

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К.В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 6

МАРІУПОЛЬ – 2013

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету

Серія: Філософія, культурологія, соціологія

Збірник наукових праць

Видається 2 рази на рік

Заснований у 2011 р.

Видання включено до міжнародної, спеціалізованої, наукометричної бази даних

Index Copernicus International sp.z o.o.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол №4 , від 25.12.2013 р.)

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заст. головного редактора – к.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.ю.н., проф. М. О. Баймуратов, д.ф.н., проф. С. В. Безчотнікова,

д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,

д.е.н., проф. О. Г. Альохін

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш

Заступник відповідального редактора – к.мист., доц. Г. І. Батичко

Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Рябуха

Члени редакційної колегії: д. філос. н., проф. Т. О. Андреева, д. філос. н., проф. В. І. Лубський, д. філос. н., проф. Т. С. Оленіч, д. філос. н., проф. О. П. Поліщук, д. філос. н., проф. Ю. Л. Афанасьєв, д. філос. н., проф. В. А. Бітаєв, д. філос. н., проф. Братерська–Дронь, к. пед. н., проф. В. Г. Виткалов, д. філос. н. проф. О. П. Воеводін, д. культурології, проф. П. Е. Гірчанівська, д. культурології, проф. О. М. Гончарова, д. культурології, проф. О. В. Кравченко, д. філос. н., проф. Л. Т. Левчук, д. філос. н., проф. В. А. Личковах, к. пед. н., проф. І. В. Петрова, д. соц. н., ст. співроб. Л. Д. Бевзенко, д. соц. н., проф. Б. В. Слющинський, д. соц. н., проф. В. І. Судаков, д. соц. н., проф. М. В. Туленков, д. соц. н., проф. Н.М. Цимбалюк, д. соц. н., ст. спів роб. Г.І. Чепурко, д. філос. н., проф. М. М. Черенков, д. соц. н., проф. В. М. Щербіна.

Засновник Маріупольський державний університет

87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників 129а

тел.: (0629)52-99-46, e-mail: mggu_kafedra_kid@mail.ru

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.

(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2

Видавець МФ ТОВ «Друкарня "Новий світ"»

87510, м.Маріуполь, вул.Красномаякська, 2; тел.: (0629)41-35-13

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи

ДК №1792 від 20.05.2004

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Попович О.В.

ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ФУНКЦІЙ
КУЛЬТУРНИХ ПРАКТИК.....7

Яцик І., Яцик С.

ТРАДИЦІЙНИЙ ЕСТЕТИЗМ П. ФЛОРЕНСЬКОГО: ОПИСИ ТА ДИСКУРС.....14

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Батичко Г.І., Руденко Г. І

ДИНАМІКА КОНТИНГЕНТУ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО
ТА ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ»
В МДУ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ДИСКУРС.....17

Богатикова О.В.

ОСНОВНІ ЕТАПИ НАУКОВОЇ ТА ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
Г. ПАВЛУЦЬКОГО.....25

Демідко О.О.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ УМОВИ ТВОРЧОГО СТАНОВЛЕННЯ ДОНЕЦЬКОГО
АКАДЕМІЧНОГО ОРДЕНА ПОШАНИ ОБЛАСНОГО
РОСІЙСЬКОГО ДРАМАТИЧНОГО ТЕАТРУ (М. МАРІУПОЛЬ) В ПОЧАТКОВИЙ
ПЕРІОД ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ РЕГІОНУ.....29

Драбчук Ю.П.

ПОП-КУЛЬТУРА І ЇЇ ВПЛИВ НА ЛЮДСЬКУ СВІДОМІСТЬ.....33

Кірієнко А О

ПРОБЛЕМА ДЕТЕРМІНАЦІЇ ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ ІСТОРИЧНИМ ЧАСОМ – ЯК ОДНА
З НАЙАКТУАЛЬНІШИХ ТЕМ СУЧАСНОСТІ.....38

Ковальчук С.П.

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КНИГИ
В КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....44

Кригіна О. В.

ЧАСТИНА ПЕРША «ПРО НАРОДЖЕНИХ» МЕТРИЧНОЇ КНИГИ
ПРАВОСЛАВНОГО НАСЕЛЕННЯ: ІНФОРМАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ.....50

Кулаковська І.М.

КУЛЬТУРНІ ПАМ'ЯТКИ ЖИТОМИРЩИНИ В КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ.....57

Петрова І.В

ДОЗВІЛЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.).....64

Нікольченко Ю.М.

УКРАЇНСЬКЕ ДОКУМЕНТУВАННЯ ПЕРІОДУ КИЇВСЬКОЇ РУСИ ЗА
ЛІТОПИСНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ.....72

Радзівський В.О.

БАЗОВА СУБКУЛЬТУРА: ДО ЕКСПЛІКАЦІЇ ПОНЯТТЯ ТА ПРОБЛЕМ
КЛАСИФІКАЦІЇ.....79

Сабадаш С.Ю.

ОБ'ЄКТИВІЗМ Л. С. ВИГОТСЬКОГО В КРИТИЦІ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ
КОНЦЕПЦІЇ КУЛЬТУРИ З. ФРЕЙДА.....86

Сабадаш Ю.С.

ІДЕАЛИ РЕНЕСАНСНОГО ГУМАНІЗМУ: ТОМАС МОР.....93

Смирна Л.В.

СВІТОГЛЯДНІ КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ-ШІСТДЕСЯТНИКІВ.....98

Цімох Н.І.

ПОЛІТИЧНІ ТОК-ШОУ В УКРАЇНСЬКОМУ ТЕЛЕВІЗІЙНОМУ ПРОСТОРИ.....106

Шайхатдінов А.З

МОВНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЯК ФАКТОР ЗБЕРЕЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН ДОНБАСУ.....113

СОЦІОЛОГІЯ**Слющинський Б.В., Іванов П.М**

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ В УКРАЇНІ: СПЕЦИФІКА
УКРАЇНСЬКОГО ПРИАЗОВ'Я.....120

Наумова Т.М.

РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ: *Жаркова Є.М. та ін. Теорія і практика перекладу: підручник / Є.М. Жаркова, М.В. Нікольченко, Т.М. Нікольченко; за редакцією Т.М. Нікольченко. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013.– 439 с.....129*

ЗВІТ ПРО ПРОВЕДЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ**НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

«ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ».....136

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....138

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ.....140

КНИЖКОВА ПОЛІЦЯ142

CONTENTS

PHILOSOPHY

Popovich O.V.
PERSONAL DETERMINANTS OF FORMATION OF CULTURAL
PRACTICE FUNCTIONS.....7

Yatsyk I., Yatsyk S.
THE ORTHODOX AESTHETICISM BY P. FLORENSKY:
DESCRIPTIONS AND DISCOURSE.....14

CULTURE

Batycho G.I. , Rudenko G.I.
DYNAMICS OF THE POOL OF STUDENTS MAJORING IN RECORDS
MANAGEMENT AND INFORMATIONAL ACTIVITIES OF
MARIUPOL STATE UNIVERCITY: SOCIO-CULTURAL DISCURSE.....17

Bogatikova O.V.
MAIN STAGES OF G. PAVLUTSKYI'S SCIENTIFIC AND TEACHING ACTIVITIES.....25

Demidko O.O.
SOCIO-CULTURAL CONDITIONS OF CREATIVE ESTABLISHMENT
OF DONETSK HONORED REGIONAL RUSSIAN DRAMA THEATER
(MARIUPOL, UKRAINE) AT THE INITIAL STAGE OF ITS ACTIVITIES IN
THE CONTEXT OF THE CULTURE OF THE REGION.....29

Drabchuk Y.P.
POP CULTURE AND ITS EFFECT ON HUMAN CONSCIOUSNESS.....33

Kiriyenko A. A.
THE PROBLEM OF DETERMINATION OF THE CREATIVE PROCESS
BY HISTORICAL TIME - AS ONE OF THE HOTTEST TOPICS OF OUR TIME.....38

Kovalchuk S. P.
ABOUT THE NATIONAL BOOK IN UKRAINE'S CULTURE I
N THE END OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21 CENTURY.....44

Kryhina O.
THE FIRST PART THE PARISH REGISTERS «ABOUT BORN»
OF THE ORTHODOX POPULATION: INFORMATIVE POTENTIAL.....50

Kulakovskaja I.M.
CULTURAL MONUMENTS ZHITOMIR REGION IN CULTURE UKRAINE.....57

Petrova I.V.
LEISURE AS OBJECT SCIENTIFIC REFLECTION
(SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY).....64

Nikolchenko Y.M

UKRAINIAN DOCUMENTING THE PERIOD OF KIEVAN RUS

BY ANNALISTIC SOURCES.....72

Radzievskiy V.O.

BASIC SUB-CULTURE: ADDRESSING EXPLICATION

OF THE CONCEPT AND THE PROBLEM OF CLASSIFICATION79

Sabadash S.Y.

OBJECTIVISM L.VYGOTSKY IN HIS CRITICISM

OF THE PSYCHOANALYTIC CONCEPT OF CULTURE Z.FREUD.....86

Sabadash Y.S.

IDEALS OF RENAISSANCE HUMANISM: THOMAS MORE.....93

Smirna L.V.

PHILOSOPHICAL CONCEPT UKRAINIAN ARTISTS SIXTIES

OF THE TWENTIETH CENTURY.....98

Tsymoh N.I.

POLITICAL TALK SHOW IN UKRAINIAN TELEVISION SPACE

106

Shaihatdinov A.Z.

THE LANGUAGE POLICY OF THE STATE AS A FACTOR OF

PRESERVATION OF NATIONAL CULTURES OF ETHNIC MINORITIES DONBASS.....113

SOCIOLOGY

Sliushchinskiy B. V., Ivanov P.M.

MULTICULTURALISM IN UKRAINE: UKRAINIAN AZOV SPECIFICITY.....120

Naumova T. M.

BOOK REVIEW

Eug. M. Zharkova, M.V. Nikolchenko, T.M. Nikolchenko; ed. By T.M. Nikolchenko,

Theory and Practice of Translation, 'Knowledge', Donetsk, 2013, 439 pp.129

REPORT SCIENTIFIC CONFERENCE

"FORMATION PROBLEMS PERSONAL INFORMATION CULTURE".....136

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

138

REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION

IN THE COLLECTED WORKS

140

BOOKSHELF.....

141

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.72 (063)

О.В. Попович

ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ФУНКЦІЙ КУЛЬТУРНИХ ПРАКТИК

У розвідці дається аналіз особистісних детермінант формування функцій культурних практик. Категорія дитинство дитини з особливими потребами розглядається як доба, коли здійснюється феномен «другого народження» такої дитини.

Ключові слова: *культуротворчий процес, культурні практики, особистісна детермінанта культуротворчого процесу, дитинство дитини з особливими потребами, «друге народження» дитини з особливими потребами.*

Системне бачення культури поєднує розрізнені явища в баченні культурного цілого. Тому перед дослідником завжди стоїть питання не тільки щодо методологічних настанов, а й обґрунтованості ціннісного виміру дослідження. Складність культурних феноменів полягає у тому, що вони вміщують як площину того, що ми вже позначили як поліфункціональність, а з іншої сторони культурні практики завжди позначають певний особистісний вимір буття суб'єкта культури. Відтак філософські студії мають вирішувати проблему подвійності інтерпретацій об'єкту. Звідси і наріжного значення набуває припущення щодо наявності таких функціональних елементів культури, які здатні поєднати об'єктивний характер культурних процесів і їх аксіологічну репрезентативність.

Специфіка філософських студій розуміється нами як *визначеність об'єкта дослідження не тільки відповідно до певної методологічної настанови, а й як зумовлене певним ставленням дослідника до досліджуваного об'єкту. Взаємозв'язок цих двох аспектів сучасних філософських студій як засобу осмислення культурних феноменів ми і позначаємо терміном «особистісна детермінація культуротворчого процесу». Особистісна детермінація культуротворчого процесу є формою самореалізації та самовдосконалення особистості в результаті набуття нею культурного досвіду, який визначено індивідуальністю, множинністю, неповторністю переживання входження індивіда в культуру.*

Іншою значущою складовою нашої розвідки є те, що культурні феномени із врахуванням їх аксіологічної репрезентативності мають універсальну генеалогію. В цьому аспекті ми маємо належним чином оцінити той факт, що культурні феномени визначаються поступово і зумовлені процесом становлення особистості, яка долає «шлях канатохідця» (за висловом Ф. Ніцше). Людина в своєму житті набуває людяності поступово. Людяність людства не є елементом однозначної інтерпретації. І *самовиявлення людяності на рівні достовірності суб'єкта культури починається із дитинства.* На осмислення феномену культури дитинства в постіндустріальній культури мають вплив сталі погляди, які вироблені в іншому цивілізаційно-культурному контексті. Його специфіка виявлялась в уніфікованому, абстрагованому, нормативному баченні культури. Саме ці риси відзначились і на сприйнятті культури дитинства.

По-перше, традиційне уявлення про дитинство як підготовку доби, коли закладаються на рівні індивідуальності орієнтири особистості є однобічним. Їх недолік, імовірно, полягає в тому, що вони не надають можливості сприймати особливості індивідуальності, впроваджуючи уніфіковане бачення особистості не як індивідуальності, а як елемента суспільних відносин.

Наступне, уніфікований погляд на культуру не тільки приховує дійсне різноманіття індивідуального життєвого досвіду, а й пропонує абстраговане від нього бачення особистості. Здається, із великою долею достовірності, що саме з цієї причини життєвий досвід індивіда (дитини) з особливими потребами було інтерновано в дискурси психіатрії, корекційної педагогіки, статистичних даних та юридичних наук. Утім значення цього досвіду для нашого осмислення культури, обріїв людяності в сучасному світі залишалось, скажімо так, недостатньою мірою оціненим.

Нарешті, звісно, що існуючий стан справ не можна змінити одночасно, проте «воління до істини» в сучасному світі означає визнання прав особистості і дитини не тільки в правовій, а й в інтелектуальній площині. Перекоувати в тому, що останню можливо уявити відсторонено від філософських студій буде зайвим. Крім того слід взяти до уваги, що виокремлення культури в самостійний об'єкт досліджень в рамках наук про культуру та антропології розпочалось одночасно із цивілізаційним зрушенням середини ХХ ст., коли інформаційні технології стали уособлювати особливі потреби людини як такої, та дитини, що перебуває у процесі зростання - дитини.

Таким чином, специфічний зв'язок суб'єкта з культурою ставить перед нами питання щодо визначення того факту, яким чином культура перетворюється на людську потребу? Вивчення людини взагалі і дитини, зокрема, в філософських дискурсах дає змогу через категорію «діяльність» розкрити міждисциплінарну сутність досліджуваного нами феномену актуалізації культуротворчого потенціалу особистості, а також залучити до філософських студій комплекс соціально-антропологічних досліджень від нейрофізіології до корекційної педагогіки.

Ступінь наукової розробленості принципів системного підходу до культури дитинства має ту особливість, що інтерес до неї виник порівняно недавно. При цьому праць, у яких би ця тема аналізувалася фундаментально, практично не існує. Проте слід відзначити, що в різні часи до теми дитинства зверталися Платон, Аристотель, Е. Роттердамський, М. Монтень, Ф. Бекон, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель та ін., але висвітлення цієї проблеми в їхніх працях мало не системний, а фрагментарний характер.

Перехід від споглядання й накопичення емпіричного матеріалу (приміром, у вигляді щоденникових записів) до створення узагальнюючих концептуальних робіт відбувся наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. (А. Валлон, А. Біне, Дж. Брунер, К. Бюллер, А. Гезелл, Р. Заззо, С. Холл та ін.). Широкого резонансу набули праці Ж. Піаже та його співробітників. В Україні і Росії основи формування дитячої психології закладені в працях І. Сеченова та К. Ушинського. Істотним внеском у її розвиток слід вважати також роботи П. Каптерева, О. Лазурського, В. Бехтерева та ін. Важливі розвідки на цьому терені були здійснені у працях П. Блонського, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва та ін. Систематичні дослідження психології дітей перших років життя та дошкільного періоду проводили Н. Аксаріна, М. Лісіна, М. Щелованова, дітей дошкільного віку – Н. Богуш, О. Запорожець, а дітей шкільного віку – Г. Костюк, В. Зінченко, Л. Божович, П. Гальперін та ін. Першим антропологом, об'єктом дослідження якого став світ дитинства в різних культурах, була американська дослідниця М. Мід. Пізніше цією проблемою зацікавилися теоретики культурознавчих студій, антропологи, засновники етнографії дитинства Р. Бенедикт, Ф. Боас, К. Дюбуа та ін.

Перші цілісні концепції культури дитинства з'явилися наприкінці ХХ ст., проте й у

них дитинство найчастіше розглядається в якомусь одному аспекті – психологічному, соціологічному, історичному, педагогічному тощо. Дитинством цікавились лише з огляду на принципи розбудови ефективної системи освіти, яка мала виховати індивіда відповідно до репродуктивних і господарських потреб індустріального суспільства. Потреби дітей, які за своїми природними особливостями не могли бути залучені до системи навчально-виховної діяльності перебували на маргінесі науково-теоретичних розвідок. Не індивідуальність цих дітей, а актуалізація їх здібностей, якими могло скористатися суспільство. Отже самоцінність дитячого досвіду становила невіддільний елемент загальних питань наукової думки.

Відтак, в сучасних наукових дискурсах відпрацьовано особливий підхід, своєрідний спосіб бачення і новий тип мислення стосовно дитинства взагалі, а також особливий погляд на дитину з особливими потребами. І в осмислення цього питання особливе значення належить естетичному досвіду дитини і з'ясуванню його значення у формуванні творчого потенціалу особистості. Досвід індивіда (дитини) з особливими потребами перебуває в фокусі нашої уваги відповідно до того, що такий він засвідчує універсальний характер культурних норм і цінностей, їх об'єктивне значення у процесі культуротворчості. Оскільки діти із особливими потребами здатні засвоювати певні загальнолюдські й естетичні цінності, то саме в такій якості ми можемо стверджувати, що вони, позначені цінності, є універсальними.

Вітчизняними науковцями накопичено багатий матеріал щодо тлумачення дітей із особливими потребами (В. Бондар, В. Синенко, М. Шеремет та ін.). Існує традиція, започаткована ще в радянській педагогіці (Л. Виготський, І. Соколянський, О. Мещеряков та ін.). Вона походить із принципу ототожнення психологічного та медичного тлумачення особливих потреб, яка термінологічно визначалась поняттям «аномальні діти». Аналіз джерел засвідчує, що науковці тлумачать категорію «аномальність» здебільшого через залучення поняття «дефект». Основні категорії дефектів аномальних дітей, як стверджували О. Дьяков та М. Нейтман, це порушення слуху, зору, мовлення, розумова відсталість. Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. в соціально-антропологічних дискурсах було кодифіковане визначення дефекту, як цілісної клінічної картини, що настає в результаті психічних захворювань, негативних змін, динаміка яких носить кількісний та якісний характер. Тож до дефектів слід віднести і фізичні відхилення та каліцтва вродженого або травматичного походження. На цьому загострює увагу і словацький учений Л. Пожар, яка аномальними вважає дітей та підлітків з об'єктивними труднощами соціального функціонування, тобто з «...дефіцитарністю або відсутністю органа, його функцій і процесів, зі специфічними особливостями й характерними ускладненнями в пізнанні навколишнього світу, у спілкуванні з людьми, а також зі своєрідністю формування їхньої особистості» [1, с.127].

Зазначимо, що у принципово відмінних умовах постіндустріального суспільства одним з найважливіших завдань культурології у перспективі її методологічного виокремлення із наук про культуру має стати ідея культурної адаптації дитини з особливими потребами у невіддільності від індивідуального перебігу її інкультурації, мається на увазі «дитинство дитини» з особливими потребами, саме її «друге народження». Проте очевидно, що класичний поділ на норму та її відхилення в сучасних умовах ускладнюється певними факторами. Прикладом, особливості кінцівок при існуючому стані протезування дозволяють людині із ушкодженими кінцівками брати участь у спортивних змаганнях найвищого гатунку, як-то Олімпійські ігри (мається на увазі Параолімпійські ігри). Інша сторона справи стосується розширення інформаційних технологій. Прикладом, сучасні засоби зв'язку та персональні електрично-обчислювальні засоби надають можливостей керувати ними за допомогою голосу та погляду. Отже *постіндустріальна цивілізація* поступово розвиває межу між нормою та її відхиленням за допомогою інформаційних технологій.

Від часів *Просвітництва* побутовує точка зору, що нормативність і не нормативність

мають бути демарковані через врахування протилежності раціонального та ірраціонального. В людській свідомості раціональне та ірраціональне, дискурсивне та інтуїтивне, свідоме та позасвідоме становлять єдність протилежностей, яка забезпечує функціональність особистості на онтогенетичному, засвоєння культурних цінностей та норм, та філогенетичному, формування виразної особистості, людської індивідуальності.

З врахуванням зазначеної позиції ми маємо констатувати, що культура дитинства є самостійним об'єктом наукових студій. Він містить модель актуалізації культуротворчого потенціалу дитини з особливими потребами як свідчення культуро-генетичної цілісності, універсальності культурних цінностей і норм, які гарантують і сприяють виявленню людяності, яке в першу чергу виражається уявленням про гідне ставлення до людини не залежно від особливостей її природно-біологічних характеристик та їх впливу на здатність сприймати та оцінювати оточуючий світ та саму себе.

Варто підкреслити, що культура дитинства стає основою масштабного і багатопланового процесу культурного соціогенезу, залучаючи людину до досвіду культури і цивілізації. На цьому робить акцент і О. Сапогова; дослідниця вважає, що «...культурний соціогенез можна визначити як двосторонній психологічний процес, який, з одного боку, включає впливи на індивіда системи етнокультурних, соціальних і психологічних механізмів, що фіксують узагальнений культурний досвід в індивідуальному розвитку; з іншого боку, є результатом засвоєння й активного відтворення індивідом, котрий дорослішає, соціального досвіду, впливу соціального (мікро- і макро-) середовища в цілому, залучає його до участі в суспільному житті, навчає груповій поведінці, самореалізації й виконанню різних соціальних ролей» [2, с.109].

Пошук нових принципів аналізу явища «дитинство» має відкривати значні можливості при переосмисленні й інших проблем з вивчення культури. Показовим у цьому зв'язку є феномен «другого народження» дитини з особливими потребами, вивчення якого стало можливим з середини ХХ – початку ХХІ століть і відбувається в межах канонізованого методологічного підходу, який визначає її певною абстракцією, «що відтворює стан культури, а точніше рівень культурологічного освоєння світу» [3, с.107]. Відверте превалювання суспільно-соціального контексту при вивченні проблеми індивідуального фактору визначило певну спрощеність при аналізі складових: «вік», «дитяча картина світу», «сім'я – дитина», «індивід з особливими потребами – світ» [3, с.109].

Нагальним, але маловивченим є питання про культурні основи «другого народження дитини з особливими потребами», що виокремлюється в межах культури дитинства, яка виконує стосовно такої дитини різні функції, їх ґрунтовний соціальний і психологічний аналіз із змістом як культурознавчої, так і антропологічної проблематики (соціології, демографії, сексології, етнографії, психології тощо). Проте у культурознавчих дискурсах представлено більшою мірою функціональний зв'язок культурних процесів, явищ, феноменів. Питання культури як цілого презентовані абстрактно та, можна сказати, затеретизовані таким чином, що в окремих випадках спостерігається їх відстороненість від фактів культурного буття в різноманітності його визначення. Таким відчуженим об'єктом вітчизняних культурознавчих студіювань є і проблеми культури дитинства, великою мірою і індивіда (дитини) із особливими потребами.

Ми вважаємо, що культура дитинства як особливий культурний мікрокосм виконує для дитини передусім *семіотичну функцію*, точніше – *функцію створення основ семіосфери – механізмів, правил і прецедентних одиниць, за допомогою яких дитина згодом сама відбиратиме в соціально-культурному макропросторі те, що вона вважатиме за потрібне, корисне і таке, що стосується безпосередньо її особистості та життєвого шляху*. Ще однією складовою культурознавчих розвідок є дослідження феноменів взаємообумовленості феноменів та явищ культури із контекстом, які відображає безпосередність

культуротворення. Наприклад, взаємообумовленість ставлення до дитини із особливими потребами і феномену креативності.

Зазначимо, що огляд феномену «другого народження» відкриває перед науковцями значні теоретичні можливості. Це дозволить вивести системний підхід до філософських студій на рівні міжнаукових зв'язків наук про культуру та антропології. Акцентувати увагу на аспектах «другого народження» дитини із особливими потребами, які дозволить залучити до культурознавчих дискурсів досвід емпіричних даних, які наближають нас до розуміння сутності процесів, які відбуваються в сучасній культурі. Загалом, інтерпретація досвіду дитячої культури з позиції її підпорядкування ціннісним орієнтирам культури дорослих має сприятиме осмисленню сутності культурного універсалізму. В площині культурного універсалізму такий підхід ставить питання про те, яким чином дитина є носієм окремої, відмінної від дорослих культури? А інший бік питання полягає в наступному: хто має право в рамках філософських студій та дискурсів виступати від імені дитини?

Дитяча культура як елемент сучасної культури є досвідом безпосереднього самовираження і самоусвідомлення особистості, позбавлене соціально-політичної заангажованості. «Друге народження» дитини з особливими потребами відбувається згідно зі сценаріями та моделями характерними для умов дитинства на тлі таких понять, як «класична формація дитинства», «тип виховання», що тісно пов'язані із категоріями «вік», «розвинене дитинство» та «нерозвинене дитинство».

Подальше дослідження дитинства *суб'єкта* з особливими потребами вимагає виділення трьох найважливіших періодів розвитку «класичної формації дитинства». При цьому першому етапу притаманна своєрідна синкретичність, другому – відверто схоластична орієнтація то третій етап характеризується своєрідною органічністю зв'язку теорії і практики виховання. Надзвичайно важливо мати на увазі, що поняття «дитинство» є не одним загальним періодом розвитку, а кількома різними періодами з характерними для кожного з них рівнями якісно відмінних фаз становлення особистості. Необхідно відзначити, що в історії виховного досвіду людства виокремилось три класичні формації дитинства: квазидитинство, нерозвинене дитинство, розвинене дитинство. При цьому зразком конкретно-історичної форми квазидитинства виступає дитинство нащадків первісної людини, нерозвиненого – дитинство в середні віки, і у *Новий час* – типовим є сучасне дитинство. Що ж стосується характеристики, то кожній з цих формацій відповідають певні типи, які розподілилися так: першій класичній формації властиві дитячо-дорослі спільноти; спільна діяльність дитини й дорослого належить до другої класичної формації; до третього типу формації відносяться домінуючі генетичні перспективи дитини (зона найближчого розвитку, зона більш віддаленого розвитку, перспектива необмеженого становлення людини), а також спільні моделі (способи) засвоєння культури в онтогенезі.

Визначальну роль в категоризації культури дитинства відіграє поняття виховання.

Історія культури виховання засвідчує, що *практики виховання віддзеркалюють комплекс суспільних переваг та стереотипного бачення особистості*. Так загальним ідеологічним підґрунтям виховання *за доби античності* було уявлення про людину як мікрокосм, як такий компонент, що акумулює в собі суперечності різних елементів буття. Виховання передбачало реставрацію і гармонізацію порушеного, діяльність душі й тіла, прагнень і мудрого спостереження, колективного блага й здорового особистого розрахунку. В *epoxy Середньовіччя* панування релігійного світогляду мало наступний відбиток на освітній діяльності: традиціоналізм – залучення дитини від часу її появи на світ до звичаїв та ритуалів сім'ї, до циклічного кругообігу селянського господарства; канонічність – призвичаєння форм та предметних засобів осягнення міфів суспільної ієрархії, а через них – і неподільного світу; теологізм – виховання і освіта є лише кроками на шляху спасіння. Відлучені і неспроможні до інтеграції в навчально-виховні не мали перспектив остаточної

соціалізації і потрапляли до «соціального узбіччя». Сучасна система освітньої діяльності має джерела в епосі Відродження. Відтоді соціальної пріоритетності набувають індивідуалізм, новизна, актуальність, неповторність. Такі принципові зміни не обійшли і проблему виховання та освіти нових поколінь.

Ставлення до особливостей в культурі дитинства має кілька стилів, в термінологічному визначенні яких ми наслідуюмо історії стилів виховання, представлену в класичній роботі відомого американського вченого Л. Де Моза у «Психоісторія»: інфантицидний стиль, класичний зразок *Спартанська модель виховання* або практика ініціацій у ацтеків, в яких використовують вбивство за фізико-біологічними та психосоматичними параметрами; *ігноруючий стиль* – визнання наявності душі в дитини і індіферентне ставлення до її особливих потреб; *амбівалентний стиль* передбачає дозвіл на емоційне ставлення з боку батьків, проте не має передбачає переливу емоцій в турботу; стиль «*опікування*» – дитина сприймається як об'єкт фізичного догляду і незрозуміла й небезпечна істота; «*соціалізуючий стиль*» передбачає впровадження практик виховання, які сприяють самореалізації індивіда (дитини) з особливими потребами; *патронажний стиль*, який засновується на визнанні того факту, що дитина сама знає власні потреби, а дисциплінарні заходи спрямовуються на виховання здатності до їх виявлення. Вважаємо, що сучасним потребам, соціальним практикам постіндустріального суспільства, відповідає *когнітивний стиль* виховання, який сприяє актуалізації культуротворчого потенціалу особистості. Його основу складає дія компенсаційно-креативної функції. Модель такого стилю має *емпіричний характер*. Її розбудова має відбуватися на основі життєвого досвіду. Для даної розвідки такою основою послугувала народна традиція кобзарства, досвід «другого народження» Лесі Українки, яка перетворилась із опікуваної батьками дитини на самостійну особистість, здатну контролювати власний емотивний стан, потреби, наміри, волю; дитинство Ольги Скороходової та Сашка Суворова, які сприйняли свої особливості в якості основи для творчого самоствердження індивідуальності.

Актуалізація культуротворчого потенціалу особистості охоплює кілька етапів творчого самоствердження індивідуальності. *Первинна ідентифікація* відбувається із фізичним народженням індивіда. Нею визначаються індивідуальні особливості і специфіка психосоматичної конституції особистості. В лаканівській версії психоаналізу цей етап первинної ідентифікації отримав назву «*стадія дзеркала*». На цій стадії формується сприйняття власної відмінності від оточуючого світу, в якому панує образ батька. *Вторинний етап ідентифікації* починається із становленням осібною психічно-емоціонального життя. Його стадії детально описані З.Фрейдом, і вони охоплюють процес формування індивідуального характеру особистості. Ідентифікація на індивідуально-особистісному рівні починається із здатності людини реалізувати себе через відношення із іншими людьми. То ж формування особистості є постійним процесом. Його протікання може відбуватися через прогрес, регрес, стагнацію. Утім творча складова цього процесу становить цілком самостійний механізм. В психоаналітичній літературі він отримав назву «*сублімація*». Рушійною силою сублімації є процеси, зумовлені компенсацією витіснених дитячих переживань і позитивне обернення незреалізованої психоемоційної енергії індивіда. Відтак, засновуючись на фактах психоаналізу, ми можемо бути переконані в тому, що упродовж всього життя творча енергія частину культуротворчого потенціалу особисті.

Унікальність людини пов'язана із фактом другого народження, олюдненням її існування в плані трудових умінь і навичок, естетичних потреб, комунікативного розмаїття, цивілізованих благ тощо. Як зауважує О. Мареева, здібності та вміння людини, як правило, не здобуваються з генетичного коду, як вказувалося в роботах космістів, а формуються культурно-історично, тобто в процесі створення й оволодіння витворами людських рук [4, с.69]. Саме такий шлях формування людини мав на увазі німецький просвітителі І.-

Г. Гердер, який стверджував, що «друге народження» людини – це таке народження, яке можливе через залучення до світу культури. Слід додати, що це не спонтанний акт, а послідовне збагачення і вдосконалення особистості, яке триває все свідоме життя.

Потужним внеском у дослідження історії культури дитинства є концепція Ф. Ар'єса, а саме: переконаність, що історію дитинства можна реконструювати на матеріалі творів образотворчого мистецтва і намагання здійснити аналіз такої ретроспективи. Вчений переконаний, що «найпершою» ознакою подолання байдужості до дитини була потреба ще у XVI ст. увічнити в надгробних барельєфах і портретах померлих дітей. «Їхня смерть, – пише французький історіограф, – почала переживатися як справді непоправна втрата, а не як цілком природна подія» [5, с.53]. Ми у своєму дослідженні намагалися провести аналогію з тезою Ф. Ар'єса, коли стверджували, що доказовим проявом подолання байдужості до дитини з особливими потребами є поява робіт художників П. Берругете, Х. Гольбейна, П. Брейгеля Старшого, Г.В. Міллера, Г.Й. Фюслі, П. Пікассо та ін. Аналіз музейних полотен художників дозволив виявити такі роботи, на яких, мов живі, зображені постаті дітей-калік, а також психічнохворі діти.

Отже, європейський живопис має у своїй скарбниці твори, на яких зображені діти-інваліди. Це, зокрема, картина нідерландського живописця П. Брейгеля Старшого «Каліка» (1568). Для всіх робіт зрілого Брейгеля характерні чітко окреслені контури, експресивність образу та соковитість локальних кольорових плям, що створюють дивну гармонію з широким простором композиції й однорідністю всього тонального рішення. На картинах англійського живописця швейцарського походження І. Фюслі зображена психічно хвора людина, яка страждає на галюцинації. На полотні «Жахи» органічно співіснує класичне за манерою зображення фігур з ірреальністю того, що відбувається. Дивує те, що феноменальні творчі полотна Фюслі випереджають не тільки романтизм, але й студії сюрреалістів. У цьому контексті варто згадати і роботу англійського живописця Дж. Е. Міллера (1829-1896) «Сліпа дівчина» (1854), яка, зворушує виявом уяви художника.

Особливе місце серед живописних творів цього ж спрямування посідає творчість фундатора експресіоністичного живопису Е. Мунка, у творах якого втілено сповнені трагізму враження дитинства, пов'язані зі смертю матері та сестри «Велика дитина» (1885-1886). Це полотно вражає напругою почуттів, посиленою насиченістю кольорової палітри та аж ніяк не абстрактними емоційними деформаціями фігур і навколишнього простору.

Під тягарем невиправного горя у мрамурі зафіксував образ своєї психічно хворої доньки Жоржетти французький скульптор Ж. Далу («Дівчина в хустці», 1817). Варто згадати і роботу А. Кауфман «Божевільна Марія» (за сюжетом роману Л. Стерна «Сентиментальна подорож по Франції та Італії», 1768). Мотив драматичної долі дитини простежується і в картині П. Пікассо «Старий жебрак з хлопчиком», що присвячена гіркому життю іспанських євреїв, котрі змушені жебракувати. Показовим є і такий факт: відомий філософ Х. Ортега-і-Гассет, роздумуючи над специфікою символічного «маркування» рідної Іспанії, звертається до постаті дитини-інваліда, яка зображена на картині Ігнасіо Сулоаго (1870-1945) «Карлик Григоріо, бундючник» (1908).

Висновки. Нами зроблена спроба довести всебічне осмислення проблеми особистісної детермінації культуротворчого процесу через феномен «другого народження» дитини з особливими потребами. Це набуло актуальності в контексті гуманізації соціальних практик, а також у зв'язку з необхідністю забезпечити такій дитині умови для становлення гармонійно-розвиненої особистості, яка має реагувати на різноманітні події й ситуації, забезпечити високий ступінь адаптивності, а також спроможна додати суспільству терпимості та скоротити відставання у соціальній стратифікації. Особистісна детермінація культуротворчого процесу втілює взаємозв'язок ціннісного виміру культури на філогенетичному рівні із її онтогенетичною втіленістю в межах культурного процесу.

Розглянувши проблему аксіологічної репрезентативності культурних процесів в контексті феномена «другого народження» зазначимо наступне: *Актуалізація культуротворчого потенціалу особистості є цілеспрямованим процесом переведення особистості у відповідність до рівня культури засобами використання в освіті та вихованні її креативних здібностей, які у випадку дитини із особливими потребами набувають реалізації значень компенсційно-креативної функції культури.*

Список використаної літератури

1. Пожар, Л. Психология аномальных детей и подростков – патопсихология / Л. Пожар. – М. : Педагогика-Пресс ; Воронеж : Вече : АСТ, 1996. – 126 с.
2. Сапогова, Е. Е. Жизнь и судьба: построение индивидуальной мифологии, самопроектирование и субкультура личности / Е. Е. Сапогова // Известия ТулГУ. Серия : Психология / под ред. Е. Е. Сапоговой. – Тула : ТулГУ, 2003. – Вып. 3. – С. 195–214.
3. Гердер, И. Идеи к философии истории человечества / И. Гердер. – М. : Наука, 1977. – 703 с.
4. Мареева, Е. В. Проблема души в классической и неклассической философии / Е. В. Мареева ; Моск. акад. экономики и права. – М. : Акад. проект, 2003. – 399 с.
5. Арьес, Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке / Ф. Арьес Арьес ; пер. с фр. Я.И.Старцева при участии В.А.Бабинцева. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 416 с.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2013

O.V. Popovich

PERSONAL DETERMINANTS OF FORMATION OF CULTURAL PRACTICE FUNCTIONS

The investigation deals with the analysis of personal determinants of formation of cultural practice. The category of childhood of a child with special needs was considered as a period, when the phenomenon of “Rebirth” of such child occurs.

Key words: *The process of cultural creation, cultural practices, personal determinant of the process of cultural creation, childhood of a child, having special needs.*

УДК 316.74:234.2

I. Yatsyk

S. Yatsyk

THE ORTHODOX AESTHETICISM BY P. FLORENSKY: DESCRIPTIONS AND DISCOURSE

The description of aestheticism in the Orthodox is an extremely important aspect of human's study and the correct understanding of the Christian art works specifics. The aestheticism, speaking in various forms (from the romantic, neo-romantic to a post-modern), provides an absolutization of aesthetic, defending the autonomy of art and the aesthetic identity, their own nature and self-sufficient-needed sense of self-determination with human being and spirit's forms' complication . At the same time, the aestheticism extends the approaches to the interpretation of aesthetic is not limited to its rationalization and paying attention to the combination of the world of culture and life, of the world existing and transcendental, of the individual and human world, of the

real and imaginary world .

The Christian vision of a great formed mostly in the Late ancient period and were based primarily on F.Oleksandriysky's aesthetic views, early Christian apologists and Neo-Platonists' views. The most intrinsic link aesthetic ideas with its general world outlook positions is typical for early Christianity. Speaking directly about the problem of nice, the analysis of the sources proves that the three major worldviews early Christians played a major role in their understanding of the beautiful. First, the biblical idea of creation out of nothing by God led Christians to the high evaluation of the natural beauty of the world and man as the most important indicator of the divine creative. Secondly, moral and highly spiritual orientation of Christian doctrine forced him theorists cautious and even negative attitude to material beauty as pathogen sensual and carnal pleasures. And thirdly, social position and hostility of the early Christians, who expressed the interests of the oppressed and persecuted part of the Roman population, to the imperial elite, rolled luxury, generated their negative attitude to everything that flourished in the late Rome entertainment and decorations industry. () So this period affirmed the canon that the person who endowed the higher divine givens in its spiritual perfection is allocated and the outer physical beauty. Everything about the physical nature of man, clearly correspond to the appropriateness of their functional purpose, and the harmony of their relationship forms a perfect self-sufficient and appearance of human beauty. So the inner spiritual beauty reflected in its outer beauty. Indivisibility and unity of inner-spiritual and outer -physical human beauty in combination with general divine laws of life, showed the true beauty of a person on top of a majestic nature of being.

So, the idea of the Orthodox aestheticism interpret also as the understanding of the beauty in outer beginning of existence and God's grace. For example, if in the West existence of God had logical arguments (particular in scholasticism), in Kyivan Rus such evidence was the existence of beauty. God is because there is beauty, as the Divine modus of existence and expression mercy to man. In this perspective reveals an antique idea of Sophian world, which was considered as work of art, and are confirmed in Ukraine as a principle of divine dignity of the art. In the context of this study interesting interpretation by P.Florensky ,who analyzed the aesthetic in the context of ontology and epistemology and aesthetic phenomenon in the unity of being and cognition.

Beauty is the central category of aesthetics by Florensky, but here he is referring to the beauty of Christian ideal and Christian holy sites. Note that the positions of the Orthodox worldview П.Флоренський criticized all the modern culture of the West, accusing it of betraying the Christian ideal. In his works ("Temple act as a synthesis of arts" (1922), "The Reverse Perspective" (1967), "The Law of Illusions" (1971), "Empire and empirical" (1986)), Florensky notes that an important knowledge counter aspirations of subject and object, because cognition is the first of all " lively moral communication personalities " (), when each for each appears as an object and subject. We consider that it comes the limit of knowledge, complete and absolute, that is the knowledge of the truth, completeness and its essential principles. If we consider that this truth of Christianity is concentrated in triune of God then agree that it is God as the limit of human cognition that had in mind by P.Florensky.

Aesthetics for him (as, indeed, for the main line of traditional Orthodoxy) - is a certain energy that permeates in all being, almost identical to spirituality and hard subject to formalize in verbal or systematic expression. In the concept P.Florensky beauty understood as Life, Creativity, Reality, it identifies the subject of aesthetics and the subject of theology, because the personality only if "everything is fine when it is addressed to God" (). Understanding of these works led to the appearance of numerous publications in Russia and Ukraine, whose authors tried to reveal the specific general aesthetic views of P.Florensky (R.Haltseva, K.Yusupov, S.Kravets, L.Yanchenko), or pay attention to consideration of certain specific problems of the theory of art (O.Henisaretsky, J. Murin, B. Rauschenbach). In addition, in many publications you can find the analysis of the concept of the rite of the Liturgy)P.Florenskoho, revealed in his purely aesthetic aspect

(V.Bychkov, A.Kurayev, O.Chertkov, Yu.Kalinin, K.Kedrov, S.Kravets). Note that aesthetic (simultaneously beauty and pleasure) in the system P.Florensky is an extremely important component of social and cosmic being (next to the truth and love, epistemical and ethical). First of all, it makes sense in relation to the knowledge of the truth triune in the act of the divine revelation.

Sphere of aesthetics in Orthodoxy, beauty considered in their subtlest, however, a still available form of detection is primarily as ensuite sphere between the heavenly and the lower worlds. Significantly in this regard is the fresco painting of St. Sophia church towers. It is constructed as the ascent from the profane scenes - mummer's games, hunting scenes and court ceremonies – up to the sacred (holy) completion of human activity. In an adjacent sphere of the mountain world descends Sofia as a carrier of the Holy Spirit (fully comprehended in Our Lady), and of the created consistently come monks –hermits, who have dedicated themselves to the service of beauty.

By the way, the ontology P.Florensky Sophia Wisdom of God overcomes the border between the heavenly and the bottom (unites both worlds). It is the first and graceful creature of God. For the created world "Sophia is a center of creative energy that fertilizes the art" (), so the aesthetic human activities. In the Orthodox aesthetics image of Sophia-Wisdom takes a leading place. P.Florensky interpreted the existence more in psychophysiological than in the ontological sense, stressed the importance of absolute beauty and spiritual Light. Absolute light is the absolutely beauty, while Love in its completeness stimulates the formation of each person as a spiritual and beautiful. To be crowned with love of the Father and of the Son, the Holy Spirit means the contemplation of the beauty.

Thus, the approval of the unity of light and beauty P.Florensky completed a long Neoplatonic-Christian tradition. Contemporaries, who mostly have lost their ability to spiritual vision, he explained that the main point of the Christian aesthetics, referring to the physical light, he saw in the main property of beautiful – the self-worth. Beauty is a kind of expression that is objective and as a factor of objectification associated with essentially light, because "it is all true light."

Стаття надійшла до редакції 12.11.2013

Яцик І., Яцик С.

ТРАДИЦІЙНИЙ ЕСТЕТИЗМ П. ФЛОРЕНСЬКОГО: ОПИСИ ТА ДИСКУРС

Опис естетизму в традиційній доктрині – це дуже важливий аспект соціологічних досліджень та правильного розуміння специфіки християнських художніх творів. Естетизм, враховуючи усі його форми (від романтизму, неоромантизму до постромантизму), пропонує його абсолютизацію, захищаючи автономію художніх творів та їх естетичну ідентичність, їх особливу природу та їх самостійність та незалежність від людини та складність духовних форм. У той же час, естетизм поширює підходи до інтерпретації естетизму як такого, і не зводить його до раціоналізму та звертає увагу на комбінацію світу культури та життя, існуючого світу та трансцендентального, індивідуального та загального світу, реального та віртуального.

Підтвердження єдності Світу та Краси П. Флоренський запропонував у своїй обширній неоплатонсько-християнській традиції. Сучасники – це ті, хто практично втратив здатність духовного світобачення, він пояснив основний доробок християнської естетики відносно фізичного світу, він побачив це у красі самодостатності. Краса – це вираження об'єктивного як фактору об'єктивізації асоційованого з суттєвим світом тому, що «це все дійсний світ».

Ключові слова: естетизм, ортодоксальний, краса, світ, самодостатність

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 378.141

Г.І. Батичко
Г.І. Руденко

ДИНАМІКА КОНТИНГЕНТУ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО ТА ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ» В МДУ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ДИСКУРС

Становлення інформаційного суспільства супроводжується трансформацією світового соціокультурного простору, що позначилося і на переформатуванні системи підготовки професійних кадрів. Важливого значення в умовах системної перебудови набувають ті напрями підготовки, що пов'язані з пошуком, обробкою та аналізом інформації. Спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність» має яскраво виражене інформаційно-аналітичне спрямування, саме тому вона віддзеркалює стан суспільних змін зумовлених формуванням інформаційного суспільства в Україні. Аналіз динаміки контингенту студентів спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» в МДУ дозволяє виявити основні тенденції її розвитку відповідно до регіональних потреб на ринку праці, розробити систему заходів, які б сприяли створенню привабливого іміджу фахівця-документознавця.

Ключові слова: інформаційне суспільство, соціокультурний розвиток, освітянська система, «Документознавство та інформаційна діяльність», вищий навчальний заклад, контингент студентів, Маріупольський державний університет.

Межа ХХ-ХХІ століть позначена активною трансформацією соціокультурного простору. Перехідність епохи приводить до болючого і складного процесу реінтерпретації сенсів буття. Провідною тенденцією означеного процесу стає усвідомлення важливості інформації як основного чинника світоглядних впливів, економічної конкуренції та політичних маніпуляцій. Сутність трансформації соціокультурного простору в світовому масштабі є його глобалізація за рахунок розширення впливу інформаційних технологій, що вимагає нових заходів безпеки існування людської цивілізації. Не випадково останнім часом все гостріше ставиться питання «інформаційної культури», «інформаційної екології», необхідності формування нової «культурологічної парадигми мислення». Означені питання піднімаються провідними авторитетами в інформаційній та культурологічній царині. Досить нагадати твори У. Еко, М.Маклюєна, Г.Почепцова, В.Шейка тощо.

Освітянська галузь є однією з найбільш чутливих сфер, своєрідним запобіжником перенапруження, закономірно, що виклики ХХІ століття вимагають і формування нового ставлення до освіти взагалі і окремих її сегментів зокрема. В цьому контексті сформованість компетенцій молодого фахівця відповідно до інформаційного вектору є не просто ознакою, а вимогою часу. Відповідно, становлення інформаційного суспільства супроводжується і формуванням нових галузей підготовки фахівців, призначення яких – забезпечити використання інформаційних технологій з метою раціоналізації керування персоналом в установах і організаціях, сприяння запровадженню міжнародних стандартів на рівні

організаційної культури як чинника створення глобального соціокультурного простору. Саме тому в II половині ХХ століття починається становлення спеціальностей спрямованих на впровадження інформаційних технологій на етапі прийняття управлінських рішень та документального їх оформлення, це: «Документознавство та інформаційна діяльність» (Україна), «Документоведение и документационное обеспечение управления» (Росія), «Records Management» (США). В цьому сенсі виявлення основних тенденцій розвитку новоствореної галузі здатне віддзеркалити соціокультурні зміни, що відбуваються в світі і Україні зокрема.

Інтенсивний розвиток спеціальностей документно-інформаційного спрямування є закономірним наслідком світоглядних змін, що супроводжують становлення інформаційного суспільства. Слушним зауваженням щодо сутності трансформації соціокультурного простору є визначення М.Маклюена «мозаїчності мислення» сучасної людини, що вимагає принципово іншого принципу здобуття інформації, коли перевага віддається відео матеріалам фрагментарного типу [6, с.133]. Здатність до інформаційного пошуку та експертної оцінки фахівців, що здобули структурувати її, отже і подолати означену фрагментарність, що підвищує попит на них на сучасному ринку праці.

Іншою вихідною тезою для розуміння нового типу організації соціокультурного простору є теорія мережевої структури, обґрунтована в творах Е. Кастельса, який приділяє увагу процесу переходу людського суспільства до інформаційної епохи. В дослідженнях «Становлення суспільства мережевих структур» та «Галактика Інтернет: роздуми про Інтернет, бізнес та суспільство» автор слушно використовує метафору «мережа» для обґрунтування нового типу суспільної комунікації, згідно з яким суспільство розглядається як «комплекс взаємопов'язаних вузлів» причому зміст кожного з вузлів визначається характером конкретної мережевої структури» [4]. Наслідком цього твердження є специфіка передання інформації на основі певного коду, що є спільним для всіх елементів мережі. Наявність означеного коду є ознакою достовірності отриманої інформації. В умовах збільшення потоку інформації наведені судження є важливими для розуміння тих процесів, що супроводжують процес прийняття рішення на основі здійснення вибору з альтернативних варіантів. І саме фахівці, що здатні до інформаційно-аналітичної діяльності, можуть подолати замкнене коло непорозуміння, виробивши універсальний код для передання інформації. Визначені ознаки переконують, що аналіз процесу формування і розвитку спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» може стати показовим, позаяк наочно віддзеркалює сутність становлення нового типу свідомості.

Найбільш яскраво світоглядні зміни виявляються в точці біфуркації. Саме тому аналіз ключових моментів для особистості (наприклад обрання спеціальності при вступі до ВНЗ) може стати важливим з точки зору адаптації особистості до соціокультурних змін. При виборі професії, а отже і спеціальності, вступник керується безліччю аргументів серед яких і престижність професії, її конкурентоспроможність, комфортність навчання, відомість ВНЗ тощо. Результатом цього вибору стає процес формування контингенту студентів. Не випадково саме ця позиція, відповідно до акредитаційних умов, є важливим аспектом самоаналізу ВНЗ. В цьому контексті аналіз динаміки контингенту студентів здатен забезпечити об'єктивність оцінки соціокультурних змін, виявити недоліки і спрогнозувати необхідні зміни як на рівні регіону, так і країни в цілому.

Спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність» саме в МДУ обрано для аналізу не випадково. Маріупольський державний університет є ровесником незалежної України, стрімко і динамічно розвивається. Спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність» в МДУ існує уже протягом 10 років (з 2003 року), отже пройшла вже повний цикл свого формування, що дозволяє виявити певні тенденції її розвитку. За цей час сформувався імідж спеціальності, її випускники зайняли свою нішу на регіональному

ринку праці. **Мета** статті - на основі аналізу контингенту студентів спеціальності виявити основні показники трансформації соціокультурного простору.

Зважаючи на відносну молодість спеціальності, з одного боку, та стрімкий розвиток інформаційних технологій, з іншого, зрозумілим стає дискусійність у визначенні основних підходів до підготовки фахівців інформаційно-документознавчої сфери на сучасному етапі. Адаптація професійне застосування інформаційних аналітиків розширюється, виникають нові посади, все це створює необхідність формування нових компетенцій у випускників спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність». Не випадково, історія розвитку та сутнісні риси підготовки фахівця за означеним напрямком не втрачають своєї актуальності. В роботах провідних документознавців України приділяється значна увага особливостям підготовки фахівців документно-інформаційного напрямку. Найбільш системним підходом визначаються публікації останнього часу, а саме роботи В. Бездрабко, Н. Гайсинюк, С. Дубової, Г.Власової, Н. Кушнарєнко, Г.Малик, О. Матвієнко, Ю.Палехи.

Сучасний документознавець має широке функціональне поле діяльності, пов'язане з одержанням, використанням, поширенням і зберіганням соціально значущої документованої інформації для досягнення стратегічних і тактичних цілей суб'єктів інформаційних відносин. Якісна реалізація цих завдань професіоналом залежить від рівня його підготовки у вищому навчальному закладі та цілеспрямованого впровадження компетентнісного підходу в освіту, який передбачає результативну спрямованість навчально-виховного процесу на формування конкурентоспроможного фахівця, здатного до творчості й саморозвитку [2, с.59].

Відкриття спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» в Україні (1995 р.) стало адекватною реакцією на процеси, що відбулись в соціально – комунікативній сфері: активний розвиток систем зв'язку, телекомунікацій, створення інформаційного системно – мережевого простору. Спочатку становлення спеціальності відбувалося на базі бібліотечної освіти, а згодом до підготовки фахівців документно-інформаційного спрямування долучилися вищі навчальні заклади різного спрямування, що призвело до варіативності підготовки. Як слушно зауважує д.і.н., професор І.І. Тюрменко, підготовка спеціалістів з документознавства в Україні має ту особливість, що кожний навчальний заклад враховує профіль свого навчального закладу та певною мірою – «моду на професію», що виявляється у присвоєнні відповідних кваліфікацій [9].

Дійсно, на сьогодні в Інституті державного управління Київського національного університету культури і мистецтв окрім документознавчо-інформаційному циклу дисциплін особлива увага приділяється теорії й практиці державного управління, PR-технологіям. У Національній державній академії керівних кадрів культури кафедра документознавства та управління соціальними комунікаціями, реорганізована у 2011 р., веде підготовку за спеціальностями менеджер-документознавець, менеджер інформаційних систем і технологій, документознавець-менеджер інформаційно-аналітичних структур тощо. Національний авіаційний університет, маючи фундаментальну технічну базу, орієнтується на гармонійне поєднання гуманітарної і комп'ютерної підготовки, присвоюючи кваліфікацію відповідно до національного класифікатора професій. Слід зауважити, що Національний авіаційний університет у цьому плані чи не єдиний вищий навчальний заклад України, який готує документознавця, інженера науково-технічної інформації, наукового співробітника з науково-технічної інформації.

Особливості регіональних потреб та різні вектори підготовки в різнопрофільних навчальних закладах створюють варіативність підготовки фахівців, що стає на перешкоді реалізації принципу відкритості та академічної мобільності сучасної університетської освіти. Подолання цих розбіжностей частково вирішується шляхом створення галузевого стандарту з документознавства та інформаційної діяльності. Перший варіант стандарту було розроблено протягом 2004–2005 років із залученням провідних фахівців документознавчої

галузі всіх регіонів України. Але на сьогодні існує нагальна потреба ц його вдосконаленні. На жаль, друга редакція стандарту наразі ще знаходиться в стадії обговорення.

В Маріупольському державному університеті (МДУ) підготовка фахівців за напрямом «Культура», спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність» здійснюється на кафедрі культурології та інформаційної діяльності історичного факультету починаючи з 2003 року. Ліцензування підготовки документознавців в МДУ відбувалося в той час, коли вже більше 15 ВНЗ успішно здійснювали підготовку фахівців документно-інформаційного напрямку і на південному сході України майже кожен з обласних центрів надавав освітні послуги за даним напрямом (м. Донецьк - ДонНУ, м. Луганськ - СНУ ім. Даля, м. Харків - ХДАК, ХАУ), а за Харковом стійко закріпився імідж потужного центру розвитку документознавчої науки завдяки зусиллям Н.Кушнарєнко та Л.Філіпової. В цій ситуації запорукою успіху молодого вузу стала установка на активне засвоєння досягнень провідних університетів шляхом налагодження активної співпраці. З дня відкриття спеціальності і до 2005 року щорічний ліцензований набір студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» складав 30 осіб. Але значний попит протягом трьох років обумовив необхідність збільшення ліцензованого обсягу до 55 осіб (2006 р.)

З метою надання студентам можливості більш ґрунтовного опанування новітніми технологіями з 2006 – 2007 навчального року поруч з традиційною («Інформаційно-документне забезпечення управління») було здійснено впровадження нової спеціалізації - «Документно-інформаційні системи», що позитивно вплинуло і на можливість розширити межі працевлаштування майбутніх випускників, і підвищило інтерес до спеціальності з боку абітурієнтів. Запровадження заочної форми навчання (2008 р.), ліцензування ОКР «Спеціаліст»(2007 р.) та ОКР «Магістр» (2008 р.) позитивно позначилося на розвитку спеціальності, про що переконливо свідчать статистичні дані приймальної комісії. Найбільш показовою у цьому плані є динаміка змін кількості поданих заяв на денне відділення спеціальності абітурієнтів за 2005-2012 рр., що представлено на рисунку 1.

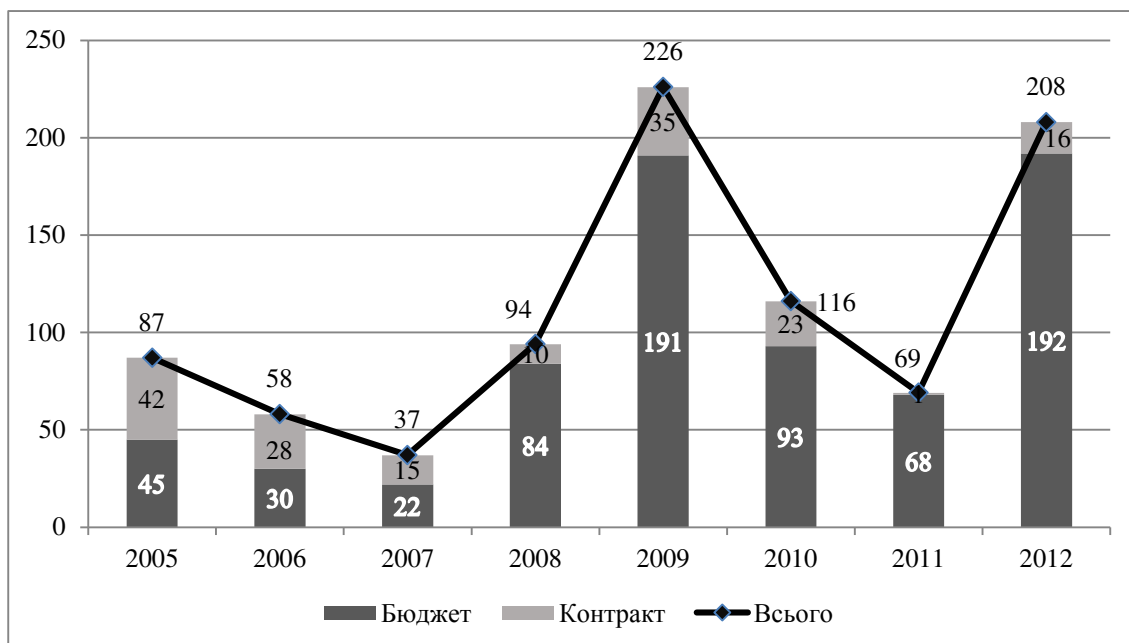

Рисунок 1 – Кількість поданих заяв на спеціальність (денне відділення)

Як свідчить наведена діаграма, найбільш рейтинговими роками спеціальності за кількістю поданих заяв на ОКР «Бакалавр» стали 2008, 2009 та 2012 роки. Тенденція до збільшення абітурієнтів почалася у 2008 р. з введенням ЗНО і відміною вступних екзаменів у

ВНЗ. Так, у 2008 р. кількість поданих заяв зросла на 154% порівняно з 2007 р., а у 2009 р. – на 140% порівняно з попереднім. Однак, у 2012 р. кількість поданих заяв зросла на 201% і склала 208.

Сьогодні у МДУ сукупний ліцензований обсяг за трьома освітньо-кваліфікаційними рівнями (бакалавр, спеціаліст, магістр) спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» складає 190 осіб денної і заочної форм навчання, що повною мірою забезпечує потреби регіону.

В 2013 році формування контингенту студентів МДУ здійснювалося на підставі чинної ліцензії Серія АЕ № 220163 від 05.06.2013 р. Міністерства освіти і науки України та щорічних обсягів державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України.

Згідно Правил прийому у 2013 році абітурієнти мали змогу подавати заяву про вступ до ВНЗ як в паперовій, так і електронній (на сайті Єдиної державної електронної бази з питань освіти) формах за конкурсом незалежно від джерел фінансування. Можливість обрати в якості профільного іспиту математику або українську мову розширила коло претендентів на вступ до ВНЗ водночас призвела до збільшення фактору випадковості під час вибору спеціальності, оскільки той самий набір сертифікатів дозволяв паралельно брати участь в конкурсі на такі різнопланові спеціальності, як «Документознавство та інформаційна діяльність» і «Філологія». За час вступної кампанії 2013 р. на спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність» було зареєстровано 179 заяв на денну форму навчання та 12 заяв на заочну форму навчання [1, с.2].

На рис 2. можна простежити, що пік подання абітурієнтами документів співпадає з першою декадою роботи вступної кампанії. З 179 заяв було зареєстровано 83 у паперовій формі та 96 у електронній.

За результатами вступної кампанії МДУ у 2013 р. кількість зарахованих на спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність» склала 20 осіб на денну форму навчання та 7 осіб на заочну форму навчання, хоча прогнозувалося близько 30 на денну та 10 на заочну форму навчання. Такий результат вступної кампанії обумовлено, на нашу думку, наступними чинниками:

по-перше, нинішнім демографічним спадом який призводить до того, що практично будь-яка людина, яка має на меті не здобуття якісної освіти, а формальне отримання диплому, може стати студентом. За оперативними даними з регіонів, кількість випускників денних загальноосвітніх навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України у 2013 році складає 278 980 осіб, а 2012 році 328 590 осіб [3]. Так, цього року у ЗНО брали участь близько 300 тисяч вступників, а місць державного замовлення приблизно 310 тисяч, тобто більше, ніж абітурієнтів тому абітурієнти очікували можливість вступу на бюджет.

по-друге, згідно «Умов прийому до вищих навчальних закладів України у 2013 році», від 05.11.2012 № 1244 абітурієнти мали можливість подати заяву про вступ не більше, ніж до п'яти вищих навчальних закладах та не більше трьох заяв у кожному з ВНЗ. Проте в останні дні вступної кампанії до громадської мережі ОПОРА надходили скарги з приводу того, що абітурієнти попри те, що мають право подати 15 заяв, насправді подавали більше 30. Тобто відбувся певний технічний збій. Як зазначила, координатор освітніх програм громадянської мережі ОПОРА О.Стрелюк, що назвати конкретну цифру ОПОРА не може, бо, за повідомленням абітурієнтів, близько 2 тисяч людей подали свої заяви більше, ніж у шість ВНЗ [8]. Тож це знову підвищило очікування абітурієнтів щодо можливості вступу на бюджет.

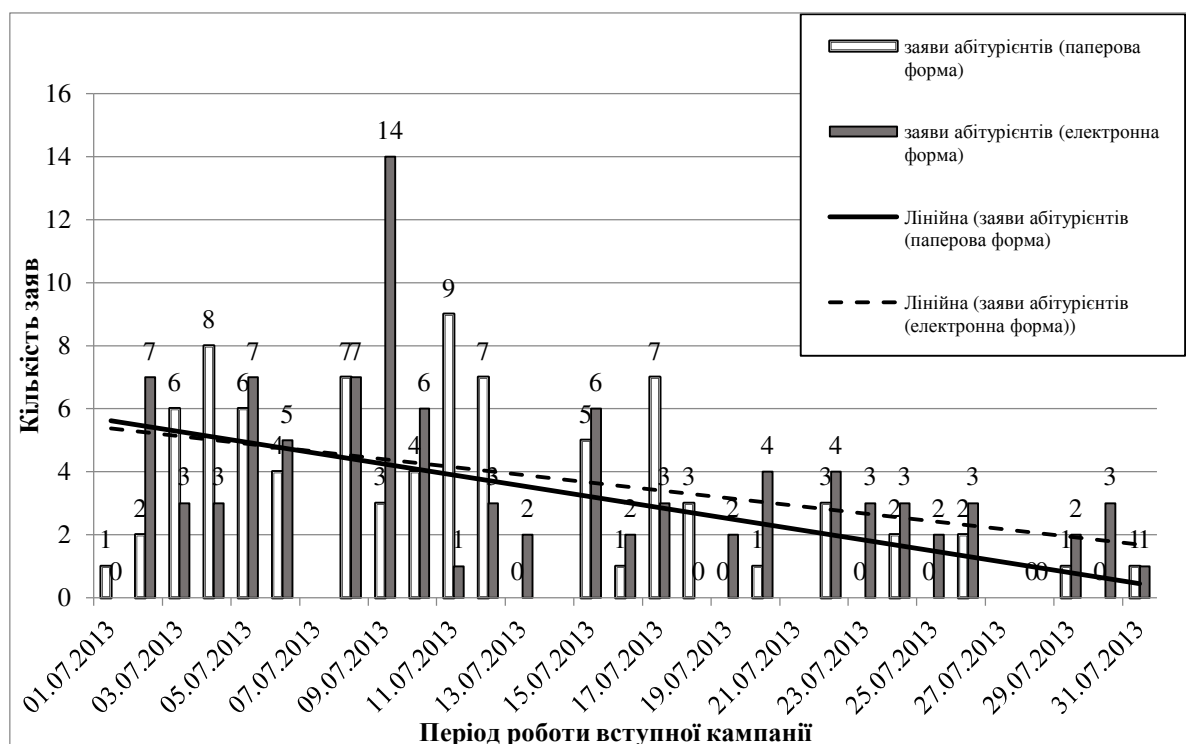

Рисунок 2 – Динаміка формування контингенту студентів спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» денної форми у 2013 році

по-третє, ще одним фактором є можливість подання електронної заяви. Так на рис.2 можна побачити, що більша частина абітурієнтів (96 осіб) подають заяви про вступ до МДУ на спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність» у електронній формі, а за результатами яких вступили лише 5. Електронна система подання документів працювала відносно добре, але при заповненні електронної заяви абітурієнти у поле «податковий номер» дуже часто записували номер атестату, що дозволяло абітурієнту при подачі документів у паперовій формі реєструватися, як новий суб'єкт. Тому, це могло і спричинити перебої в електронній системі, а саме - реєстрації більше ніж 15 заяв.

Наступним фактором можна назвати тенденцію відтоку українських вступників: вони оминають українські вищі навчальні заклади і подають документи до європейських. «Вступають туди, бо там немає корупції ні при вступі, ні в процесі навчання, бо там можна отримати безкоштовні гранти на навчання, і бо дипломи таких університетів визнаються всюди в світі, а не тільки на пострадянському просторі, як наші», так пояснює ситуацію голова правління Центру освітнього моніторингу, колишній заступник міністра освіти та науки П. Полянський [8].

Цікавою була ситуація і на рівні регіону. Згідно офіційного сайту «Інформаційна система «Конкурс» [7] сім ВНЗ на сході України мають ліцензію для підготовки бакалаврів за спеціальністю 6.020105 «Документознавство та інформаційна діяльність»: ДонНУ (м.Донецьк), ЛНУ ім. Т.Шевченка, СНУ ім. Даля, ЛДІКМ (м.Луганськ), НАУ ХАІ, ХДАК (м.Харків), МДУ (м.Маріуполь). Насамперед, головною метою вступних кампаній є заповнення місць державного замовлення, з якою ВНЗ регіону впорались. Після того, як бюджетні місця закриті приймальні комісії розпочали «боротьбу» за абітурієнтів на контрактні місця. З цією метою впорався тільки НАУ ХАІ, який набрав повний ліцензований обсяг, був близьким до вирішення мети ДонНУ, який не добрав всього лише 13 абітурієнтів з 47 місць (28%) ліцензованого обсягу.

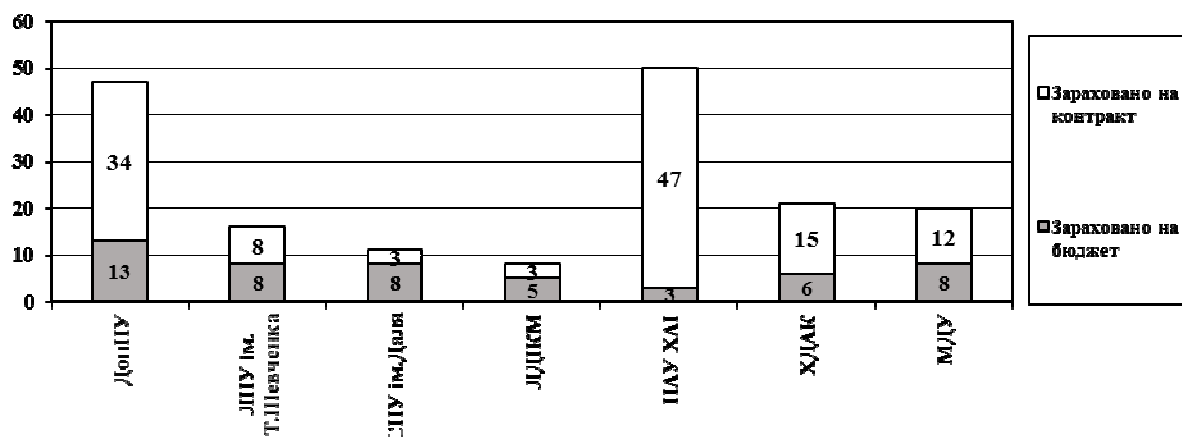

Рисунок 3 – Зараховані абітурієнти на спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність» на сході України (за матеріалами «Інформаційної системи конкурсу»[7])

Порівнявши особливості підготовки документознавців ВНЗ регіону було виявлено, що з семи вищих східної України документознавців за спеціалізаціями готують тільки два ВНЗ (НАУ ХАІ та МДУ). У НАУ ХАІ бакалаври можуть навчатися на таких спеціалізаціях, як «Документне забезпечення науково-технічної діяльності», «Документне забезпечення митно-брокерської діяльності», «Документне забезпечення рекламно-інформаційної діяльності». Так як абітурієнти насамперед роблять свій вибір орієнтуючись на «цікаві назви», на незвичайні спеціальності та спеціалізацій, то можливо це і послужило одною з причин популярності НАУ ХАІ.

Ще одним фактором який міг вплинути на рішення вступників є «Рейтинг університетів України III, IV рівнів акредитації топ-200 України», який створюється Центром міжнародних проектів НДІ прикладних інформаційних технологій. Хоча у цьому рейтингу НАУ ХАІ займає третю позицію серед ВНЗ, які готують документознавців на сході України, але оцінку міжнародного визначення він має найвищу. Це підтверджує керівник Оргкомітету «Топ-200 Україна» О. Линовицька: «У низці університетів — КНУ ім. Т.Шевченка, Національному аерокосмічному університеті ім.М.Жуковського «ХАІ», Таврійському національному університеті ім. В.Вернадського, Донецькому національному університеті, Сумському державному університеті та інших — помітно активізувалося міжнародне співробітництво, збільшилася кількість програм студентського обміну й програм подвійних дипломів, розширилася участь у європейських наукових програмах» [9].

Серед ВНЗ, що готують документознавців на сході України, лише один навчальний заклад не знаходиться в обласному центрі, це – МДУ. Порівняння результатів вступної кампанії в МДУ з ситуацією у вищих обласних центрів свідчить, що незважаючи на різницю статусу та не зовсім сприятливі екологічні умови м. Маріуполя, МДУ вдалося заповнити ліцензійний обсяг на 36%, тоді як жодному з ВНЗ Луганщини не вдалося подолати 30% бар'єр, а ХДАК, відома як колицка документознавчої освіти на Україні, теж поступилася МДУ (35%). Важливо, що з 20 першокурсників МДУ половина проживає за межами міста. Причому означена тенденція спостерігається уже протягом останніх трьох років, з того часу, коли одним з дієвих засобів профорієнтації став офіційний сайт кафедри.

Отже можна зробити висновок, процес формування контингенту студентів спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» на сьогоднішній день стикається з рядом проблем, ключового значення серед яких не втрачає демографічна ситуація України. По-друге, потребує вдосконалення і Єдиної державної електронної бази з питань освіти.

Для покращення процесу формування контингенту студентів спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» в МДУ необхідно налагодити власну модель профорієнтаційної роботи, а саме удосконалити співпрацю з освітніми закладами Донецького регіону в рамках укладених угод про співпрацю, сприяти оновлення інформації сайту та створення і розповсюдження інформаційних матеріалів серед випускників шкіл, проведення іміджевих заходів, розширення спектру спеціалізацій, що відповідають вимогам сьогодення і є привабливими для абітурієнтів. Сьогоднішні освітні реалії такі, що вимагають постійного прогнозування та оновлення, тому і процес формування контингенту студентів стає своєрідним індикатором правильності обраного ВНЗ шляху.

Список використаної літератури

1. Аналітичні матеріали вступної кампанії-2013 / Константинова Ю.В., Гапонюк О.І., Кригіна О.В. та ін. – Маріуполь, 2013. – 39 с.

2. Бездрабко В.В. Документознавча освіта в Україні: становлення, сучасний стан і перспективи / В.В. Бездрабко // «Гілея (науковий вісник)». – К. – 2009. – Випуск 20. – С. 56 – 66.

3. Експерти-освітяни підбили підсумки вступної кампанії-2013 та розповіли з якими проблемами довелось зіткнутися цьогорічним абітурієнтам. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kolomyya.org/se/sites/pb/52204/>

4. Кастельс М. Материалы для исследовательской теории сетевого общества / М. Кастельс – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://christosocio.info/content/view/142/72/>

5. Кількість випускників у 2013 році (оперативні дані) - Міністерство освіти і науки України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/ua/news/8747-kilkist-vipusknikiv-u-2013-rotsi-operativni-dani>

6. Мак-Люэн М. Галактика Гуттенберга: Сотворение человека печатной культуры / Маршалл Мак-Люэн. – К.: Ника-Центр, 2003.— 432 с.

7. Офіційний сайт Інформаційна система «Конкурс». – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vstup.info/>

8. Результати кампанії «За прозорий вступ до ВНЗ!» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opora.lviv.ua/?p=2951>

9. Тюрменко І.І. Підготовка фахівців з документознавства в Україні: досвід та перспективи розвитку / І.І. Тюрменко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/14518/1/69_150-151_maket-ena-ntb\(099\).pdf](http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/14518/1/69_150-151_maket-ena-ntb(099).pdf)

10. Широкова Н. Особливості вступної кампанії-2013 / Н. Широкова – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/articles/1593.html>

Стаття надійшла до редакції 11.12.2013

G.I. Batychko, G.I. Rudenko

DYNAMICS OF THE POOL OF STUDENTS MAJORING IN RECORDS MANAGEMENT AND INFORMATIONAL ACTIVITIES OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY: SOCIO-CULTURAL DISCOURSE

The formation of information society is accompanied by the transformation of the global socio-cultural space, which affected the reformatting of system of professional personnel training. In the systemic restructuring conditions important role acquire those areas of training related to search, process and analyze information. Specialty "Records Management and Information Activities" has distinct information-analytical character, precisely because it reflects the state of the social changes caused by the formation of the information society in Ukraine. Qualitative formation of the pool of students is important indicator of both the specialty development and the university success. The analysis of the dynamics of the pool of students of the specialty "Records Management

and Information Activities" in Mariupol State University allows to identify the main trends of its development in accordance with regional needs in the labor market, to develop the system of measures that would help to create an attractive image of Records Management specialist. Sociocultural discourse of examination the problem allows to reveal the errors at the level of functioning of the training system and offer relevant tools for its overcome.

Keywords: *information society, socio-cultural development, educational system, "Records Management and Information Activities," university, the pool of students, Mariupol State University.*

УДК 316.7

О.В. Богатикова

ОСНОВНІ ЕТАПИ НАУКОВОЇ ТА ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Г. ПАВЛУЦЬКОГО

Розглядається життєвий та творчий шлях визначного українського мистецтвознавця Г. Павлуцького. Висвітлено основні етапи і напрямки наукової та викладацької діяльності вченого, а також встановлено пріоритетні спрямування громадської роботи в культурологічному просторі України другої половини XIX – початку XX ст.

Ключові слова. *Київський університет Св. Володимира, Київське кустарне товариство, Київське товариство художників, Товариство діячів українського пластичного мистецтва, український орнамент.*

В кінці XIX – на початку XX ст. в українському суспільстві відбувалися давно назрілі національні, економічні, соціальні дискусії, полеміки, зміни, перетворення. Це своєю чергою обумовило суттєві зрушення в галузі художньої культури, науки, освіти тощо. Нові умови життя періоду 20-х років минулого століття вимагали переосмислення старих і пошуку нових методів та підходів у вивченні культурного насліддя українського народу. Значний вклад у системне дослідження вітчизняної культурної спадщини зробили М. Біляшівський, О. Лазаревський, Г. Лукомський, А. Новицький, В. Модзалевський, М. Петров, Г. Павлуцький та інші.

Передусім зазначимо, що одним з фундаторів української школи мистецтвознавства був саме Григорій Павлуцький, хоча на сьогодні ще не здійснено жодного ґрунтовного дослідження його життєпису та наукової діяльності [1, с. 62 – 65].

З початку 1990-х рр. почали з'являтися окремі розвідки, присвячені його науковій діяльності та теоретичній спадщині, серед яких роботи Н. Красніцької [1], В. Афанасьєва [2], О. Сторчай [3], Н. Німенко [4], Є. Колісника [5], А. Пучкова [6], О. Денисенко [7], І. Удріс [8] та інші.

Опрацювання вказаної джерельної бази засвідчило, що Г. Павлуцький народився 19 січня 1861 р. в родині київського лікаря та домовласника Г. Павлуцького. Початкову освіту Г. Павлуцький здобув удома, далі навчався у Третій київській гімназії [6, с. 455], після закінчення якої вступив на історико-філологічне відділення університету Св. Володимира [1, с. 62].

Г. Павлуцький рано проявив хист дослідника: його перша студентська публікація “Корнелія Таціта «Діалог про ораторів»: К вопросу об авторстве «Разговора об ораторах»”

побачила світ на сторінках «Университетских известий» ще 1885 р. Однак згодом, як стверджують дослідники, він зосередився на вивченні мистецтва Давньої Греції.

1886 р. Г. Павлуцький, закінчивши Київський університет і, захистивши кандидатський ступінь, починає свою викладацьку кар'єру у Київській рисувальній школі М. Мурашка [1, с. 62].

На появу наступної роботи Г. Павлуцького «Коринфський архітектурний ордер» [9] київський науковий світ відгукнувся низкою рецензій, вміщених на сторінках «Университетских известий». Так, А. Прахов [10, с. 1 – 36] уцент розгромив роботу свого учня, навіть не рекомендувавши її до захисту. Відгуки двох інших рецензентів – А. Сонні [11, с. 37 – 43] та Н. Бубнова [12, с. 44 – 49] – були дещо стриманішими. Проте вдалий публічний захист цієї праці приніс автору ступінь магістра теорії та історії мистецтва [1, с. 62].

З кінця 80-х рр. XIX ст. Г. Павлуцький повертається до викладацької діяльності – тепер вже у Київському університеті Св. Володимира, де 1898 р. його було обрано екстраординарним, а 1902 р. – ординарним професором мистецтвознавчого вищого навчального закладу. Як зазначає Н. Красніцька, Г. Павлуцький викладав традиційний для тогочасної освіти курс античного мистецтва, проте він збагатив його лекціями з мистецтва Візантії та Європи доби середньовіччя і Відродження, російського і неокласичного європейського мистецтва, а також національного мистецтва України [1, с. 62].

У Київському університеті Г. Павлуцький став практично першим представником університетської науки, який на базі своїх знань і досвіду повністю зосередив наукові зацікавлення на дослідженні української образотворчості. І. Уріс цілком спростовує хибну думку деяких мистецтвознавчих видань про те, що Г. Павлуцький був неглибоким, поверховим фахівцем, популяризатором, а не професійним аналітиком мистецтва. Дослідниця доводить, що наукова спадщина вченого дозволяє говорити про нього як про ерудованого знавця і сміливого науковця [8, с. 157].

На нашу думку, показом і доказовим у цьому плані є той факт, що 1899 р. Г. Павлуцький взяв активну участь у роботі XI Археологічного з'їзду в Києві. З цього часу коло наукових інтересів дослідника кардинально розширюється – основною темою його наукових розробок стає українська архітектура, насамперед дерев'яне церковне зодчество [1, с. 63]. З початку 1900-х рр. він цілковито присвячує себе збиранню, опрацюванню й виданню матеріалів із зазначеної проблематики. Невипадково саме Г. Павлуцькому було доручено обробити весь матеріал, зібраний членами Товариства [1, с. 63; 5, с. 40]. Ретельно проаналізувавши всі наявні матеріали, Г. Павлуцький опублікував їх у першому (але й останньому) випуску старожитностей України під загальною назвою «Деревянные и каменные храмы» [13].

Варто наголосити, що коло наукових інтересів Г. Павлуцького не обмежувалося тільки історією античного мистецтва та українською архітектурою. Неабиякий інтерес складають, згідно з думкою В. Афанас'єва, також його розвідки з історії візантійського мистецтва: знавець багатовікової архітектурної і культової спадщини не випадково захопився цією темою: глибоке естетичне враження справили на нього мозаїки мечеті Кахріє-Джемі в Константинополі. У публікаціях із зазначеної проблематики Г. Павлуцький неодноразово підкреслює видатну роль Константинополя в процесі творчого синтезування різноманітних прийомів і засобів, вироблених в мистецьких школах християнського Сходу, пізньої античності, еллінізму, котрі й лягли, за висновками вченого, в основу своєрідного візантійського стилю [2, с. 16].

Інтелектуальна потуга й особистісна активність Г. Павлуцького були такими, що він брав діяльну участь у роботі численних громадських організацій наукового та культурно-мистецького спрямування, зокрема був дійсним членом Історичного товариства Нестора

Літописця, Московського археологічного товариства, Київського кустарного товариства, одним із засновників Київського товариства художників [1, с. 65], яке за три роки свого існування (1915 – 1918 рр.) влаштувало декілька виставок робіт своїх членів у різних містах Російської імперії. На одній з них експонував свої роботи і Г. Павлуцький [2, с. 18].

Дослідники документально довели, що період українських визвольних змагань 1917 – 1921 рр. став часом найактивнішої громадської діяльності Г. Павлуцького, який відповідально поставився до організації українських національно-культурних установ [1, с. 65]: за часів Центральної Ради брав дієву участь у роботі державних структур народної освіти; очолював комісію із заснування Української академії мистецтв. За його безпосередньою участю 5 жовтня 1917 р. в Києві був відкритий Український народний університет, що складався з трьох факультетів [2, с. 19; 1, с. 65].

Авторитет Г. Павлуцького був таким, що за часів Гетьманату П. Скоропадського він у складі Тимчасової комісії у справах вищих шкіл та наукових інституцій при Міністерстві освіти і мистецтв брав участь у розробці двох важливих законопроектів – “Про перетворення Київського народного університету в Київський державний народний університет” та “Про заснування Кам’янець-Подільського державного українського університету”. Одразу ж після відкриття Київського державного університету – 06. 10. 1918 р. – професор Г. Павлуцький розпочав у ньому викладацьку діяльність [17, с. 114, 117].

Період національно-визвольних змагань (1917 – 1920 рр.) став часом значної активізації пам’яткоохоронного руху в Україні. За доби Центральної Ради було створено Центральний комітет охорони пам’яток старовини й мистецтва в Україні. 12 травня 1917 р. відбулися перші загальні збори установи, на яких було затверджено Статут та обрано її дійсних членів, серед яких було й ім’я професора Київського університету Г. Павлуцького.

Послужний список Г. Павлуцького містить ще один із напрямків громадської діяльності, пов’язаний із поверненням культурних цінностей, зокрема з Росії, до України. Він був обраний заступником створеної 1918 р. міжвідомчої “Культурної комісії при українській Мировій делегації”. Завдання, яке поставила перед собою комісія, було досить складним: оскільки на той час не існувало міжнародно-правових документів і напрацьованого міжнародного досвіду, вирішення подібних проблем потребувало виняткової мистецтвознавчої та дипломатичної обізнаності. Як зазначає О. Денисенко, представники російської делегації пропонували питання про повернення українських культурних цінностей доручити російсько-українській паритетній комісії з числа фахівців. Іншої позиції дотримувались Г. Павлуцький, П. Холодний та інші члени комісії: вони наполягали на вирішенні цього питання через відповідні статті основного мирного договору між Росією та Україною. До нього мала бути додана стаття, яка б закріплювала право України на повернення своїх культурних цінностей. Крім того, готувався додатковий договір із списком пам’яток, на які законно претендувала Україна [7, с. 115 – 117]. Слід зазначити, що комісія провела значну роботу, але через низку історичних обставин її сміливі та справедливі плани залишились невиконаними.

Майже до останніх днів свого життя Г. Павлуцький не залишав викладацької діяльності, готував до друку низку наукових праць, цікавився перебігом культурного життя в Україні.

Свій земний шлях і творче подвижництво Григорій Григорович Павлуцький завершив 15 березня 1924 р. на 64 році життя у Києві, але його місце поховання невідоме і понині [1, с. 65].

Залюблений в художню творчість свого народу, Григорій Григорович останні роки свого життя присвятив дослідженню історії українського орнаменту. З такою назвою 1926 р., вже по смерті вченого, вийшла його остання монографія [4, с. 209 – 210].

В. Афанасьєв, характеризуючи структуру монографії, відмічає, що після загального

опису ранньої доби українського орнаменту, Г. Павлуцький послідовно в окремих розділах розглядає “звірину орнаменту”, “геометричний орнамент”, “орнамент Відродження”, і додає, що закінчується матеріал XVIII-м ст., і таке часове обмеження дослідник мотивує тим, що XIX ст. не дало майже нічого оригінального.

Необхідно додати, що на думку В. Афанасьєва, Г. Павлуцький у своєму дослідженні вперше спробував окреслити історичний поступ однієї з цікавих, складних і дуже характерних галузей народної творчості, довів, що більшість його національних форм виникла ще у східнослов'янських племен. Саме у цьому В. Афанасьєв вбачає загальнокультурне значення останньої праці вченого [2, с. 22].

Таким чином, Григорій Павлуцький будучи талановитою, обдарованою людиною, зробив неабиякий внесок у становлення та розвиток вітчизняного мистецтвознавства, самовіддано послужив потребам суспільного життя країни, про що свідчить активна громадська його позиція часів пожвавленого національно-визвольних змагань. Біографія та науковий доробок Григорія Павлуцького і понині становлять неабиякий інтерес не лише для сучасних дослідників, але й для усіх національно свідомих нащадків як унікальний приклад служіння справі створення загальнолюдських цінностей.

Список використаної літератури

1. Красніцька Н. Григорій Павлуцький – дослідник українського та світового народного мистецтва [Електронний ресурс] / Н. Красніцька. – Доступний з: http://www.history.univ.kiev.ua/ethnolog/journal/ethnic-history_35/35_10.pdf.
2. Афанас'єв В. Дослідник українського мистецтва Григорій Павлуцький [Електронний ресурс] / В. Афанас'єв // Народна творчість та етнографія. – 2003. – №4. С. 13 – 22. – Доступний з: <http://nte.ethnolog.org.ua/zmist/2003/N4/Art01.html>.
3. Сторчай О. Становлення й розвиток мистецької освіти у Київському університеті (1834 – 1924 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17. 00. 05 “Образотворче мистецтво” / О. Сторчай. – К., 2010. – 35 с.
4. Німенко Н. До історії українського орнаменту (Науковий доробок Г. Г. Павлуцького очима М. О. Макаренка) [Електронний ресурс] / Н. Німенко // Актуальні питання вітчизняної та світової історії: Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 23 – 24 квітня 2010 року / За ред. С. Дегтярьова. – Суми: СумДУ, 2010. – С. 209 – 212. – Доступний з: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/7576>.
5. Колісник Є. Павлуцький Г. Г. як дослідник вітчизняної архітектури / Є. Колісник // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Харків, 2005. – №2. – С. 36 – 41.
6. Пучков А. Вчений-мистецтвознавець Г. Г. Павлуцький і доля його спадщини (До 150-річчя від дня народження) [Електронний ресурс] / А. Пучков // Українська академія мистецтва: Наук. зб. – Вип. 18. – С. 454 – 461. – Доступний з: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Uam/2011_18/st_57.pdf.
7. Денисенко О. Григорій Павлуцький та його внесок у пам'яткоохоронну справу [Електронний ресурс] / О. Денисенко // Краєзнавство. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – №1 – 4. – С. 115 – 118. – Доступний з: http://histans.com/JournALL/kraj/kraj_1999_1/33.pdf.
8. Удріс І. Університетська наука про мистецтво на Лівобережній Україні кінця XIX – початку XX століття [Електронний ресурс] / І. Удріс // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2007. – № 7. – С. 155 – 163. – Доступний з: alma-mater.lnpu.edu.ua/magazines/visnyk/2011/7_ped_1.pdf.
9. Павлуцький Г. Коринфський архітектурний ордер [Електронний ресурс] / Г. Павлуцький. – К., 1891. – 119 с. – Доступний з: <http://ua.bookfi.org/book/734034>.

10. Прахов А. Отзыв о сочинении Г. Павлуцкого, представленном в историко-филологический факультет Императорского университета св. Владимира для получения степени магистра истории и теории искусства, под заглавием “Коринфский архитектурный ордер” [Электронный ресурс] / А. Прахов // Университетские известия. – К., 1893. – №4. – С. 1 – 36. – Доступный з: <http://iht.univ.kiev.ua>
11. Сонни А. Отзыв о сочинении магистра Г. Павлуцкого “Коринфский архитектурный ордер” с 50-ю рисунками в тексте и 8-ю фототипическими таблицами [Электронный ресурс] / А. Сонни // Университетские известия. – К., 1893. – №4. – С. 37 – 43. – Доступный з: <http://iht.univ.kiev.ua>
12. Бубнов Н. Рецензия о книге Гр. Павлуцкого “Коринфский архитектурный ордер” [Электронный ресурс] / Н. Бубнов // Университетские известия. – К., 1893. – №4. – С. 44 – 49. – Доступный з: <http://iht.univ.kiev.ua>
13. Павлуцкий Г. Деревянные и каменные храмы [Электронный ресурс] / Г. Павлуцкий // Древности Украины. – Вып.1. – К.: Издание Императорского Московского Археологического общества, 1905. – 124 с. – Доступный з: <http://www.myslenedrevo.com.ua/ru/Sci/Heritage/Pavlucki.html/>
14. Завальнюк О. Українське наукове товариство і творення національної університетської освіти (1917 – 1920 рр.) / О. Завальнюк // Український історичний журнал. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – №5. – С. 112 – 121.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2013

O. Bogatikova

MAIN STAGES OF G. PAVLUTSKYI'S SCIENTIFIC AND TEACHING ACTIVITIES

In the present article the author characterizes the course of life of famous Ukrainian art critic G. Pavlucky. In this work she describes the basic directions of his scientific research and teaching activity. The author sets the key aspects of civil work of G. Pavlucky in the second half of 19th – early 20th centuries.

Key words. Kiev university of St. Vladimir, Kiev handicraft society, Kiev society of artists, The society of Ukrainian figure of plastic arts.

УДК 792.2(477.62-2)"1878/1922"(045)

О.О. Демідко

СОЦІОКУЛЬТУРНІ УМОВИ ТВОРЧОГО СТАНОВЛЕННЯ ДОНЕЦЬКОГО АКАДЕМІЧНОГО ОРДЕНА ПОШАНИ ОБЛАСНОГО РОСІЙСЬКОГО ДРАМАТИЧНОГО ТЕАТРУ (М. МАРІУПОЛЬ) В ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ РЕГІОНУ

У статті висвітлюються питання творчого становлення Маріупольського театру в початковий період його діяльності. Зроблено відповідний історичний екскурс, що дозволило проаналізувати та визначити особливості діяльності Маріупольського театру у ХІХ ст. – початку ХХ ст. На основі періодичної преси та наявної літератури досліджено виникнення першої професійної трупи в місті, загальні тенденції розвитку маріупольського театру та наявні проблеми.

Ключові слова: маріупольський театр, антрепренер, «Храм музи Мельпомени», концертний зал, зимовий театр.

Сучасний період трансформацій українського суспільства впливає на всі складові культурної сфери. Науковий інтерес до питань історії розвитку театру як соціального феномена, регіональних особливостей становлення культури України, відродження та переосмислення забутих сторінок мистецького життя регіонів, дослідження їх генези активно актуалізується у вітчизняній науці сьогодення. Регіональна проєкція, за допомогою якої розглядається генеза драматичного театру м. Маріуполя в цілісному культурно-історичному аспекті соціального, духовного, художнього, мистецького життя регіону кінця XIX – початку XX ст. уможливило сучасну інтерпретацію культури України в її регіональних вимірах.

Метою статті є дослідження творчого становлення Донецького академічного ордена пошани обласного російського драматичного театру (м. Маріуполь) в початковий період його діяльності – з 1878 р. (створення першої маріупольської професійної трупи) до 1922 р. (діяльність театру у роки громадянської війни).

Вивчення та аналіз феномена драматичного театру має певні традиції у вітчизняній науці. Першим історіографом театру в Маріуполі був викладач давніх мов Олександрійської гімназії О. Петрашевський. Він написав нарис, присвячений театру Маріуполя для відомого збірника «Маріуполь и его окрестности» [7]. У нарисі наводяться імена антрепренерів XIX ст., власників комор – перших театральних приміщень Маріуполя. О. Петрашевський залишив відомості й про відомий концертний зал В. Шаповалова. Дослідженню історії маріупольського театру та його початкового періоду діяльності присвячені роботи краєзнавців: Л. Яруцького [13], С. Бузова [2]; народної артистки України С. Отченашенко [11], журналістки Т. Коростельової [6].

Незважаючи на те, що рубіжним роком історії маріупольського театру є 1878, вважаємо потрібним звернутися до передісторії театру.

Вперше маріупольці познайомилися з театральним мистецтвом у 1847 р. Трупа антрепренера В. Виноградова, приїхавши у місто, відкрила перший театральний сезон. З цієї нагоди купець М. Логафетов передав свою комору під театральний зал зі сценою. Репертуар першого колективу, який відвідав Маріуполь, встановити не вдалося. Відомо, що в той час на сценах провінційних театрів найчастіше ставили твори В. Шекспіра, І. Шиллера, М. Гоголя, О. Грибоедова, пізніше – О. Островського [7, с. 293].

Успіх першого сезону був настільки великий, що драматичні трупи стали досить часто відвідувати Маріуполь. Цим скористався ще один маріупольський купець – Н. Попов, який влаштував зі своєї комори на Торговій вулиці «Храм музи Мельпомени». У «храмі» знаходилися невелика сцена, місце для оркестру, відокремлений бар'єром, партер з декількох рядів лав і галерея в кінці залу. Через кілька років господар удосконалив театр: розширив сцену, влаштував ряд лож, а галерею з окремим входом підняв вище. Однак, як зауважує О. Петрашевський, театр мав не дуже значний вигляд, але маріупольцям здавався «зручним і красивим» [7, с. 292]. На сцені «Храму музи Мельпомени» грали трупи та товариства М. Стрельського, А. Ярославцева, такі актори, як Є. Медведєва, І. Киселевський, М. Лентовський та ін. [13, с. 10]. За кілька років театр в Маріуполі став центром культури міського життя.

Пізніше Н. Попов продав свій театр Кюцце, а той у свою чергу – І. Деспоту [12, с. 180]. У театрі І Деспота видатним антрепренером став місцевий громадянин В. Шаповалов. У 1878 р. він створив першу професійну трупу в Маріуполі. Саме 1878 р. – вважається роком заснування маріупольського театру з багатьох причин. По-перше, в місті було створено спеціальне приміщення для театру, а по-друге діяла постійна професійна маріупольська трупа. Завдяки трупі В. Шаповалова почали свій творчий шлях подружжя Загорські, Л. Ліницька та інші [13, с. 21]. Перші вистави В. Шаповалова мали надзвичайний успіх, але незважаючи на це по закінченню сезону антрепренер знаходився у досить скрутному фінансову становищі. Та В. Шаповалов не покинув улюбленої справи [1, с. 191].

Важливою подією стало затвердження статуту Маріупольського музично-драматичного товариства у 1884 р. Члени товариства ставили аматорські вистави, влаштовували концерти, сприяли естетичному вихованню мешканців міста [7, с. 296].

Згодом В. Шаповалов доклав величезних зусиль для побудови справжнього театру. У 1887 р. він втілює в життя свою мрію – побудував театр на 800 місць з буфетом, фойє, касами, назвавши його «концертним залом». 8 листопада театр відкрився прем'єрою «Ревізора». Роль Городничого зіграв сам власник театру і антрепренер [8, с. 127].

Новий театр дозволив залучити провідні театральні трупи країни. Наше місто відвідали зі своїми виступами генії української сцени М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий, М. Старицький. Популярними в Маріуполі стали спектаклі «Наталка-Потавка», «Запорожець за Дунаєм», «Сватання на Гончарівці», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Наймичка» та ін. На сцені концертного залу грали: В. Андреев-Бурлак, А. Рютчі, Я. Козельський, Л. Манько та ін. [7, с. 295]. На цій же сцені вперше в Маріуполі грала оперна трупа Д. Буховецького. Дано було п'ять опер. А в 1908 р. до Маріуполя завітав театральний геній і реформатор Всеволод Мейєрхольд [3, с. 198].

З часом будівля перейшла у власність І. Уварова, у якого деякий час його орендувало місто. Господар називав свій театр «Ренесанс», «Гротеск», «Прогрес», але для всіх маріупольців він був «зимовим» [9].

Театральне життя не завмирало в Маріуполі ні на один рік. Навіть у роки громадянської війни в місті йшли вистави на кількох сценах: у театрах «Гротеск» (Зимовий), братів Яковенко (колишній цирк братів Яковенко). У 1918 р. був відкритий театр в Олександрівському парку [8, с. 175]. У цей час у місті не було постійної театральної трупи. Працювали в основному приїжджі колективи. Деякі з них, як наприклад, трупа В. Барського давала вистави в Маріуполі не один рік. Її репертуар був досить широким. Про це свідчать десятки назв вистав, які йшли на маріупольських сценах в 1918, 1919, 1920, 1921 рр.: «Нове життя», «Потапенко», «Моряки», «Ланцюги» та ін. [4].

У грудні 1918 р., коли місто переживало кризу з подачею електроенергії і були закриті всі кінематографи, «міська управа дозволила відпускати Зимовому театру електроенергію, хоча б в обмеженій кількості» [10].

24 жовтня 1918 у театрі братів Яковенко відбулася єдина гастроль видатних акторів німого кіно Віри Холодної та Олега Рунича [8, с. 175].

У 1921 р. Зимовий театр перейменовують в театр ім. Леніна. На його підмостках часто виступають актори трупи В. Барського. Однак проблеми, з якими стикається театр у 1921–1922 рр., наростають, як сніжний ком: «загальнодержавна розруха, торкнувшись всіх сторін нашого життя, не пошкодувала і театр. За останні роки, здається, жоден з провінційних театрів не збагатився ні новими декораціями, ні реквізитом. Навпаки, все, що мав театр, застаріло, стало особливо помітним відсутність костюмів і гриму. Крім того, трагічним у житті є холод, через який багато артистів грають в зимових пальто, і тільки деякі сміливці, справжні ентузіасти, ризикують своїм здоров'ям, граючи в холодному, нетопленому приміщенні без пальто» [5].

Таким чином, творче становлення Донецького академічного ордену пошани обласного російського драматичного театру (м. Маріуполь) почалося в середині XIX ст., коли в місті з'явилися перші заїжджі акторські трупи. Через відсутність відповідного приміщення спектаклі влаштовувалися в орендованих коморах, в яких часто не було найелементарніших умов. У 1878 р. в місті була створена перша місцева трупа, що складалася з професійних акторів. Після відкриття концертного залу В. Шаповалова творча робота колективу була спрямована на постановку спектаклів російської та української класики. Маріупольський театр завжди залишався вірний традиціям минулого, зберігаючи рівень і майстерність своїх постановок. Та з початком XX ст. соціокультурні умови, в яких працював театр значно

погіршилися, що було пов'язано з загальнодержавними проблемами.

Список використаної літератури

1. Артист. – 1893. – № 26. – С. 191.
2. Буров С., Отченашенко С. Из истории Мариупольского театра (Годы, события, имена) / С. Буров, С. Отченашенко. – Мариуполь: ЗАО «Газета «Приазовский рабочий», 2003. – 136 с.
3. Веригина В. П. Воспоминания / В. П. Веригина. – Ленинград: Искусство, 1974. – 247 с.
4. Известия. – 1918. – 15 декабря. – № 10.
5. Известия. – 1921. – 5 февраля – № 15.
6. Коростелева Т. Феномен Мариупольского театра / Т. Коростелева // Прибой: Литературно-публицистический альманах. – Мариуполь, 2002. – С. 49–59.
7. Мариуполь и его окрестности / Издание почетного попечителя Д.А.Харджаева. – Мариуполь: Типо-Литография А. А. Франтова, 1892. – 461 с.
8. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века: / Р. П. Божко, Т. Ю. Були, Н. Н. Гашененко и др. – Мариуполь: «Рената», 2008. – 428 с.
9. Мариупольская жизнь. – Мариуполь, 1908. – 13 ноября.
10. Мариупольские известия. – 2 января 1919. – № 24. – С. 4.
11. Отченашенко С. И. Мариупольский театр 20-е годы / С. И. Отченашенко // Мариуполь: история и перспективы: Сб. трудов научно-практической конференции. В 2 т. – Мариуполь: ПГТУ, 2002. – 187 с.
12. Яруцкий Л. Д. Мариупольская старина: Рассказы краеведа /Л. Д. Яруцкий. – М.: Советский писатель, 1991. – 432 с.
13. Яруцкий Л. Д. Старейший в Украине (Из истории Донецкого обласного драматического театра) / Л. Д. Яруцкий. – Мариуполь, 1998 – 104 с.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2013

O. Demidko

SOCIO-CULTURAL CONDITIONS OF CREATIVE ESTABLISHMENT OF DONETSK HONORED REGIONAL RUSSIAN DRAMA THEATER (MARIUPOL, UKRAINE) AT THE INITIAL STAGE OF ITS ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF THE CULTURE OF THE REGION

The author explores the history of Mariupol theater in the initial period of its activity. The research allowed to analyze the features of Mariupol theater in the XIX – XX century. On the basis of the periodical press and studied the available literature of the first professional troupe in the city, the overall trends Mariupol theater and existing problems.

History of theatrical art in Mariupol began in the mid-19th century, when the city began to appear visiting acting troupe brought into the city entrepreneur Vladimir Vinogradov. Due to the lack of suitable premises performances were held in rented barns, which were often lacking the most basic conditions. In 1878, the city established the first local company consisting of professional actors. For her it was already rented space much more seemly, and financed theater Mariupol Shapovalov.

In 1887 the opening of the theater building, built at the expense of the same Basil Shapovalov, which was called the Concert Hall, and later – Winter Theatre. During the Civil War, the theater has continued its activities.

In 1918 the theater brothers Yakovenko held only tour of the famous silent film actors – V. Holodnoy O. Runicha. In 1921 Winter Theatre was named Lenin theatre. In the early twentieth century of social and cultural conditions of the theatre deteriorated significantly, this was

associated with the problems of the state.

Keywords: *Mariupol theater impresario, «Temple of the Muses Melpomene», a concert hall, a winter theater.*

УДК:316.72:130.31

Ю.П. Дрaбчук

ПОП-КУЛЬТУРА І ЇЇ ВПЛИВ НА ЛЮДСЬКУ СВІДОМІСТЬ

У статті висвітлюється вплив масової культури на свідомість людей. Відстежені етапи її зародження та розвитку в суспільстві. Розглядається феномен масової культури на прикладі двох країн України і Сполучених Штатів Америки.

Ключові слова: *масова культура, поп-культура, шоу-бізнес, музична культура, культура поведінки, система виховання молоді, свідомість.*

Єдиного тлумачення поняття масова культура, або поп-культура як культурного феномену, не існує, але всі наявні визначення сходяться на однакових причинах виникнення масової культури – достатньо високий рівень індустріального розвитку, науки, техніки і т. ін.

Масова культура, або поп-культура – комплекс духовних цінностей та культурних потреб, пов'язаних з розвитком науково-технічного прогресу, засобів комунікації. Поп-культура орієнтується, головним чином, на усередненні смаки аудиторії й характеризується масовим стандартизованим виробництвом художньої продукції, поширюється засобами масової комунікації.

У системі масової культури важливу роль відіграє розважальність мистецтва, яке орієнтується на комерцію. Звідси швидко «моральне старіння» продуктів масової культури.

Феноменом другої половини ХХ ст. стало формування і поширення поп-культури. У прямому розумінні – це культура, що знаходить попит в основній масі населення без відносної приналежності до тієї чи іншої нації, держави. Незважаючи на регіональні або національні особливості, масова культура є космополітичною.

Своїм виникненням та бурхливим розвитком масова культура завдячує сучасній цивілізації. З переходом людства після Другої світової війни від індустріальної до постіндустріальної ери значно поширився розвиток й вплив засобів масової комунікації, інформаційних технологій, суттєво підвищився рівень освіченості населення багатьох країн. Тим самим створювались нові можливості поширення культури в суспільстві, донесення її надбань до кожного індивіда.

Масова культура зайняла місце між культурою елітарною (верхівка суспільства, найосвіченіші верстви) та народною (укоріненою переважно серед сільського населення). Вона приваблює, насамперед маргінальні (від лат. *margo* – край; від фр. *marginal* – побічний, несуттєвий, другорядний, незначущий) верстви людей, вилучених цивілізацією з їхнього традиційного оточення, культурного ґрунту. Це жителі села, що опинились у місті, емігранти, ті, хто змушені змінити спосіб життя через втрату роботи, кваліфікації та знаходяться в пошуку нових світоглядних та духовних орієнтирів [7].

Найхарактернішою рисою поп-культури є її комерційний характер. У ринковому суспільстві ця культура, розрахована на основну масу населення, обов'язково виступає в ролі продукту, споживання якого має приносити прибуток. Для вивчення попиту на цей продукт сучасна західна цивілізація вже давно використовує могутній потенціал наук про людину –

соціологію, психологію, менеджмент, політологію. Одночасно не лише вивчається, а й формуються культурні потреби і бажання мас [5].

Важко та й не потрібно перераховувати всі напрями індустрії масової культури, бо її продуктів безліч. Який же він, продукт сучасної масової культури?

По-перше, він подається як якісний, хоча це не завжди є дійсністю (мається на увазі український поп-продукт). Розглядаючи композиції в жанрі поп-музики, яка найбільш поширена серед мас, можемо зауважити, що тут насамперед побутує оспівування людських почуттів: кохання (переважно не розділеного), розлуки, зради і т.д. Сюжети пісень здебільшого відзначаються не глибоким змістом з притаманною інтригою, бурхливими почуттями.

По-друге, витвір масової культури повинен бути зрозумілим. Надмірна філософія та модерністські прийоми на жаль не сприймаються масою, тому в попиті переважно є традиційний реалізм.

Масова культура унікальна тим, що вона добре навчилася маніпулювати людськими інстинктами, доцивілізаційними реакціями та імпульсами, серед яких – ерос, страх, агресивність. Усе це є, безумовно, і у великих класиків (не тільки музичних, а й літературних), але не в такій примітивній формі, як це тиражується в сотнях «одноденних» композицій.

Характерною рисою масовості іноді стає вульгарність – банальні істини, примітивні почуття та ідеї, красиво оздоблені і розраховані на невибагливий смак. Квінтесенцією масової культури, її найодіознішим, пародійним виразом є так званий кітч (від нім. kitsch – несмак, дешева продукція, розрахована на зовнішній ефект). У 60-80-ті рр. цим терміном позначали популярну художню продукцію, що відповідала міщанським смакам, була символом бездуховності. Це матрешки, керамічні фігурки котів або слоників, картини з русалками. Сьогодні кітч став вишуканішим, стилізованішим і водночас агресивнішим, він навіть претендує на один із стилів постмодерністського мистецтва [7].

У тоталітарному суспільстві, в якому Україна проіснувала понад 70 років, незважаючи на його колективістський характер, справжньої масової культури не існувало. Декларована як масова, культура такого суспільства по суті була елітарною, оскільки її створювала художня еліта на замовлення політичної верхівки. У такій художній культурі мало уваги виділялося особистим почуттям та індивідуальним інтересам, здебільшого йшлося про колектив та державу. Більшість творів соціалістичного реалізму, що виходили в СРСР масовими тиражами, не користувалися справжнім попитом, проте великий ажіотаж викликала поява окремої продукції західної масової культури (творчість рок-групи «Бітлз» в кінці 60-х на початку 70-х рр.).

Батьківщиною сучасної поп-культури є США. Саме там виник шоу-бізнес та численні інші феномени масової культури, що заповнили увесь світ. У свідомості багатьох європейців США – країна суцільного маскульту, бездуховності і прагматизму. Певна рація в цьому є, але це не зовсім так. Історичні та культурні умови розвитку Сполучених Штатів Америки дійсно сприяли розвитку насамперед масової культури, адже суспільство складалося тут як безнаціональне з численних емігрантів – маргіналів [10].

Українські інтелектуали вже не перший рік зауважують з приводу експансії не тільки американської, а здебільшого саме російської чи проросійської масової культури в Україні. Однак йдеться швидше не про культуру взагалі, а про низький рівень творів, які насаджуються різного роду PR-ходами і продаються мільйонними тиражами. У масовій культурі на нашу думку є чимало значущих, навіть видатних творів, які необхідно пропагувати. В деяких випадках ці зразки дієвіше впливають на рівень культури суспільства, навіть більше ніж твори геніїв.

Отже, у багатьох країнах з добре розвинутою ринковою економікою, незважаючи на

панування масової культури, цілком успішно розвивається культура елітарна та народна. Масова культура, як і цивілізація, може нести потенційну небезпеку бездуховності, але під контролем суспільства та його еліти вона повинна трансформуватись у прообраз нової буденної культури людства XXI ст. [7].

У ролі регуляторів культури поведінки людини виступають норми моралі, права, а також зразки поведінки. Норма характеризує не лише вже досягнуте суспільством, а й те, що має статус загальної вимоги. Переважно за зразок сприймається те, що ми бачимо на сцені чи з екрану, тобто за взірць можуть бути прийняті не тільки позитивні якості або досягнення передових людей суспільства – артистів, але й негативні риси їхньої поведінки, які самі артисти можуть трактувати як PR (наприклад, ситуації, коли артист дозволяє на концертах або в інтерв'ю з журналістами вживати не цензурну лексику і т.д.). Це може бути небезпечним саме для розвитку індивідів з низьким рівнем духовності та освіченості, які в процесі свого внутрішнього розвитку чи деградації можуть взяти це за норму поведінки. Це небезпечно саме тим, що з розвитком людства певні зразки поступово можуть перетворитися на загальну норму поведінки.

Культура як система цінностей формує в людині певні ціннісні орієнтири й потреби. Людина дає позитивну чи негативну оцінку, в залежності від рівня своєї освіченості, тим чи іншим предметам і явищам і, відповідно, сприймає їх або відкидає. Зі ставленням людини до культурних цінностей можна судити про насиченість або спустошеність її духовного світу [6].

Низька музична культура не дозволяє особистості проявити потенційні можливості її духовного розвитку, звужує кордони емоційного світу. Це в першу чергу стосується тієї частини молоді, яка зневажає класичну музику і народну пісню, віддає перевагу сумнівним зразкам сучасної розважальної музики, неглибокої за змістом та бідної за формою. Нездорове мистецтво принижує людину, розпалює в ній чисто тваринні інстинкти, тримає її в обіймах матеріального світу.

Вплив музики на людину не завжди піддається науковому осмисленню. Інколи вона торкається таких пластів психіки, які прийнято відносити до несвідомих рівнів внутрішнього світу людини. Б. Асаф'єв, Г. Верьовка, О. Кошиць, М. Лисенко, К. Станіславський висловлювалися про явище мистецької психічної енергії і її вплив на слухачів, про явище випромінювання від виконавця, про енергетичний візерунок золотистої енергії, яку іноді бачать слухачі, про обмін енергіями (виконавець-слухач). І це дуже важлива грань невербальних фонопсихолінгвістичних параметрів мистецтва співу.

Про вплив мови та пісні на енергетику суспільства та про взаємовплив енергетики землі і людей, які живуть на цій землі, В. Московченко та А. Поправко пишуть у книзі «Карма України». «Як відомо, кожний регіон, де проживав історичний етнос, має свою енергетику. Її випромінює земля... Ця енергетика тисячоліттями формувала менталітет і мову корінного народу... Доти, доки народ зберігає свою мову, він зберігає і свою землю... Втративши свою мову, цей народ втрачає енергетичну підтримку землі, і, як наслідок, енергетика цього регіону руйнується під впливом чужої мови».

Отже, потрібно виховати ціле покоління, щоб якимось змінилась ситуація, навчитись бути самодостатніми та самобутніми в умовах загальної уніфікації та маскульту, не розчинитися в інших субетносах, залишитись собою і відчувати святу потребу вплинути на світ, працюючи на теренах духовності.

Особливе місце належить виховній функції культури. Культура не лише пристосовує людину до природного і соціального середовища та сприяє її соціалізації, – вона виступає ще й фактором саморозвитку людства. Кожного конкретного індивіда або людську спільність правомірно розглядати як продукт власної культурної творчості. Засвоївши попередній досвід, людство не припиняє саморозвитку, а репродукує культуру, ставить перед собою нові

життєві цілі для задоволення матеріальних і духовних потреб. Тому кожний новий етап у культурному поступі можна вважати наступним кроком у напрямі розширення горизонтів людської свободи.

Отже, культура являє собою цілісну динамічну систему, яка є внутрішнім змістом розвитку людства. Поліфункціональність культури проявляється в творчій діяльності людини, яка створюючи цінності, задовольняє свої потреби і тим самим стверджує себе в природному й соціальному середовищі.

Щодо місця й ролі української національної культури необхідно зазначити: українці віками творили власну самобутню культуру, успадковуючи культурні цінності своїх предків, переймаючи і творчо осмислюючи надбання інших народів. Характерною рисою української культури є її відкритість, самодостатність, здатність до творчих злетів. Завдяки цьому вона протягом своєї історії тричі змогла відродитись і зберегти дух нації, її генетичний код і життєздатність в умовах колоніального гніту.

Українська культура, розвиваючись певний час у лоні литовської, польської, російської та інших культур, оцінювалася окремими дослідниками як похідна та провінційна. На її розвиток негативно впливала відсутність власної державності, єдиної національної політики в галузі культури тощо. В умовах колоніальної залежності сковувався творчий дух і самобутність нації, гальмувались культурні процеси.

Проте вони не припинялися, і навіть в умовах жорстоких антинаціональних утисків українці в супротив цим утискам творили власну культуру. Інша річ, що через такі утиски українська культура не була в епіцентрі світового культурного розвитку. Проте навіть в умовах відсутності власної держави вона здійснювала значний культурно-освітній вплив на розвиток культури інших слов'янських народів, особливо російського.

Представники української філософської думки першої половини ХХ ст. характеризували ситуацію в культурі в контексті кризи. Д. Чижевський, М. Хвильовий, Д. Віконська, М. Шлемкевич та Д. Донцов констатуючи наявність певних кризових явищ в українській культурі, вважали, що це процес, який не міг не позначитися на свідомості українського суспільства.

Причини кризи національної духовної творчості М. Хвильовий та Д. Донцов скеровували шукати у характері сучасної їм доби та у характері тогочасної української літератури. З точки зору М.Хвильового однією з причин кризового стану української літератури є її «масовізм». Письменник М. Хвильовий не погоджується з даною тенденцією, що з'явилася в літературі як наслідок відомого гасла. Для М. Хвильового «масовізм» – це «явище цілком негативне». Тобто велика кількість творів аж ніяк не означає їхньої літературної вартості. Тому «ахіллесовою п'ятою» української літератури письменник вважав брак літератури, вартої критики. Як зазначає М. Хвильовий, «ми примушені ще раз сказати: творити те, що називається мистецтвом, може не кожна людина, навіть не кожна культурна людина».

Ще однією причиною кризових явищ національної духовності М. Хвильовий вважав тривалу орієнтацію українського письменництва на російське. Висуваючи гасло – «геть від Москви» – він обґрунтував завдання творення нової української літератури, яка повинна розвиватися виключно шляхом засвоєння найкращих здобутків світової культури. Орієнтацію на Росію вважав неприйнятною, через те, що вона визначала позицію переважної більшості української інтелігенції в минулому: «Без російського диригенту наш культурник не мислить себе. Він здібний тільки повторювати, мавпувати». Курс української літератури має спрямовуватися зовсім не в бік російської, що «тяжить над нами в віках як господар становища, який привчив нашу психіку до рабського наслідування».

На думку Д. Донцова, криза в літературі – це лише незначний відбиток тієї кризовості суспільства, в якій перебувала українська нація в першій половині ХХ ст. Про це відзначав і

М. Шлемкевич, якого непокоїла наявність негативних процесів і у моральній свідомості українського суспільства: «Засади моралі і моральні ідеали розбиті, принижені. Етнос суспільства в кризі».

Своєрідність сучасного розвитку системи національного виховання в Україні має зумовлюватись відродженням коренів українського національного минулого: історії, державних традицій, духовності, відновлення національної гідності кожного нашого громадянина, формування патріотичних почуттів і переконань. Адже відомо, що денационалізована особистість ніколи не зможе стати повноцінним громадянином держави [3].

Упродовж віків, а особливо в останні роки, політика у сфері виховання молоді майже зруйнувала національну самосвідомість, знехтувала українські національні традиції, мову, морально-побутові звичаї. Головний удар спрямовувався насамперед на освіту, всю соціально-культурну сферу, що є головним чинником формування свідомості людини. Витіснена з громадського державного життя, національна система виховання функціонувала у штучно звуженому просторі й лише дещо жевріла у родинному вихованні та в поодиноких випадках у навчально-виховній діяльності окремих педагогів.

Як доведено наукою, справжнє виховання є глибоко національним за суттю, змістом, характером та історичним покликанням. Адже нація – це насамперед система різноманітних природних історично зумовлених ознак тіла, душі, й розуму, характеру певної культурно-історичної людської спільноти [1].

Як зазначав в своїй праці Б. Червак: «Наявність національного змісту у виховному процесі покликана сприяти поверненню до джерел, заступати місце суцільної бездуховності, виробляти ідеали національної гармонії» [2, с.59].

Важливо враховувати те, що «національний інтерес», «національні потреби» з певною політичною і моральною цінністю, що передбачає також національний обов'язок особи, колективу, народу, які мають входити до загальної системи соціальних цінностей. Національне виховання з цієї точки зору має перетворити національні цінності з ідеалу мислителів і поглядів української інтелігенції на ідейні та моральні норми всіх членів суспільства, тобто перевести національне зі сфери теоретичної свідомості у практичну площину, в один із важливих орієнтирів у виробленні громадської думки, колективних суджень і оцінок різних явищ у національній та міжнародній сферах.

Таким чином, здобуття Україною незалежності, розбудова самостійної держави, зростання свідомості нації і складний процес переходу до нового суспільства на зламі епох відкривають нові обрії розвитку української культури. Усе це зумовлює зростання інтересу до вивчення її історії в контексті розвитку світової культури.

Список використаної літератури

1. Алексеев А.Д. О проблеме стильного исполнения // О музыкальном исполнительстве. – М.: Музгиз, 1954. – С. 159-170.
2. Арановский М. Структура музыкального жанра ситуация в музыке / М. Арановский // Музыкальный современник: Сб. ст. – Вып. 6. – М.: Сов. композитор, 1987. – С. 5-44.
3. Вратарьов І. Цей голос чують небеса й земля // День. – 29 вересня 2006р. С. 14-15.
4. Гулій Я. «Українська сучасна музика має потенціал, але не має грошей...»: Інтерв'ю з керівником мистецької агенції «Саме так», пропагандистом української музики: [Обговорення проблемних сторін популяризації та розвитку української музики, української естради] / Розмову вела Л. Рижова. // Самостійна Україна. – 2005. – 17-23 черв. (№24). – С.7.
5. Доній Н.Є. Ціннісна динаміка масової культури: автореф. дис... канд. філософських наук: 09.00.08 Київський національний ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2007. – 16 с.

6. Костина А.В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества.-3 изд., стер. – М.: Ком книга, 2006. – 350с.
7. Лютий Т.В. Культура масова і популярна: теорії та практики / Т.В. Лютий, О.А. Ярош; Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України – К., 2007. – 124 с.
8. Мозговий М.П. Становлення і тенденції розвитку української естрадної пісні: Дис. ... канд. мистецтв. (17.00.01) / М.П. Мозговий; КНУКіМ. – К., 2007. – 175 с.
9. Музыкальный энциклопедический словарь / Глав. редактор Г.В. Келдыш. – М.: Советская энциклопедия, 1990, – 380 с.
10. Рева Ю.А. Творча особистість в умовах масової культури: авториф. дис... канд. культурології: 26.00.01 / КНУКіМ – К., 2008. – 19 с.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2013

Y. Drabchuk

POP CULTURE AND ITS EFFECT ON HUMAN CONSCIOUSNESS

The article examines the impact of popular culture on people's consciousness. Traced the stages of it's formation and development in society. We consider the phenomenon of mass culture by the two countries, Ukraine and the United States of America.

Key words: *mass culture, pop culture, showbiz, music culture, the culture of behavior, the system of education of young people, consciousness.*

УДК 130.2 + 124.4

А О Кірієнко

ПРОБЛЕМА ДЕТЕРМІНАЦІЇ ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ ІСТОРИЧНИМ ЧАСОМ – ЯК ОДНА З НАЙАКТУАЛЬНІШИХ ТЕМ СУЧАСНОСТІ

У статті доведено актуальність дослідження питання детермінації творчого процесу історичним часом, в контексті безпосереднього впливу історичних реалій на становлення та розвиток культури. Відмічається, що чим масштабніша область впливу на людське життя певного історичного явища, тим більший резонанс отримують історичні події в сфері мистецтва.

Ключові слова: *творчий процес, історичний час.*

Процес впливу історичних подій на всі сфери соціального життя, та зокрема на сферу творчу, є природнім і цілком очевидним. На сучасному етапі питання детермінації творчого процесу історичним часом викликає гарячу дослідницьку зацікавленість в різних сферах наукових знань. Насамперед, це пов'язано з тим фактом, що історичний час не тільки в певній мірі визначає якісні характеристики культурного контексту, обумовлюючи його форму і зміст, а й безпосередньо впливає на становлення і розвиток культури.

Давно усвідомлювана виняткова роль творчої особистості в історії людської культури в різних її областях (філософії, науці, мистецтві, релігії), призводить до необхідності розгляду цих двох основ - історичного часу і «творчого процесу» - не окремо одна від одної, а в їх взаємозв'язку.

Максимальну глибину і повноту свого змісту історичний час проявляє на соціальному рівні, як час людського буття, людської діяльності. На відміну від біологічного світу, у світі

соціальному, покоління не просто слідує один за одним, вони пов'язані між собою більш глибокими зв'язками: змістом своєї життєдіяльності. З буденної, рутинної роботи мільйонів і мільйонів людей, з незліченного сплетіння і перехрещування народжених в цьому повсякденні волі і прагнень окремих індивідів «створюється одна рівнодіюча - історична подія». З подій складається і сама історія, а їх зчеплення утворює тканину історичного часу. Структура подій, зміст, масштаби того, що відбувається визначають основні параметри та характеристики цього часу. Сучасна зацікавленість проблематикою творчого процесу обумовлена, з одного боку, ростом інноваційних компонентів в людській діяльності, розвитком науково-технічного прогресу та прагненням контролювати виховання та розвиток творчих особистостей. А з іншого, - бажанням пізнати творчу особистість шляхом виявлення аспектів творчої діяльності, як одного з її фундаментальних проявів.

Відображення через мистецький твір реалій історичного часу відбувається безпосередньо через творчий процес певної творчої особистості, життєдіяльність якої підпорядкована вимогам часу, що вносять певні корективи в становлення мистецького твору чи напрямку творчої діяльності.

Активність прояву мистецької діяльності напряму залежить від вимог історичного часу, масштабу соціально-історичних подій, а отже і творчий процес в будь якій мистецькій сфері так чи інакше, відбувається в конкретних соціально-історичних рамках. Але в будь-якому випадку активізація культурно-мистецького життя це завжди є реакція суспільства на конкретні соціально-історичні події, яка може розвиватись у двох напрямках – всупереч історичній реальності або підтримуючи її. Чим масштабніша область впливу на людське життя певного історичного явища, тим більший резонанс отримують історичні події в сфері мистецтва.

Як слушно зауважує з цього приводу М. Лаптева, «час не тільки фіксує тривалість, послідовність, швидкість, ритм, напрямок суспільних процесів, але і є реальним обмежувачем соціального буття, яке обумовлює його безперервність» [3, 191]. І ця безперервність (історичний час), яка переривається в кожному конкретному суб'єкті, є детермінантою долі, а значить і детермінантою творчого процесу.

Зауважимо, що все частіше - і серед вітчизняних, і серед зарубіжних дослідників лунають думки щодо впливу історичного часу на творчий процес, їх органічної взаємодії. У дослідженнях, присвячених різним аспектам світогляду, творчість все частіше розглядається в якості явища, що визначається в значній мірі світоглядною системою особистості (Л. Стеклова, К. Шуртаков). Російські та українські науковці досить докладно розглядають вплив суспільної свідомості на творчість (Ю. Андрєєв, М. Ашманіс, В. Баранов, Ф. Гіренок, В. Єлісеєв, Н. Французова, Л. Левчук).

З виникненням некласичної онтології, філософія все частіше наголошує на міждисциплінарності творчої проблематики. Все більш очевидними стають взаємозв'язки інших категорій гуманітарного поля знань з категорією творчості. Онтологія творчості цікавить як зарубіжних (В. Дільтей, А. Бергсон, Ж.-П. Сартр, А. Уайтхед, М. Бубер, Ж. Марітен, М. Бланшо, М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, Д. Міллер та ін..) так і російських та українських (В. Солов'єв, М. Бердяєв, Б. Вишеславцев, М. Бахтін, Г. Батищев, С. Гольдентрихт, Т. Григор'єва, Л. Левчук, О. Оніщенко та ін.) дослідників різних поколінь.

Вивченню історії питання та онтологічного підґрунтя темпорально визначеної людської креативності присвячено роботи В. Візгіна, П. Гайденко, М. Трубнікова та ін. Естетичний аспект часу, його специфіка як визначальний фактор творчого процесу розглядається в роботах М. Мамардашвілі, С. Аверінцева, В. Бичкова, М. Маньковської та ін.

Окремий пласт наукової літератури присвячено темі творчості та особистості, що представлена в працях М. Бердяєва, С. Франка, С. Левицького, Д. Богоявленської, М. Мамардашвілі, О. Лосєва, В. Налимова.

Проблеми співвідношення творчості і традиції розкриті в роботах У. Еко, І. Касавіна, Б. Кедрова, Б. Мейлаха та ін.

У сучасних наукових дослідженнях гострої актуальності набуває питання виникнення певних підсистем детермінації творчого процесу історичним часом: естетичної, онтологічної та віталістично-психологічної. Остання зокрема, що найбільш актуальна в контексті нашої статті, як слушно зауважує Л. Левчук, найяскравіше представлена в роботах французького філософа А. Бергсона та швейцарського культуролога К. Юнга, згідно з якою людина не тільки стає реальним центром філософського дослідження, а час тлумачиться як визначальний параметр індивідуального існування, а й що є найважливішим – саме мистецтво, художня творчість є справжньою реалізацією часу, осягненням сенсу та суті світу [4, 280].

Онтологічна підсистема детермінації творчого процесу історичним часом найбільш повно аргументована на основі аналізу естетичних аспектів історичного часу у працях німецького філософа М. Гайдеггера, згідно якого буття постає перед людиною як час відкритості життя до істини, а справжнє мистецтво та поезія є засобами втілення цієї відкритості. Незважаючи на те, що М. Гайдеггер майже зовсім не говорить про творчість, як про процес, сконцентрувавши дослідницьку увагу здебільшого на онтологічному статусі мистецького твору, варто відмітити унікальне значення останнього, що дозволяє вбачати у творчості справжній процес відкриття буття для себе, а за допомогою мистецького твору осягнути сутність власного призначення, виправляючи помилки, зроблені протягом історичного шляху нашої цивілізації.

Вагомого значення мистецьке визначення проблеми взаємодії історичного часу і творчого процесу спостерігаємо у творах видатних поетів та письменників ХХ ст., що дозволяє говорити про естетичну детермінацію творчого процесу історичним часом та важливе місце відповідного відношення у контексті сучасності (Х. Л. Борхес, Г. Гессе, Р. М. Рільке). Такий підхід дозволяє констатувати не тільки те, що історичний час є фактором творчого процесу, що суттєво впливає на якісні параметри культурного контексту, а й дозволяє впритул наблизитись до визначення сутності взаємодії двох категорій.

Розгляд історичної ретроспективи, що втілює уявлення про час філософів та мислителів минулого (Платон, Арістотель, Плотін, Августин, Н. Кузанський, І. Ньютон, І. Кант) та аналіз концепцій, що намагалися визначити співвідношення історичного часу та творчого процесу у ХХ ст. (А. Бергсон, К. Юнг, М. Гайдеггер, Н. Аббаньяно) дозволяє дати відповідь на питання: як реалізується людське буття у часі, крізь час та завдяки часу, визначити специфічні риси, форми та зміст творчого процесу у ту чи іншу історичну епоху.

В українській філософській та естетичній традиції проблематика історичного часу у співвідношенні з творчим процесом також має певну традицію вивчення, для якої характерно визначення часу як категорії соціально-історичного буття, що трансформується протягом суспільного розвитку людства та втілює відповідні типи практики. Такий підхід дозволяє не тільки констатувати важливість впливу соціального часу на людську культуру, а виявити специфіку темпоралізації культурно-історичних та мистецьких процесів (А. Лой, С. Курбатов, В. Панченко, М. Бровко, В. Єфіменко, Д. Кучерюк, В. Личковах, Ю. Петров, О. Шевченко, Р. Шульга, Л. Левчук та ін.).

Зазначимо, що плідний внесок в розробку питання детермінації зробили представники української філософської думки. Зокрема видатний український поет і філософ Г. Сковорода, проголошуючи необмежені можливості людського пізнання, силу людського розуму, самопізнання, стверджував, що від природи в людині закладені великі творчі можливості і потрібно тільки створювати умови для їх розвитку. Як запевняє наш сучасник Б. Новіков, «... для Сковороди свобода є запорукою й умовою здійснення вищих потенцій особистості та суспільства ... Не родовід, майнове багатство та чини, але “сродність” має визначати істинні виміри людини в суспільстві та суспільства в людині ... Надзвичайно цінним у

поглядах Г. Сковороди на сутність сродності як визначального чинника буття істинної людини є те, що він чітко усвідомлює соціальну, культурну зумовленість та детермінованість особистості [5].

Вагомий вклад у дослідженні питання творчості пов'язаний з філософськими міркуваннями Т. Шевченка. Зокрема, про погляди українського поета та етнографа на творчість можна судити з його полеміки з польським естетиком Каролем Лібельтом з приводу роботи останнього «Estetyka czyli umnictwo piekne», розгорнутої українським кобзарем на сторінках його щоденника. Т. Шевченко переконаний в об'єктивній залежності митця від природи, яка сама підлягає певним законам, про відповідність мистецьких творінь предмету зображення, реальній природі, реальному буттю. «Вічна красуня природа» розумілась ним як естетичне джерело мистецтва, і зраду цього джерела з боку людини-творця, найменший відступ від нього поет розглядав як зраду мистецького покликання, як моральну й естетичну потворність [6, 88].

На особливу увагу, серед наукових робіт сучасності, присвячених питанню взаємодії історичного часу і творчого процесу, заслуговує робота українського естетика С. Курбатова «Історичний час як детермінанта творчого процесу», де наголошується на тому, що історичний час детермінуючи творчий процес суттєво впливає на якісні параметри культурного контексту, обумовлюючи форми, зміст та його результат. «Універсальність естетичного підходу до реальності, його індиферентність до утилітарних параметрів буття дозволяє наблизитися до визначення сутності взаємодії історичного часу та творчого процесу» [1, 5]. Зазначимо, що автор розглядає історичний час як символічний контекст, у якому, і крізь який розгортається специфічно людське буття у світі, і пропонує наступну класифікацію історичних епох: «а) епохи зі статичним контекстом, коли дисгармонійність теперішнього співвідноситься з гармонією минулого, а онтологічна ситуація людини визначається “одвічним поверненням” до витоків; б) епохи з динамічним контекстом, коли поряд зі співвідношенням з минулим з'являється більш важливий рівень співвідношення з майбутнім, який активізує творчій імпульс, спонукає людину активно створювати реальний контекст власного існування; та в) позаконтекстуальні епохи, репрезентовані так званим “перехідним часом”, характерною рисою якого є відсутність темпоральних орієнтирів» [1, 16].

Підводячи підсумки своїм дослідженням український науковець зазначає, що рух історії чимось нагадує калейдоскоп, в якому знову і знову змінюється конфігурація візерунка людської культури. Саме цю динаміку культурного буття людства можна зафіксувати за допомогою таких фундаментальних філософських та естетичних понять як історичний час і творчий процес, понять, що втілюють в собі не випадковість, і навіть фатальність історичного руху.

Кожен культурний феномен є результатом творчого процесу, його конституванням в певному історичному просторі як гармонійного (адекватного) або дисгармонійного (неадекватного) елемента цього простору. Процес гармонізації буття здійснюється завдяки творчому процесу. Як в теологічній парадигмі творчий акт передує буттю світу і людини, творчий процес передує культурі, визначаючи стан останньої. Якщо розглядати історію як перманентний творчий процес, то саме в ньому і завдяки йому відбувається гармонізація буття. Ця гармонізація погоджує існування людини і людства з реальністю, в якій їх існування приречене протікати [2, 37–42].

Надзвичайну цінність в контексті порушеного питання, представляє для нас праця ще одного сучасного українського дослідника Б. Новікова «Творчість як спосіб здійснення гуманізму», в якому науковець говорить про процес трансформації людської діяльності у творчість, як явище загальноісторичне. Виходячи з положення про те, що творчість існувала завжди, теоретик доводить, що її суб'єктом виступає суспільство, як своєрідний агрегат

соціально-абстрактних індивідів. І ціна цієї творчості в даних умовах - це та маса соціальних і особистісних аномалій (страждань, нещастя, смертей і т. ін.), що вона іноді (а саме час від часу - у вигляді соціальних революцій) набуває значення маси критичної. Але передісторія, як уже давно доведено наукою, є необхідною сходинкою у формуванні цивілізації, стадією виникнення умов для існування універсальних громадських зв'язків між індивідами, яка здатна в реальності, при наявності реальних факторів (умов, методів, форм) забезпечити реальний гуманізм. Тільки він є формою адекватного звершення творчої особистості, так як є способом існування творчого суспільства [5].

На основі аналізу філософських та естетичних теорій часу у їх співвідношенні з творчим процесом, стає очевидним, що науковці сходяться на тому, що найпершим зовнішнім фактором в умовах якого перебуває творча особистість є реалії історичного часу, що безпосередньо знаходить відображення спершу у внутрішніх переживаннях митця, а згодом і в кінцевому творчому результаті. Адже, історичний час – це не тільки певний часовий відрізок історії, що має окреслені хронологічні межі, з особливим, притаманним тільки для нього розвитком політичних, соціальних і культурних подій, а й культурний код, що має своє відбиття у людських долях і впливає на їхню діяльність, зокрема творчу. Процес творчості завжди відбувається в конкретних соціально-історичних умовах, що безпосередньо на нього впливають, в тісному зв'язку з навколишнім світом, формами вже створеної культури, в розгалужену мережу яких завжди включений суб'єкт творчості. Отже, факт впливу історичного часу на формування творчого світогляду митця, а отже і на сам творчий процес є беззаперечним.

Однак, не дивлячись на те, що в області вивчення питання детермінації творчого процесу історичним часом ми спостерігаємо позитивну динаміку зацікавленості вчених і активне зростання наукової уваги до даної проблеми, все ж на даний момент спеціальних досліджень, що стосуються даної теми не достатньо. Подальше більш глибоке вивчення питання детермінації творчого процесу історичним часом дозволить відкрити нові горизонти в дослідженні сторінок світової культури, наблизитись до визначення сутності взаємодії двох категорій, дати відповіді на питання: як реалізується людське буття у часі, визначити специфічні риси, форм та зміст творчого процесу у ту чи іншу епоху.

Список використаної літератури:

1. Курбатов С. В. Історичний час як детермінанта творчого процесу / Сергій Володимирович Курбатов – К. : Інформ. системи, 2008. – 172 с.
2. Курбатов С. В. Час як чинник створення контексту історії / Курбатов С. В. // Збірка наукових праць. Науковий вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2001.– Вип. 34. – С. 37 – 42.
3. Лаптева М. П. Теория и методология истории: курс лекций / М. П. Лаптева. – Пермь : Перм. гос. ун-т., 2006. – 254 с.
4. Левчук Л. Специфіка творчого процесу в мистецтві / Л. Левчук // Естетика : Підручник. – К. : Вища шк., 1997. – 399 с.
5. Новіков Б. В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму / Борис Володимирович Новіков. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2005. – 332 с.
6. Шевченко Т. Г. Собрание сочинений в пяти томах / Т. Г. Шевченко [ред. М. Рыльского, Н. Ушакова] — Москва : Государственное издательство художественной литературы, 1948-1949. - Т. 5. : Автобиография. Дневник. - 1949 - 337 с.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2013

A. A. Kiriienko

THE PROBLEM OF DETERMINATION OF THE CREATIVE PROCESS BY HISTORICAL TIME - AS ONE OF THE HOTTEST TOPICS OF OUR TIME.

The article focuses on the question of determination creative process by historical time, as a direct component of the formation and development of a culture. Though the process of influence of historical events on all spheres of social life, and especially on the creative sphere, there is a natural and seemingly obvious problem of determination presently studied not enough.

The article provides a number of research studies that address the topic of organic interaction categories of «historical time» and the «creative process». It primarily works in which creativity is seen as a phenomenon that is determined by the system outlook personality, which, in turn, is influenced by the historical reality (L. Steklova, K. Shurtakov). Emphasized that many modern scientific research devoted to the topic of creative interdisciplinary perspective. Ontology creative interests as foreign (W. Dilthey, H. Bergson, J.-P. Sartre, A Whitehead, M. Buber, J. Maritain, M. Blanchot, M. Heidegger, H.-G. Gadamer, D. Miller and others) and domestic (V. Soloviev, N. Berdyaev, B. Vysheslavtsev, M. Bakhtin, G. Batishchev, S. Goldentriht, T. Grigorieva et al.) researchers.

Separately, the article discusses the problems of the interaction of historical time and the creative process in Ukrainian philosophical and aesthetic tradition, which is characterized by determination of the time, as a category of social and historical existence, which is transformed during the social development of society and embodies the appropriate types of practices. Such an approach allows not only to establish the importance of the social impact of time on human culture, but also to determine the temporal specifics of cultural and historical processes. Particular attention is paid to the views on the problem of interaction between the two categories in the works of T. Shevchenko and G. Scovoroda.

Particular emphasis in this article is devoted to the scientific work of contemporary Ukrainian researcher S. Kurbatov «Historical time as a determinant of the creative process», which is an essential first step towards the realization of the question posed. Versatility aesthetic approach to reality, ukrainian scientist, his indifference to being utilitarian parameters you closer to defining the essence of the interaction of historical time and the creative process.

Summing up the results of his research, S. Kurbatov says that the movement of history something like kaleidoscope, which again and again, changing the configuration of the pattern of human culture. And this dynamic cultural life of mankind can be secured with such fundamental philosophical and aesthetic categories as «historical time» and «creative process», concepts that embody the non-randomness, and even fatality historical movement.

According to S. Kurbatov every cultural phenomenon is the result of the creative process in a particular historical space as harmonic (adequate) or disharmonic (inadequate) in this space. Harmonization process being carried out thanks to the creative process. As a theological paradigm creative act precedes the world and man, the creative process precedes culture, determine the state of the latter. If we consider history as a permanent creative process, it is in him and because of him being carried out harmonization.

Extraordinary value in the context of the question, is the scientific work of another modern Ukrainian scientist B. Novikov «Creativity as a method of humanism» in which the scientist talks about the process of transformation of human activity in creativity as general historical phenomenon.

Claiming position that creativity has always existed, scientist proves that its subject is the society as a kind of aggregate socio-abstract individuals. And the price of creativity in these conditions - it is the weight of social and personal anomalies, that's sometimes (namely, from time to time - in the form of social revolution) becomes important critical mass.

But prehistory, as has long been proven by science, is a necessary step in the formation of civilization stage of the conditions for the existence of universal social relationships between individuals, which can, in reality, when there are real factors (conditions, methods, forms) provide real humanism. Only it is a form of adequate fulfillment of the creative person, as there is a creative way of existence of society.

In the final section of the article author summarized the research identified ways to further possible solutions of the problem. Despite the fact that in the study of the question of determination the creative process by historical time we are seeing a positive trend the interest of scientists and active growth of scientific attention to the problem, special studies on this topic are practically no. Further more in-depth study this problem will open up new horizons in the study of world culture pages will help to understand the nature of interaction between the two categories, to identify the specific features of the form and content of the creative process.

Keywords: *creative process, historical time.*

УДК 008:002.2(477)

С.П. Ковальчук

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КНИГИ В КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.

Статтю присвячено деяким особливостям функціонування національної книги в культурі України кінця ХХ – початку ХХІ ст. Визначено тенденції розвитку книжкової справи та основні ознаки трансформації книги в українському суспільстві у зазначений період. Розкрито роль громадських організацій у розвитку національної книжкової справи України кінця ХХ – початку ХХІ ст. Охарактеризовано національну книгу як об'єкт науки та мистецтва.

Ключові слова: *книга, національна книга, культура, книжкова справа.*

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. – особливий період для національної книги, що з одного боку характеризується актуалізацією національних наукових досліджень, зверненням уваги науковців до книжкової спадщини, а з іншого – недооцінка ролі національної книги в розвитку української культури, у процесах державотворення призвела до зниження рівня духовності, культури окремої особи, до серйозних проблем у книговидавничій та книгорозповсюдженні. Вивчення особливостей та нових тенденцій функціонування книги в незалежній Україні сприяє накопиченню, систематизації значного обсягу наукової інформації про неї як головного носія культури суспільства в її різноманітних проявах. Ці знання є внеском до бази знань культурології та цілого ряду інших гуманітарних наук (історії, філософії, соціології, мистецтвознавства тощо).

Проблеми книги у вітчизняній культурі розглядали українські науковці: О. Афонін, І. Дзюба, Л. Дубровіна, Я. Запаско, Я. Ісаєвич, Т. Ківшар, Г. Ковальчук, В. Маркова, М. Сенченко, М. Тимошик, В. Теремко, Є. Франчук, Г. Швецова-Водка та ін.

Аналіз літератури свідчить про відсутність узагальнень щодо особливостей функціонування національної книги в сучасній культурі України. Подальше дослідження дає змогу глибше осмислити національну специфіку процесів у книжковій галузі, розкрити їх основні тенденції, закономірності розвитку й усвідомити значення книги у формуванні

інтелектуального потенціалу суспільства, що є визначальною умовою не лише культурного, а й економічного розвитку держави.

Кінець ХХ століття характеризується посиленням уваги до проблем книги серед зарубіжних науковців. Ця тема стала надбанням широкого кола фахівців і громадськості – філософів, культурологів, літературознавців, педагогів, психологів, соціологів, інформатиків (А. Безбідько, В. Васильєв, О. Григор'єва, Н. Селіверстова, Ю. Чернишов, А. Шубаков та ін.). З огляду на відкриття можливості кращого, більш повного розуміння книги, її функцій у культурі суспільства через призму читання, важливими є дослідження М. Зубицької, О. Антоник, Т. Долбенко, В. Медведєвої, Т. Новальської та ін. Роль української книги в контексті розвитку світової культури висвітлено у роботах С. Гунька, Я. Запасака, Н. Зелінської, Я. Ісаєвича, М. Тимошика та ін.

Під національною книгою розуміється масив друкованих книжкових видань, створених українськими видавцями на території України, незалежно від мови видання. Основними тенденціями розвитку книжкової справи кінця ХХ – початку ХХІ ст. є: реформування книжкової галузі на основі різних форм власності, приватизація книжкових магазинів, видавництва, різке зменшення кількості українських видань на душу населення, видавничих тиражів та висока ціна на книги, недостатнє поповнення бібліотечних фондів, не виважена політика щодо мови видань та ін. Як наслідок – національна книга стала недоступною для більшості українців, що негативно позначилось на рівні культури, освіти, духовності [1;2;13;17;23;26]. Україна посіла останнє місце в Європі за купівельною спроможністю стосовно власних книг, виріс незадоволений читацький попит та знизилась показники читання.

Книжкова культура і книга зокрема в постіндустріальному суспільстві трансформуються [28]. Ознаками набуття традиційною книгою нового життя в просторі постмодерну є: численні заходи, що попри фінансові та організаційні труднощі відбуваються в Україні (книжкові виставки, форуми, конкурси, акції у книгарнях: презентації книг, зустрічі, майстер-класи тощо); створення книгарень-кав'ярень, книжкових інтернет-магазинів; розвиток молодіжного руху книголюбів – буккросингу. Своїх прихильників знайшла аудіокнига. Привертають увагу книги-іграшки, книги-картини ("Knigli") тощо. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. поряд з паперовою набуває поширення книга електронна. Поки що вона наслідує концепції традиційної: зображення виглядає як друкований варіант, зберігається дизайн і шрифтове оформлення.

З іншого боку – ці тенденції характерні переважно для міст – обласних, районних центрів України. Ситуація в сільській місцевості щодо книгорозповсюдження, доступу громадян до національної книги, як і інших культурних надбань, складна, що викликає серйозне занепокоєння.

Проблеми книжкової галузі значною мірою пов'язані з гальмуванням владою процесу реформування законодавчої бази щодо книги, невідповідність її міжнародним вимогам. Попри суттєві позитивні зміни, які відбулися за останнє двадцятиріччя, законодавча і виконавча влада України і досі розглядають книгу як предмет матеріального виробництва, як джерело прибутків, а не як частину національного культурного надбання [1;2;13;27]. Така позиція суперечить світовим тенденціям ставлення до книги. Зруйнована 1992 р. та досі не відновлена мережа книгорозповсюдження в державі; фонди українських бібліотек через недостатнє комплектування не здатні задовольнити культурні потреби громадян. Існує гостра необхідність усвідомлення владою стратегічної, визначальної ролі української книги у формуванні нації, забезпеченні інформаційного, науково-технічного, економічного, культурного розвитку української держави.

З 1991 р. у книжковій галузі відбулися значні зміни, тривав процес адаптації до ринкових умов. Поступово (до 1993–1995 рр.) почали формуватися професійні

співтовариства, які потребували злагодженої діяльності на користь своєї справи, національної книги та культури України.

Аналіз діяльності ряду всеукраїнських громадських організацій та об'єднань, що безпосередньо чи опосередковано пов'язана з національною книгою («Українська асоціація видавців та книгорозповсюджувачів», «Форум видавців», «Українська бібліотечна асоціація», «Асоціація бібліотек України», «Українська асоціація працівників бібліотек для дітей», Всеукраїнська громадська організація «Всеукраїнське агентство авторських прав», Всеукраїнська громадська організація «Українська видавнича академія», Національна спілка письменників України, Всеукраїнська творча спілка «Асоціація українських письменників», Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка, Українська асоціація виробників поліграфічної продукції «Аспол» та ін.) дає підстави стверджувати, що громадські організації відіграють важливу роль у формуванні та становленні національної книжкової індустрії як складової культури України. Зокрема, діяльність Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів має визначальне значення для розвитку книжкового законодавства України. За роки її роботи не було затверджено жодного документа щодо надання пільг національній книзі, захисту видавців, до якого асоціація не була б причетна. Всі вони створювалися за її ініціативи.

Запозиченню досвіду, популяризації за кордоном української книги та культури загалом допомагає підтримка міжнародних контактів у книжковій сфері Українською бібліотечною асоціацією, Асоціацією бібліотек України, ГО «Форум видавців», Українською асоціацією видавців та книгорозповсюджувачів, Українською асоціацією працівників бібліотек для дітей та ін. На окрему увагу заслуговує участь громадських організацій у міжнародних, всеукраїнських книжкових виставках-ярмарках, фестивалях (Львівський Національний книжковий ярмарок Форум видавців, Київська міжнародна книжкова виставка, «Книжковий арсенал», «Книжкові контракти», «Книжковий сад», Щорічна книжкова виставка-ярмарок до Дня знань тощо), регіональних книжкових виставках-ярмарках у Донецьку, Запоріжжі, Івано-Франківську, Луцьку, Львові, Одесі, Тернополі, Ужгороді, Харкові та ін., що відбуваються за підтримки Державного комітету телебачення та радіомовлення України.

Як свідчить аналіз, широкого резонансу в Україні та за її межами набувають культурні заходи, які проводять організації «Форум видавців», «Українська бібліотечна асоціація», «Українська асоціація працівників бібліотек для дітей» та ін.

Вагомий внесок у розвиток національної книги та демократизацію книжкової галузі України зробили: О. Афонін, О. Бойко, В. Галіновський, Я. Гоян, В. Гуцало, І. Драч, М. Жулинський, П. Загребельний, О. Коваль, П. Мовчан, Ю. Мушкетик, М. Онуфрійчук, К. Родик, Т. Семистяга, А. Толстоухов, І. Шевченко та багато ін.

Книга як витвір культури проявляє себе у відображенні форм суспільної свідомості. Погляд на книгу через призму науки та з естетичних позицій сприяє глибшому пізнанню її сутності та розкриттю її ролі в сучасній культурі України.

Розглядаючи українську книгу, варто зазначити, що на початку 90-х років ХХ ст., після порушення існуючих раніше координаційних зв'язків між органами державної влади і управління, державними науковими інституціями та установами книжкової галузі, простежуються тенденції щодо поступового формування української наукової інфраструктури. Водночас відбувалося відродження всіх кращих національних здобутків, актуалізувалися дослідження книги як невід'ємної складової духовної культури суспільства.

Наприкінці 90-х років в Україні розширився діапазон та активізувалися наукові дослідження книги, утвердилися нові дослідницькі пріоритети, визначилися провідні наукові центри (Державна наукова установа «Книжкова палата України ім. І. Федорова», Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Національна парламентська бібліотека України, Київський національний

університет культури і мистецтв, Українська академія друкарства, Харківська державна академія культури, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв та ін.). Результати роботи наукових установ та вищих навчальних закладів України, які досліджують книгу, знайшли відображення у монографіях, кандидатських дисертаціях, численних публікаціях, методичних рекомендаціях тощо. Кількість наукових досліджень книги, починаючи з 90-х років ХХ ст., значно зросла, вони характеризуються національним спрямуванням, різноманітністю, заповнюють прогалини в дослідженні книги як складової культури [16; 21; 25]. Наприкінці ХХ ст. значно збільшилася кількість наукових часописів і збірників, що друкують матеріали з проблем книги («Вісник Книжкової палати», «Друкарство», «Бібліотечний вісник», «Бібліотечна планета» та ін.). Ці видання є суміжно-галузевими. Проведений аналіз дає змогу констатувати відсутність спеціального періодичного видання, присвяченого виключно книзі, теоретичним проблемам осмислення її феномену в контексті культури.

Серед наукових досліджень національної книги кінця ХХ – початку ХХІ ст. переважну більшість становлять історичні. Серед них: наукові роботи, що стосуються видавничої діяльності окремих організацій, установ, об'єднань у певний історичний проміжок часу; дослідження видавничої діяльності окремих осіб – діячів української культури та дослідження видання певних книжкових масивів (за територіальною, видовою ознакою тощо). Важливими питаннями, яким продовжує приділятися увага з боку вчених, є соціологічні аспекти читання та функціонування книги в суспільстві. Зазначено, що перспективними й актуальними є культурологічні напрями досліджень.

Аналіз численних матеріалів засвідчив, що з 1994 р. зросла кількість проведених організаціями та установами, підпорядкованими Національній академії наук та Міністерству культури України, наукових з'їздів, конференцій, симпозіумів та круглих столів з проблем книги. Ці заходи стабільно проводились упродовж досліджуваного періоду, що свідчить про активну діяльність наукової спільноти і слугує обговоренню та вирішенню найбільш актуальних проблем розвитку книжкової галузі.

Крім того, науковці виокремлюють як дуже ефективний аспект дослідження книги в просторі культури аналіз особливостей візуального оформлення, співвідношення тексту та візуальних компонентів, власне текстової організації у книзі тощо.

Кращі традиції мистецтва зовнішнього та внутрішнього оформлення національної книги закладено ще за часів розквіту Київської Русі (Пересопницьке Євангеліє, Ізборники Святослава та ін.). Високий рівень тогочасної книжкової культури не викликає сумнівів. Міцні теоретичні підвалини мистецтва книги були закладені лише у ХХ ст. (В. Ляхов, В. Фаворський та ін.) [18;29]. З'ясовано, що мистецтвознавчі дослідження книг представлені науковим доробком ряду українських науковців: Н. Антонюк, С. Гавенко, Ю. Герчук, О. Добровольський, Я. Запаско, Я. Ісаєвич, В. Сава, М. Хойнацький, В. Шевченко та ін. Наукові дослідження проводяться у визнаних книгознавчих центрах держави (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаника), у музеях книги та профільних вищих навчальних закладах.

Аналіз документів з історії мистецтва книги засвідчує, що впливовим чинником, який визначає образність, просторове рішення художнього оформлення книги, є стиль епохи. З естетичного погляду книга змінювалась у своїх формах, збагачувалася за змістом разом з естетичними нормами епохи та свідомості читача. Сукупність елементів художньої структури видання: зовнішні компоненти художнього оформлення (обкладинка, оправа, суперобкладинка, форзац) у поєднанні з елементами внутрішнього її оформлення (шрифт, ілюстрації, графічні матеріали) сприяють створенню книги як цілісного мистецького феномена.

Прикладом успішного створення в Україні книг, які заслужили називатися справжніми творами мистецтва, є видання, що отримали визнання на престижних конкурсах

як в Україні, так і за кордоном, створені у видавництвах «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», «Либідь», «Мистецтво», «Книга», «Дніпро», «Грані-Т», «Букрек», «Темпора», «Балтія - Друк», «АДЕФ-Україна» та ін. Мистецтво оформлення сучасної української книги останнім часом набуло виразного художньо-естетичного виміру.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновки, що у зміні особливостей функціонування національної книги в українському суспільстві під впливом суспільно-політичних, економічних обставин, а також у еволюційних перетвореннях форми книги та зміні основних її функцій внаслідок розвитку новітніх технологій виявляється її трансформація.

Важливим чинником розвитку національної книжкової справи в Україні є діяльність громадських організацій: робота з удосконалення відповідного законодавства, позитивні результати якої часто носять вирішальний для національної книги характер; організація заходів для популяризації книги та читання в Україні; наукова робота та міжнародне співробітництво, що сприяє інтеграційним процесам входження у світовий культурний простір.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. значно зросла кількість соціогуманітарних досліджень у цілому та досліджень книги зокрема. Наукові дослідження проблем книги мають великий науковий потенціал, розвиваються, набувають нових спрямувань. До того ж, поміж вагомих переваг сучасної української книги - її художньо-естетичні характеристики. Вона часто постає як художньо-естетичний твір, у якому синтезовано візуальне і вербальне мистецтво.

Однак, є необхідність подальшого вивчення різноманітних особливостей функціонування національної книги, розробки актуальних питань, висвітлення результатів нових наукових розвідок на сторінках фахових видань, що сприятиме розвитку української культури, національної ідентифікації в добу глобалізації. Збереження національної книги, визнання її національним пріоритетом – необхідний і визначальний фактор самовідтворення культури в контексті поширення масових інформаційно-соціальних технологій. Книга дає змогу індивідові розвиватися духовно й осмислювати свої життєві орієнтири, що є запорукою збереження автентичності особистості та неповторності нашої національної культури.

Список використаної літератури

1. Афонін О. В. Звернення до видавців та небайдужих 15.07.2012. [Електронний ресурс] / О. В. Афонін. – Режим доступу: <http://kassiopeya.com/profile/news/read/id/119/?SID=0c3bfa4a63c559eb3f35aaf2830512e5>. – Назва з екрану.
2. Афонін О. В. Рекомендації з удосконалення українського книговидання / О. Афонін, Н. Петрова // Вісн. Кн. палати. – 2011. – № 1. – С. 3–6.
3. Безклубенко С. Д. Мінливі в часі лики книги / С. Д. Безклубенко // Книга в сучасній культурі України : хрестоматія. – К., 2011. – С. 21–45.
4. Бейліс Л. І. Книгознавчі аспекти вивчення бібліотечних фахових видань / Л. І. Бейліс // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 3. – С. 32–36.
5. Біличенко О. Л. Культурно-виховна роль книги в умовах формування інформаційного суспільства : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 07.00.08 / О. Л. Біличенко. – Х., 2001. – 18 с.
6. Васильев В. И. История книжной культуры: Теоретико-методологические аспекты / В. И. Васильев – М.: Наука, 2004. – 111 с.
7. Гавенко С. Конструкція книги / С. Гавенко. – Л. : Фенікс, 1999. – 134 с.
8. Герчук Ю. Я. Художественная структура книги / Ю. Я. Герчук. – М., 1984. – 207 с.

9. Гунько С. Книга – культура духовна / С. Гунько // Комп'ютерні технології друкарства. – 1998. – № 2. – С. 3–5.
10. Дубровіна Л. А. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті : монографія / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського – К., 2009. – 530 с.
11. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва : українська рукописна книга / Я. П. Запаско. – Львів, 1995. – 480 с.
12. Зубицька М. Homo legends : читання як соціокультурний феномен / М. Зубицька. – Л. : Літопис, 2005. – 352 с.
13. Інтерв'ю з Президентом Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів О. Афоніним [Електронний ресурс] / О. Афонін. – Режим доступу : http://uabooks.info/ua/book_market/general/?pid=1665 – Назва з екрану.
14. Ісаєвич Я. Українське книгознавство : етапи розвитку / Я. Ісаєвич // Сучасність. – 2001. – № 1. – С. 107–116.
15. Історія «Форуму видавців» [Електронний ресурс] // Web-сайт Форум видавців. – Режим доступу : [http://bookforum.ua/article/1/Про+ГО+ «Форум+ видавців».html](http://bookforum.ua/article/1/Про+ГО+«Форум+видавців».html) – Назва з екрану.
16. Ковальчук Г. Розвиток теорії книгознавства на сучасному етапі // Бібл. вісник. – 2009. – №5. – С.44–53.
17. Кучина Н. І. Розвиток книговидавничої справи в незалежній Україні : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 17.00.01 / Н. І. Кучина. – К., 2007. – 20 с.
18. Ляхов В. Н. Искусство книги / В. Н. Ляхов. — М. : Сов. художник, 1978.– 221 с.
19. Маркова В. А. Книга в соціально-комунікативному просторі : минуле, сучасне, майбутнє : монографія / В. А. Маркова; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2010. – 252 с.
20. Медведєва В. М. Книгознавча культура в контексті українського державотворення / В. М. Медведєва // Друкарство. – 2002. – № 1. – С. 24–26.
21. Онищенко О. Наукова діяльність Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (1993-1998) / О. Онищенко, О. Попроцька // Бібл. вісн. – 1998. – № 3. – С. 1–13.
22. Орлова Т. Візуальна образність – парадигма сучасної культурної свідомості / Т. Орлова // Мистецтвознавство України. – 1999. – Вип. 2.– С. 311–315.
23. Про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, виділених Міністерству культури України на бібліотечну справу: Офіційний бюлетень. – К.: Рахункова палата України, 2012. – 32с.
24. Сенченко М. Від ери Гутенберга до ери комп'ютексів / М. Сенченко // Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 6 – С. 3–6.
25. Сенченко М. Книжкова палата України : історія і сьогодення / М. І. Сенченко. – К. : Кн. палата України, 2004. – 164 с.
26. Теремко В. Видавництво-ХХІ. Виклики і стратегії : монографія / В. Теремко. – К. : Академвидав, 2012. – 328с.
27. Тимошик М. Ситуація у видавничій справі вийшла з-під контролю держави : післямова до Всеукраїнських загальних зборів видавців, поліграфістів і книгорозповсюджувачів / М. Тимошик // Друкарство. – 2000.– № 4. – С. 4–6.
28. Трансформація // Словник української мови : [в 11 т.]. – Т. 10. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 233.
29. Фаворский В. О художнике, о творчестве, о книге / В. Фаворский. – М.: Мол. гвардия, 1966. – 127 с.

30. Франчук Є. Українська книга і книжкова культура в національній культурі України : проблемне бачення міждисциплінарних досліджень / Є. Франчук // Наук. пр. НБУ ім. В. І. Вернадського. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 155–171.
31. Шрайберг Я. «Интеграция библиотек в развивающееся информационное общество : что нас ждет впереди?» / Я. Шрайберг. – М. : Либерия, 2012. – 108 с.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2013

S. P. Kovalchuk

ABOUT THE NATIONAL BOOK IN UKRAINE'S CULTURE IN THE END OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21 CENTURY.

The article is devoted to the main trends and characteristics of the national book in Ukraine's culture in the end of the 20th – beginning of the 21 century. The condition of the book in Ukraine and the main features of its transformation in Ukrainian society in the end of the 20th – beginning of the 21 century is provided. The article regards the influence of different public organizations on the national book development. Characteristics of the national book as an object of science and art are described.

Key words: book, national book, culture, book business.

УДК 929.532:281.93(477.62)“18/19”(045)

О. В. Кригіна

ЧАСТИНА ПЕРША «ПРО НАРОДЖЕНИХ» МЕТРИЧНОЇ КНИГИ ПРАВОСЛАВНОГО НАСЕЛЕННЯ: ІНФОРМАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Стаття присвячена розгляду інформативного потенціалу частини першої «про народжених» метричних книг. Розглянуто виникнення та розвиток метричних книг як частини державної системи реєстрації актів громадянського стану. Проаналізовано законодавчі акти стосовно метричних книг. Особливу увагу приділено даним, які містяться на сторінках метричних книг, що також значно розширює інформаційні властивості джерела. Зазначено, що інформація приміток або записів поряд з метричними записами дає відомості щодо зміни віросповідання окремими особами, фактів всиновлення, припинення шлюбів та ін. Також акцентується увага на традиційних особливостях метричних книг православного населення, що виявилось у шануванні церковних святих та надання їх імен немовлятам.

Ключові слова: метрична книга, метричні записи, інформаційний потенціал, джерельна база, церковне діловодство.

Метричні книги – це публічні акти записів народження, шлюбів та смертей. Попри своє громадянсько-правове значення, вони також були важливим статистичним матеріалом, первинним генеалогічним джерелом, найбільш достовірним із загальної маси родових матеріалів. Контроль за правильним та ретельним веденням метричних книг належав до головних завдань державної влади.

Аналіз ступеня вивченості метричних книг виявив, що дослідження церковних актів розпочалося безпосередньо від часу їх виникнення. Причому головну увагу було зосереджено на метриках православного населення Російської імперії з погляду статистики [1]. Від 30-х рр. ХІХ ст. інтерес до метричних книг значно посилювався, що було пов'язано із

законодавчим регулюванням ведення метричних книг представниками різних віросповідань. Праці цього часу характеризуються розглядом питань культу та права, видання й коментування законів щодо ведення метричних книг. Кінець XIX – початок XX ст. поповнився церковною історіографією зазначеної проблеми. Чимала частина робіт присвячувалась порядку ведення метричних книг та реєстрації актів громадянського стану [2].

Початок XX ст. відзначився виходом праці С. Новосельського [3], предметом якої була побудова повної таблиці смертності. Протягом вказаного періоду найбільш докладно вивчалися дані православних метрик. Після скасування метричні книги певною мірою цікавили дослідників, але до другої половини XX ст. інформація, яку вони несли, так і не стала предметом ретельного вивчення. З середини XX ст. дослідниками розпочато вивчення окремих сюжетів, які пов'язані з метричними книгами. Вивчення метричних книг в цей час характеризується як спробами наукової критики даних метрик, так і розробкою методики обробки цих відомостей. Від 90-х р. XX ст. до початку XXI ст. метричні книги починають вивчатися у кількох напрямках. Найбільш значущими при цьому стали дослідження Д. Антонова та І. Антонової [4], які містять ретельний документознавчий аналіз православних метрик. Автори звернули увагу на значення та інформативний потенціал джерела, його місце серед закордонних аналогів (парафіяльних реєстрів), причини невивченості метрик, історію, діловодство й розвиток формуляра метрик, їх класифікацію та термінологію, функції, кодикологічні особливості двох екземплярів метрик та ін.

Серед сучасних науковців, які займаються вивченням інформативного потенціалу метричних книг, що зберігаються у фондах Держархівів Запорізької, Херсонської, Дніпропетровської та Донецької областей, а також Автономної республіки Крим, слід назвати І. Лимана [5], С. Гузенкова [6]. Сьогодні наукове вивчення метричних книг не припиняється, а навпаки, розвивається за різними напрямками. У зв'язку з цим, постає нагальна потреба у систематизації метричних книг, які зберігаються у держархівах областей, захист метрик від пошкодження і втрати, гідне зберігання джерела як для використання сучасними дослідниками, так й нащадками.

Метричні книги, сповідні відомості та книги реєстрації актів громадянського стану як джерела, що містять найбільш цінну та концентровану інформацію генеалогічного змісту та є загальними для всіх верств населення, досліджено у дисертаційній роботі Н. Лобко [7]. Значна частина робіт сучасних дослідників метричних книг обумовлена регіональною специфікою [8].

Метою даної розвідки є аналіз інформативного потенціалу метричних записів, які містить частина перша «про народжених» метричних книг православного населення, виявлених у фондах Держархіву Донецької області.

Першим світським узаконенням ведення метричних книг вважається указ Петра I від 14 квітня 1702 р. «О подаче в патриарший духовный приказ приходским священникам недельных ведомостей о родившихся и умерших», який засвідчував необхідність реєстрації народжень та смертей у Росії [9, с. 192]. Проте, період систематичного ведення метричних книг започаткували «Прибавления к Духовному регламенту», які з'явилися у травні 1722 р., коли священникам наказувалося вести метричні книги для записів народжених, одружених та померлих [10, с. 707].

У 1724 р. у Синоді був розроблений докладний формуляр метричних книг. Вони мали складатися з трьох частин – про народжених, одружених і померлих. Для кожного з трьох видів записів запроваджувалася єдина форма запису. У першій частині необхідно було зазначити дату народження дитини, батьків новонародженого, дату хрещення й «восприємників» (хрещених батька та матір). Даний формуляр метричних книг окремо не виділяв граfi для запису імені народженого – ім'я дитини записувалося до граfi «У кого

родился». У другій частині фіксувалися імена осіб, котрі брали шлюб, і поручителів (свідків). У третій частині зазначалися імена померлих, дата, вік і причина смерті, ким висповіданий, причащений і де похований. Указ вимагав обов'язкового підпису священників, які проводили обряди: «По вписании, у кого и кто родился, и кто были восприемники, в то самое время показывать и имена священников моливовавших и крестивших; По учинение, по силе указов обыска и по вписании бракосочетавшихся и поручителей или поезжан, в то самое время показывать имена священников, венчавших браки» [11, с. 267]. Укази Петра I та його політика загалом суттєво вплинули на систему метрикації Російської імперії, відігравши вирішальну роль у становленні метричних книг як системи обліку православного населення та підготувавши ґрунт для її застосування у церковній сфері.

У 1806 р. на законодавчому рівні було запроваджено типографські бланки метричних книг (спочатку для консисторських екземплярів), які щорічно замовлялися священнослужителями через своїх благочинних у консисторіях. Подібне нововведення виключало можливість перекручення формуляра метричної книги [12, с. 255]. Але, треба зазначити, що на практиці ручна форма креслення парафіяльних екземплярів існувала ще досить тривалий час. 6 лютого 1831 р. вища влада розпорядилася про виготовлення зразкової метричної книги. Нові форми були височайше затверджені указом Синоду від 28 лютого 1831 р., який також уточнював форми метричних книг, назви окремих граф, вводив роздільну нумерацію за статтю народжених, указував імена та прізвища матері немовляти, також прописом почали зазначати дату події [13, с. 493].

Суттєво оновлена форма метричних книг зі змінами та доповненнями, була затверджена імператором 22 листопада 1837 р. та указом Синоду від 7 лютого 1838 р. «О ведении метрических книг по новым формам». Згідно з вимогами указу, графи дати народження та хрещення об'єднувалися в одну колонку, додавалася графа «Имена родившихся», у відомостях про батьків обов'язково зазначалося віросповідання; колонка про шлюб поділялася на дві: відомості про наречених та їх вік; у частині про померлих також окремо подавалася дата смерті та відомості про померлого. Усі три частини метричної книги доповнювалися окремою колонкою щодо відомостей про священника, який проводив обряди хрещення, вінчання та поховання, а також окрема колонка виділялася для підтвердження подій церковнослужителями та свідками: «Родителям и восприемникам крещаемых младенцев, а также брачившихся, с поручителями предоставляют, буде пожелают, самолично свидетельствовать в церквах верность касающихся до них метрических показаний». Крім того, в указі підкреслювалося значення метричних книг для уряду: «Метрические книги, как важные акты всех состояний, ведены были в исправности» [14, с. 92].

Аналіз метричних книг православного населення, які зберігаються у Держархіві Донецької області з середини XIX ст., показав, що написані вони пізнім скорописом, тому при їх вивченні виникають деякі труднощі. Слід відзначити, що текст складно читати, особливо в метриках раннього періоду. Аналіз метрик православних церков виявив, що метричні книги почали вести на бланках з кінця XIX ст., і священнику залишалося лише правильно їх заповнювати.

Отже, метричні книги православного населення, як і вимагалось на законодавчому рівні, склалися з трьох частин: «про народжених», «про одружених», «про померлих». Кожна із зазначених частин є досить інформаційним джерелом, яке дозволяє виявити: 1) демографічні показники: рівень народжуваності, смертності, шлюбні міграції; 2) факти соціальної історії: структура населення, внутрішні та зовнішні зв'язки мешканців населеного пункту, традиції вибору восприємців, поручителів, локальні групи в межах населеного пункту; 3) аспекти церковної історії: зміна статусу церкви у населеному пункті, склад причту, дотримання духовенством церковних правил, що стосувалися хрещення, вінчання, поховання, та інші аспекти, що можливо відновити за матеріалами метричних книг.

Враховуючи зазначене, звернемо увагу саме на частину першу метричних книг – «про народжених» та зробимо спробу аналізу інформативного потенціалу виявлених метричних записів.

Формуляр метричної книги православного населення частини першої «про народжених» мав наступний вигляд: «Счет родившихся (мужеского/женского пола); месяц и день рождения/крещения; имена родившихся; звание, имя, отчество и фамилия родителей, и какого вероисповедания; звание, имя, отчество и фамилия восприемников; кто совершал таинство крещения; рукоприкладство свидетелей записи по желанию». Наприклад: «№ 1 женского пола; рождение – 1 января, крещение – 3 января; Марья; старокрымский поселянин Георгий Акритов и законная жена его Настасья, оба православные; восприемники: Бахмутского уезда дворянин Владимир Часловский и старокрымская псаломческая дочь девица Ангия Левтерова; священник Андрей Чентуков, псаломщик» [15, арк. 65]. Як бачимо, записи робилися російською мовою.

Законодавство Російської імперії не дозволяло, щоб батьки християнської віри залишали своїх дітей нехрещеними та без відповідного виховання, і, зокрема, щоби православні батьки хрестили своїх дітей в іншу віру. Вік, не пізніше якого батьки повинні хрестити дітей, церковними та громадянськими законами точно не встановлювався. Не відкладати на довгий час хрещення – це був обов'язок батьків, до того ж, дитина не мала померти нехрещеною. Якщо подібне траплялося через необережність батьків, то вони, за церковними правилами, підлягали єпитимії. Суворому покаранню піддавався навіть священник, який дозволив, виявивши недбалість до своїх обов'язків, малюку померти без святого хрещення [16, с. 74]. Аналіз метричних книг грецького населення Донбасу свідчить, що загальна кількість народжених немовлят охрещувалася через декілька днів від народження.

Колонка «Имена родившихся» поряд з іменем, яке давалося немовляті при хрещенні, містить відомості стосовно народження дитини. Саме у цій графі священники зазначали законність народження: «№ 44 женского пола; рождение 22 марта, крещение 24 марта 1895 г.; Мария незаконнорожденная; мать София Харалампиева Кацарань, девица, православная; обряд крещения совершил священник Александр Гусаков с псаломщиком Спиридоном Константиновым» [17, арк. 22]. Записи вказаної графі про народжених православного населення містять також відомості на честь якого святого називали дитину: «Павел – в честь св. апостола Павла, празд. церковью 29 июня (рождение 3, крещение 6 июля 1913 г.)» [18, арк. 51]; «Ольга – в честь св. княгини Ольги, празд. церковью 11 июля (рождение 23 июня, крещение 9 июля 1917 г.)» [19, арк. 37] та ін.

Також у цій графі зазначалися мертвонароджені діти, яких у метричних книгах записували двічі: у першій і третій частинах метрик. Саме тут зазначалося про народження близнят та двійні. Записи народжених близнят відрізнялися лише порядковим номером та восприемниками, які зазначалися окремо для кожної дитини. Наприклад: «№ 38 и № 39, рождение 29 апреля, крещение 2 мая 1917 г. Николай и Иаков (близнецы), крестьяне Курской губернии, Белгородского уезда, Тамаровской волости, слободы Тамаровки Иоанн Петрович Леоненко и законная жена его Гликерия Антонова, оба православные; восприемники: 1) мещанин г. Алешки, Таврической губернии Иоанн Никитин Трутенко и дочь священника с. Николаевского городка Саратовской губернии и уезда Мария Александровна Сюзюмская (девица); 2) Козак Полтавской губернии, Миргородского уезда, Березолуцкой волости того же села Петр Лаврентиович Денисенко и Области Войска Донского Таганрогского округа, поселка Успенского жена крестьянина Анна Димитриевна Приходченко. Священник Орест Жежеленко с псаломщиком Евфимием Журавлевым» [20, арк. 25]. Уся інша інформація (про батьків) була одна на двох. Подібні записи полегшують демографічні дослідження.

Крім того, до цієї колонки священники вносили й інші відомості про малюків.

Наприклад, 24 лютого 1887 р. народився (хрещення відбулося 1 березня) Іоанн (незаконнонароджений), далі у цій графі зазначено: «Отмеченный в сей статье внебрачный Иоанн определением Таганрогского окружного суда от 2 сентября 1904 г. признан законным сыном крестьянина Симеона Георгиева Давыдова и жены его Евфросинии» [21, арк. 81]. Іноді до цієї графі заносилися відомості щодо всиновлення немовлят. Із цього приводу нами знайдено запис про народження 2 травня 1918 р. (хрещення 12 травня) дівчинки Євгенії, батьками якої зазначені міщани м. Маріуполь Іаков (закреслено і написано Іванівна) Салма та Пелагея Васильєва, православні. Поряд зроблено запис про удочеріння дитини на підставі постанови опікунської ради при міському соцзабезі м. Маріуполь від 25 травня 1934 р. [22, арк. 86 зв. 01]. Примітно, що довідка про удочеріння вклеєна до метричної книги безпосередньо на сторінці, де зроблено відповідний запис. За довідкою видно, що дитині були присвоєні прізвище – Салма, ім'я – Євгенія, по батькові – Іванівна. Саме тут також зазначався факт переходу з православної віри до іншого віросповідання. Народжена 21 квітня 1885 р. Пелагея зреклася православної віри у віці 27 років, про що благочинним протоієреєм зроблено такий запис: «Пелагея Диамидовна Кривич, урожденная Гламозда перешла из православия в секту христиан-адвентистов седьмого дня. Указ Екатеринославской духовной консистории от 30 октября 1912 г. за № 28694» [23, арк. 163].

У графі щодо батьків народжених окрім прізвищ та імен обов'язково зазначалося віросповідання. Фіксувався також стан батька: поселяни (значна частина), запасний рядовий, запасний молодший писар, запасний унтер-офіцер, запасний фельдшер, турецькопіддані, відставний матрос та ін. Якщо батько помер, зазначалося – син/донька померлого (ім'я та дата). Зустрічаємо також такі записи: «Не причисленный ни к какому сословию, незаконнорожденный» та ін.

Далі формуляр метричної книги містив відомості щодо восприємників. У хрещенні як немовлят, так і дорослих повинні були брати участь восприємники. Вони відповідали за те, що особа, яка приймала хрещення (якщо доросла) робила це щиро та без примусу; або (якщо немовля) що вона буде вихована у православної вірі. Тому при хрещенні немовлят, а також тих, які через хворобу не могли самі промовити сповідь християнської віри, цей обов'язок виконували за хрещеного восприємники як провідники хрещених у християнському житті. Із давніх часів затвердилося правило призначати при хрещенні двох восприємників – чоловіка та жінку, які брали на себе функції рідних батьків. Якщо на обряді хрещення були присутні понад дві особи, вони могли бути лише свідками, восприємниками вважалася лише одна пара, яку призначали батьки або родичі хрещеного і яка вписувалася, відповідно, до церковних документів.

Обов'язково після кожного запису хрещення дитини та у колонці «Кто совершил таинство» зазначалося особа, яка проводила обряд. Зазвичай це були священник та/або диякон/псаломник/помічник священника. Звичним виконавцем хрещення був священник. Але у крайніх випадках, якщо священника не можна було швидко знайти, будь-який православний християнин міг здійснити хрещення, дотримуючись однієї основної форми хрещення, без інших обрядів та молитвослів. Після такого обряду священник повинен був доповнити хрещення необхідними за чином хрещення молитвами та, головним чином, затвердити його миропомазанням, але вже не повторювати самого обряду (якщо не було сумнівів у правильності його здійснення) [24, с. 74].

У записах православних відсутні підписи іншої духовної особи, яка зазвичай підтверджувала правильність запису помічника. Священнослужителі церков не тільки відправляли треби та заносили інформацію до метричних книг, а й були учасниками подій (батьками, восприємниками, поручителями). Іноді священники до цієї графі також вносили відомості такого змісту: «Умер 1888 г. июля 26 дня». Такий запис зроблено в акті про народження 3 грудня 1887 р. хлопчика Сави. В останній графі формуляра про народжених

повинні були міститися підписи свідків, «рукоприкладство свідателів записи по желанію», які фактично відсутні, можливо, тому, що засвідчення зазначалися за бажанням. Але перегляд метричних книг, наприклад, Соборно-Харлампіївської церкви м. Маріуполь показав, що наявність записів у цій колонці залежала від особи священика. Зазначена колонка містить записи про вірність внесеної інформації та підписи восприємників. Крім того, тут зазначалися підстави, за якими здійснювався запис: «Акт записан со слов восприемников»; «Акт записан со слов отца ребенка»; «По бессрочной паспортной книжке от 12.04.1910 г. за № 63. Акт записан верно (підпис восприемника – *О.К.*)» та ін. Восприємники народженої 4 лютого 1895 р. (хрещення 10 лютого) Агафії були сартанські поселяни Пантелемон Георгіїв Узбаниць та Василиса Аксентієва Малай; акт реєстрації народження їхньої хрещениці перевірили та визнали його вірним – про це свідчить запис, зроблений псаломником Спиридоном Константиновим: «Записи восприемниками прочитаны и признаны ими правильными» [25, арк. 120].

На законодавчому рівні встановлювалося, що будь-який парафіянин під час запису будь-якої події до метричної книги (чи то про нього особисто, чи стосовно члена його родини) мав право по закінченні богослужіння просити священика показати йому, як саме ця подія записана, і якщо знайдено помилки – просити про виправлення. Священнослужителі та причетники для запобігання помилок після треби записували належну інформацію до метричної книги, а потім запрошували присутніх переглянути правильність показань та засвідчити їх у метричній книзі [26, с. 472].

Таким чином, аналіз першої частини метричних книг православного населення «про народжених» дає змогу говорити про значний інформативний потенціал метричних записів, окрім суто статистичних відомостей про кількість народжених. Метричні записи про народжених подають відомості стосовно імен немовлят (часто дітей називали на честь святих), дотримання вимог щодо часу проведення обряду хрещення (через декілька днів після народження), неодмінно зазначалася інформація про батьків та їх віросповідання, а також можна отримати інформацію щодо законності народження дитини, переходу до іншої віри. Для проведення обряду хрещення обов'язковою була наявність восприємників. Наприкінці кожного запису зазначалося ім'я священика, який проводив обряд.

Отже, дослідження метричних книг свідчить про великі інформативні можливості зазначеного джерела. Вивчення широкого кола проблем, які так чи інакше пов'язані з метриками, розкриває їх багатий правовий та науковий потенціал. Крім того, ці відомості необхідно вводити до наукового обігу у поєднанні з іншими джерелами світського та культового характеру. Слід наголосити на необхідності дальшого студіювання й розкриття інформативного потенціалу метричних книг представників різних віросповідань.

Список використаної літератури

1. Буняковский В.Я. Опыт о законах смертности в России и о распределении православного народонаселения по возрастам / В.Я. Буняковский. – СПб., 1866; Журавский Д.П. Об источниках и употреблении статистических сведений / Д.П. Журавский. – К., 1846. – 210 с.; Бессер Л., Баллод К. Смертность, возрастной состав и долговечность православного населения обоого пола в России за 1851 – 1890 годы / Л. Бессер, К. Баллод // Записки Императорской академии наук по историко-филологическому отделению. – Сер. 8. – Т. 1. – СПб., 1887. – 215 с.
2. Барсов Т. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания / Т. Барсов – СПб., 1885. – Т.1. – 663 с.; Новиков Л.П. Метрики (общие акты состояний) у православных (по ведомствам епархиальному и военно-духовному), инославных, старообрядцев, сектантов, евреев, караимов и магометан: Акты гражданского

- состояния в Царстве Польском: Сб. законоположений, церковных правил, распоряжений, разъяснений и указаний / Л.П. Новиков – СПб., 1907. – 292 с.; Певцов В. Г. Лекции по церковному праву / В. Г. Певцов – СПб., 1914. – 242 с.
3. Новосельский С.А. Смертность и продолжительность жизни в России / С.А. Новосельский – Пг., 1916. – 208 с.
 4. Антонов Д.Н., Антонова И.А. Метрические книги России XVIII – нач XX в. / Д.Н. Антонов, И.А. Антонова. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2006. – 385 с.
 5. Лиман І. Метричні книги як джерело з церковного устрою Південної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. / І. Лиман // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 7. – К., 2001. – С. 197–211.
 6. Гузенков С.Г. Метричні книги як джерело з історичної демографії Південної України другої половини XIX – початку XX ст.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / С.Г. Гузенков. – Запоріжжя, 2005. – 218 с.
 7. Лобко Н.В. Інформаційний потенціал українських генеалогічних джерел та його використання в історичних дослідженнях: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Н.В. Лобко. – К., 2008 – 438 с.
 8. Терентьева В.М. Метрична книга Покровської церкви с. Манухівка Путивльського повіту за 1917 рік (Частина І. «Про народжених») / В.М. Терентьева // Путивльський краєзнавчий збірник. – Вип. 4. – Суми, 2008. – С. 147–173; Кондратюк Ю.С. Метричні книги Волинської єпархії кінця XVIII – початку XX ст. Особливості формування та ведення / Ю.С. Кондратюк. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>
 9. Полное собрание законов Российской империи [ПСЗ – 1]. – Т.4. – № 1908. – С. 192.
 10. Там само. - Т.6. – № 4022. – С. 699-715.
 11. Там само. - Т.7. – № 4480. – С. 266-267.
 12. Там само. – Т.29. – № 22118. – С. 254-255.
 13. Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи [ПСПР]. – Т.1. – № 357. – С. 493-497.
 14. Полное собрание законов Российской империи [ПСЗ-2]. – Т.13. – № 10956. – С. 91-92.
 15. Держархів Донецької області. – Ф.217. – Оп.1. – Спр.9. – Арк. 65.
 16. Певцов В.Г. Лекции по Церковному Праву / В.Г. Певцов – Санкт-Петербург: Типолитография С.-Петербургской Одиночной тюрьмы, 1914. – 242 с.
 17. Держархів Донецької області. – Ф.216. – Оп.1. – Спр.9. – Арк. 22.
 18. Там само. – Ф.209. – Оп.1. – Спр.29. – Арк. 51.
 19. Там само. – Ф.215. – Оп.1. – Спр.36. – Арк. 37.
 20. Там само. – Арк. 25.
 21. Держархів Донецької області. – Ф.214. – Оп.1. – Спр.7. – Арк. 81.
 22. Там само. – Ф.215. – Оп.1. – Спр.36. – Арк. 86 зв. 01.
 23. Там само. – Ф.214. – Оп.1. – Спр.6. – Арк. 163.
 24. Певцов В.Г. Лекции по Церковному Праву / В.Г. Певцов – Санкт-Петербург: Типолитография С.-Петербургской Одиночной тюрьмы, 1914. – 242 с.
 25. Держархів Донецької області. – Ф.214. – Оп.1. – Спр.7. – Арк. 120.
 26. Барсов Т. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания. / Т. Барсов – СПб., 1885. – Т.1. – 663 с.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2014

О. Kryhina

**THE FIRST PART THE PARISH REGISTERS «ABOUT BORN» OF THE
ORTHODOX POPULATION: INFORMATIVE POTENTIAL**

The article discusses the informative potential of the first part the parish register "About Born". The issues of beginnings and development of the parish register as the part of the system of registration of the act of civil status are under consideration in this work. An analysis of legislative acts concerning parish registers. Parish registers fulfilled not only cult but statistical-demographical, judicial, fiscal, scientifically function. In the course of the research the state of its scientific development has been determined, considerable array of archive documents has been introduced to the scientific use. The researcher made an overview of the governmental legislative documents of the Russia Empire as far as metrication of Orthodox and non-Orthodox population is concerned. Special attention is paid to the facts from parish registers that considerably enlarge the information properties of the source. Noted that the information notes or records along with parish registers gives information about changing religious individuals, adoption facts, etc. Also focuses on the traditional customs of the Orthodox population of relative veneration of saints and religious naming their babies names.

The informative potential of parish registers is noted to increase greatly, if we study the church acts coupled with facts from different sources.

Key words: *parish register, informative potential, source.*

УДК 379.85+908 (477.42)

І.М. Кулаковська

КУЛЬТУРНІ ПАМ'ЯТКИ ЖИТОМИРЩИНИ В КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ

В статті розглянуто питання значення і ролі культурних пам'яток Житомирщини в розвитку української культури. Популяризація культурних пам'яток шляхом використання їх у туристичній сфері для ознайомлення і пізнання власної культури та культури етносів.

Ключові слова: *культурні пам'ятки, культура, туризм, Житомирщина.*

Сьогодні в українському суспільстві відбувається ряд змін (соціально-культурні, політичні, економічні), які передбачають нове осмислення значення власних національних цінностей. Важливого значення набуло питання збереження, охорони і репрезентації національної історико-культурної спадщини, яка є значимим чинником розвитку держави і виховання нового покоління. Актуалізується проблема розвитку української культури, культурної ідентичності, збереження автентичності етносів, національного самопізнання, самоідентифікації та формування історичної пам'яті. Одним з пріоритетних завдань розвитку держави вбачається розвиток туристичної індустрії як важливої складової не лише туризму, а й культури. Метою даної статті є визначення значення культурних пам'яток в розвитку української культури та культури етносів і популяризацію їх завдяки туристичній сфері.

Питання використання пам'яток культури у тому чи іншому обсязі цього поняття в туристській діяльності порушувалося Ю. Бондарчуком, Я Верменич, В. Вечерським, В. Горбиком, В. Завадою, Д. Кепіним, В. Константиновим, М. Ю. Кострицею, О. Титовою та ін.

Більшість культурологів, істориків, філософів зазначають, що взаємне поєднання матеріальних і ідеальних елементів культури створює те культурне середовище, в якому існує кожен індивід і яке формує його як особистість. Саме культурне середовище прищеплює людині «любов до батьківщини і людства», виховує його пошану до предків і нащадків (турбота про минуле одночасно і турбота про майбутнє збереження цінностей

минулого для прийдешніх поколінь), стабілізує людину в часі, в історичному процесі і тим самим розвиває її відчуття відповідальності перед минулими і майбутніми поколіннями. Відчуття історії і відповідальності кожного перед історією виховує в людях вищу форму соціальності.

Отримати інформацію про людей, історичні події, суспільство в цілому минулого можна, лише опираючись на історичні джерела. Цю інформацію несуть об'єкти культури свого часу, що включають наочні, матеріально існуючі результати діяльності людей – знаряддя, споруди, витвори мистецтва, тобто весь наочний, речовий світ, що створюється людьми в процесі їх цілеспрямованої, осмисленої діяльності.

Розглядаючи певні особливості функціонування культурних пам'яток як елементів культури певного етносу, маючи на увазі нерозривний зв'язок «матеріального» і «духовного» та неможливість їх ізольованого існування як елементів туристичної індустрії. Культурні пам'ятки являють собою матеріальну складову історико-культурної спадщини. Це культурний спадок нації або етносу, із яким ідентифікує себе турист, у вигляді пам'яток історії, архітектури і містозабудови, садово-паркового, монументального мистецтва, історії науки і техніки, культури тощо.

Проблема збереження історико-культурної спадщини в сучасних умовах набула важливого значення. Історія – це історія народу, де кожна людина є учасником подій минулого, теперішнього та майбутнього, а її коріння є основою традицій сім'ї та свого народу. Відчуття своєї приналежності до історії слугує чинником того, що ми хочемо зберегти все те, що є дорогим для нашої пам'яті. Традиція поширюється з минулого в теперішнє і з теперішнього в майбутнє, в ній збережено досвід минулих поколінь і створений сучасний новий досвід, який стане джерелом пізнання для майбутніх поколінь. Кожна історична епоха характеризується тим, що завжди по-новому осмислюється значення культурних цінностей, переглядаються основні їх складові, виділяються нові, які мають вирішальне культурно-історичне значення.

Науково-технічний і соціальний прогрес збагачує новими можливостями, які постають перед суспільством у зв'язку з потребою доповнювати, розвивати і збагачувати власне історико-культурне надбання. Адже культурні пам'ятки є незмінним надбанням культури будь-якої епохи, яка не лише зберігає його, але й творить. Сьогодні нові культурні зв'язки і створені цінності, завтра можуть стати культурною спадщиною нового покоління.

Культурні пам'ятки є унікальними свідками нашого минулого, важливим джерелом історичного досвіду майбутніх поколінь. Віддзеркалюючи пройдений народом шлях, вони матеріалізують життя і побут минулих поколінь, їхній розвиток, культурний та соціально-економічний. Відтворюючи етапи розвитку суспільства, боротьби за незалежність і свободу, вони також слугують джерелом історичного пізнання і пам'яті. Історична пам'ять є важливим елементом духовної сфери етнічної спільноти, що підтримує безперервність етнічної еволюції, спадкоємність історичного досвіду та можливість передати наступним поколінням культурні цінності. Історична пам'ять – своєрідний духовний потенціал етнічної спільноти і не лише інтелектуальний, а й емоційне відображення подій минулого, досвід сьогодення та майбутнього етносу. Особливого значення і актуалізації історична пам'ять набуває в переломні, кризові часи, коли буття етносу зазнає змін. Саме зараз в українському суспільстві відбувається трансформація духовних цінностей, соціальних інститутів і моральних регуляторів поведінки, формуються нові соціально-економічна і політична системи. Важливим в наш час постає питання збереження як культурних пам'яток, так і національної самоідентифікації, самопізнання та історичної пам'яті.

У культурній сфері України, як вже зазначалось, відбувається ряд змін, які в сукупності слугують чинником мотивації поведінки певних етносів в суспільному житті. Історична самосвідомість, будучи духовним надбанням етносу і складовою національної

самосвідомості, включає в себе знання про події, традиції, ідеї, за допомогою чого народ усвідомлює своє минуле і ставлення до історичного надбання. Національна самосвідомість етносу підтримується елементами традиційно-побутової культури та національно особливими рисами культури, а також уявленням про територію проживання й історичну пам'ять. Зі здобуттям Україною незалежності та усвідомленням її громадянами місця своєї країни в сучасному цивілізаційному світі історична самосвідомість стає важливим елементом національної самосвідомості українців, основою самоідентифікації. Культурна і мовні традиції зберігають цілісність українського етносу і сприяють побудові самостійної демократичної держави. Та сьогодні серед важливих завдань постає і збереження та розвиток етнічних культур як українського, так і інших етносів.

Як культурні пам'ятки ми сприймаємо ті матеріальні утворення, які зберігають в собі зримі риси матеріальної культури минулого. Саме у даній якості подібні матеріальні об'єкти стають предметом науки пам'яткознавства, що фактично досліджує розпредмечення суспільної свідомості, опредмеченої пращурами в цих об'єктах. Таке розпредмечення здійснюється щодо будь-яких пам'яток історії та культури, в яких свого часу була опредмечена культура того або іншого минулого історичного періоду. Загальні проблеми розпредмечення культурного змісту тієї чи іншої пам'ятки, їх виду або групи і включення отриманої інформації в загальний культурний контекст сучасності і в уявлення про генеральну лінію суспільного розвитку складає одне з головних завдань пам'яткознавства як науки.

Важливим в даний час, постає питання «Яку ж роль культурні пам'ятки відіграють у житті людини та суспільства?». Значення культурних пам'яток полягає в тому, яким саме чином відбувається таке включення минулого в сучасність. Якщо отримання вичерпних відомостей про минуле для збережених з давніх часів артефактів у ролі пам'яток історії та культури (на відміну від їх використання як історичних джерел) є визначальним, то ця роль головним чином полягає у виконанні певних функцій, в такому важливому для суспільства процесі, як соціалізація індивіда.

У широкому сенсі під соціалізацією розуміється процес включення індивіда в систему суспільних відносин. Соціалізація – процес становлення особи, її навчання, виховання і засвоєння соціальних норм, цінностей, установок, зразків поведінки, властивих даному суспільству. За допомогою соціалізації через засвоєння ним відповідних елементів культури, норм і цінностей індивід інтегрується в суспільство взагалі і в різні типи соціальних спільнот зокрема [1, 42].

Сюди входить, зокрема, й потреба постійного визначення людиною свого місця в соціумі, своїх поточних «координат» як в безпосередньо соціальному, так і соціально-історичному континуумі, у тому числі й за рахунок ідентифікації себе стосовно певних соціальних груп. Кожна людина потребує оновлення, щоденного пошуку того, що конкретизує і уточнює її місце в житті, без чого неможливе успішне вирішення нею своїх як суспільних, так і особистих проблем. Зокрема, з погляду соціальної психології для індивіда надзвичайно важливою є потреба належати до соціуму, сприймати, оцінювати і осмислювати його, ідентифікувати себе з конкретною соціальною групою. Звідси й прагнення до відповідної самоідентифікації, усвідомлення власної належності до певних конкретних соціальних спільнот. Цей момент є важливою складовою соціалізації індивіда.

Зацікавленість культурними пам'ятками як важливими складовими історико-культурної спадщини є зрозумілим і потрібним в сьогоднішньому розвитку культури і туризму зокрема. Культурні пам'ятки важливі в значенні збереження і розвитку самобутності України, її етносів та їхнього вкладу у світову культуру. Звідси, культурні пам'ятки можуть використовуватися і бути призначені для певної мети, в даному випадку, виступити атракціями етнокультурного туризму. Адже наявні пам'ятки зберігають у собі автентичні

риси етнічної культури минулого, опредмеченої певними етносами в цих об'єктах.

Серед основних чинників пополяризації власної культури і культури етносів в світі є пам'ятки міжнародного значення – історико-культурні об'єкти, які є витворами архітектурного чи монументального мистецтва, історії, культури або демонструють техніко-технологічні надбання людства та вивчення яких вносить вагомий вклад у пізнання процесів історичного розвитку людства, допомагає з'ясувати якісь незрозумілі ланки чи ступені цього розвитку. Вони можуть бути тісно пов'язаними з виникненням певних культурних спільнот, етносів, держав, переміщенням народів тощо. Як правило, вони привертають велику увагу науковців усього світу та й культурних людей загалом, міжнародних пам'яткоохоронних та історико-культурних установ[2, 92].

Однак, туристична сфера залишається однією з перспективних у сучасному розвитку суспільства. Завдяки подорожам та екскурсіям, ми дізнаємось про цікаві факти з культур інших народів, їх побуту, традицій, споглядаємо їхню культурно-історичну та природну спадщину. Туризм можна розглядати як систему, котра знайомить з історією, культурою, звичаями, духовними та матеріальними цінностями тієї чи іншої країни або регіону. Основу туризму складає, як вже наголошувалось, саме історико-культурний потенціал країни чи регіону, що здатний викликати зацікавлення у подорожуючих.

Культурно-пізнавальна мотивація є головною серед інших в структурі туризму. Саме з цією метою, згідно даних ООН, в теперішній час подорожує 10% туристів світового турпоточку. Якщо взяти Європу, то тут показник складає 25% подорожуючих в країні Європейського Союзу. За оцінками експертів, через десять років даний показник складатиме 50% в країнах Європейського Союзу. За останні роки підвищився інтерес до історії, культури певних народів, що спонукає до подорожі і розвитку культурно-пізнавального туризму. Значний потік туристів направлений в екологічно чисті та етнічні місцевості, де збереженні пам'ятки та побут етносів певної культури.

Найбільш важливим в організації етнокультурного туризму є ознайомлення учасників з традиціями та культурою різних етносів. Традиція є системою позицій, цінностей, норм поведінки і принципи відносин між людьми в країні, ритм і пульс її життя. Характеристика традицій включає аналіз існуючих традицій, їх місце в житті країни та їх прив'язку до конкретних етносів і територій. Роль традиції неоднакова в різних сферах соціального життя. У меншій мірі традиція проявляється в економіці, досягає максимуму в релігії. Товариства і соціальні групи, беручи одні елементи соціокультурної спадщини, в той же час визнають інші, тому традиції можуть бути як позитивними (що і як традиційно приймається), так і негативними (що і як традиційно відкидається) [3, 426].

Крім того, традиція виражена у соціально-організованих стереотипах групового досвіду, який шляхом просторово-часової трансмісії акумулюється і відтворюється в різних людських колективах. Дане визначення дозволяє виключити з традиції індивідуальний досвід як неколективне явище, тим самим відрізняється традиція від мистецтва, яке являє собою індивідуальну особистісну творчу діяльність. Народна творчість та масова культура, навпаки, є колективними видами творчої діяльності, основу яких складають різні типи, різні традиції [4, 119].

Зв'язок поколінь в національних традиціях здійснюється за допомогою навчання, а зберігання і розповсюдження елементів спадщини – за допомогою писемності, яка завдала величезної шкоди фольклору. Хоча до національних традицій відносяться всі звичаї, але не всі ритуали і обряди, тому що частина їх зафіксована в протоколі або інших засобах інформації і відтворюється тільки в особливих випадках.

На основі викладеного можна сказати, що національні традиції – це система національних стандартів, що закріплюють у свідомості людини ідеї гідності, величі його нації, героїчної і славної національної історії, благородства його народу в усіх минулих і

теперішніх діяннях, його видатних постатей (по світовій значущості) в літературі, мистецтві, науці тощо [4, 121].

Культурні пам'ятки Житомирщини представлені широким спектром наявних пам'яток (археології, історії, архітектури і містобудування, історії науки і техніки, монументального та садово-паркового мистецтва, ландшафтні), які пов'язані як з культурою українського, так і інших етносів.

На території Житомирської області нараховується 2314 одиниць пам'яток історико-культурних ресурсів [5, 147].

До Державного реєстру нерухомих пам'яток України занесено 20 пам'яток, які розташовані на теренах Житомирської області. З них національного значення: археології – 12; історії – 3; монументального мистецтва – 1. До пам'яток історії місцевого значення віднесено пам'ятку історії (садиба Ганських-Ржевуцьких, де бував французький письменник Оноре де Бальзак, с. Верхівня).

Десять населених пунктів Житомирської області включені до Списку історичних населених місць України: м. Житомир (1240 р.), м. Бердичів (1430 р.), м. Коростень (945 р.), м. Коростишів (1399 р.), смт. Любар (XIV ст.), смт. Миропіль (XVII ст.), м. Новоград-Волинський (1275 р.), м. Овруч (946 р.), м. Олевськ (1488р.), м. Радомишль (близько 1150р.) [6, 107].

До Державного реєстру національного культурного надбання з історико-архітектурних пам'яток Житомирської області занесено Спасо-Преображенський монастир у м. Житомир, церкву Різдва Богородиці та дзвіницю у с. Жубровичі Олевського району, церкву Святого Василя у м. Овруч, церкву святої Трійці у с. Троковичі Ружинського району [7, 103–107].

Згідно постанови Ради Міністрів УРСР «Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території Української РСР» від 24.08.1963 р. на території Житомирської області знаходились об'єкти культурної спадщини національного значення, що були взяті на облік відповідно до законодавства Української РСР. Серед них: Кармелітський монастир (м. Бердичів), Парасківська церква (с. Рясне), Миколаївська церква та дзвіниця (с. Межирічка), Васильківська церква та монастирські споруди (м. Олевськ), Палац XVII ст. (с. Верхівня), Здвиженська церква та дзвіниця (с. Кам'яний брід), Михайлівська церква (с. Краївщина). Всі пам'ятники, відповідно до їхньої групи класифікації можливо було використовувати для культурних або господарських цілей і передавати в орендне використання установам та організаціям.

У Житомирській області до переліку пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації, внесено 11 об'єктів культурної спадщини України. Так у місті Житомирі це будинок, у якому перебувала Мала Рада УНР(1870); будинок, у якому народився С. Корольов (1907); будинок, у якому жив В. Короленко (1853-1866); будинок, у якому навчався М. Скорульський (1905-1910). В області: Андрушівський район – будинок, у якому розміщувався штаб Першої кінної армії і працював Волревком (1919-1920), м. Андрушівка; Бердичівський район – будинок, у якому відбувався надзвичайний з'їзд революційних представників Південно-західного фронту (1917), м. Бердичів; Брусилівський район – будинок, у якому розміщувався командний пункт мінометного дивізіону «Катюша» П. Колеснікова (1943), с. Ставище; Коростишівський район – будинок, у якому народився С. Васильченко (1895-1899), м. Коростишів; будинок школи, у якому відбувалися наради підпільників на чолі з М. Музикою (початок ХХ ст.), с. Слобідка; приміщення школи, у якій навчалася Л. Мирончук (30-ті р. ХХ ст.), с. Старосільці; Попільнянський район – приміщення школи, у якій навчався М. Шпак (1918-1926), с. Липки.

В. Вечерський, перераховуючи історико-культурні ресурси області, виділяє архітектурно-містобудівні, зазначаючи, що вони належать переважно до XVII – початку ХХ ст. і представлені католицькими і православними церковними спорудами доби бароко,

архаїчними типами народних дерев'яних храмів, класицистичними садибами. Є й одна пам'ятка княжої доби. На державному обліку перебуває 49 пам'яток архітектури області, з них 47 – загальнодержавного значення [8].

На думку В. Стафійчука, «найважливішою складовою історико-культурної спадщини є пам'ятки архітектури і містобудування» [9, 134]. Він наводить дані про те, що на Житомирщині 210 історико-архітектурних пам'яток, із яких 64 – загальнодержавного значення, а також 10 історичних міст та селищ, 5 музеїв [9, 135].

О. Любіцева, говорячи про пам'ятки архітектури і містобудування Житомирщини, повторює ці цифри [10].

Археологічними дослідженнями на території України відкрито багато пам'яток давнини (понад 70 тис.), і щороку кількість їх зростає. Значну частину пам'яток, особливо невеликих та вже пошкоджених, було виявлено в процесі підготовки «Зводу пам'яток історії та культури України». Тоді було проведено суцільні розвідки та складено реєстри пам'яток кожної області, найповніші на сьогоднішній день. Дослідження цих пам'яток надає можливість відтворити картину історичного розвитку конкретних регіонів та місцевостей України. З цієї точки зору важливим є визначення меж поширення пам'яток окремих археологічних культур, вияв їх загальної кількості [2, 93].

Наприклад, величезною популярністю у Франції користуються регіональні музеї археології, які створено на місці розкопок або поблизу досліджених та досліджуваних пам'яток у замках або спеціально збудованих будинках. За видами експозицій це регіональні археологічні музеї-стоянки (переважно палеолітичного, мезолітичного та неолітичного часу).

В Росії розробляються проекти, метою яких є стимулювання економічного розвитку громад корінного населення за допомогою етнекологічного туризму як виду економічної діяльності корінних народів, що здійснюється ними на територіях їхнього традиційного природокористування.

Подібні інноваційні для Росії проекти спрямовані на розвиток сталого етнічного туризму силами місцевого та корінного населення, однією з найменш соціально, економічно і політично захищених і найбільш нужденних груп населення сучасного російського суспільства [11, 15].

Завдяки етнокультурному туризму людина отримує можливість побачити традиційні житлові та господарські будівлі, місцевих жителів у національному одязі, а також взяти участь в традиційних святах, спробувати страви національної кухні та купити як сувеніри предмети традиційного побуту. Повернувшись з поїздки, туристи показують своїм родичам і знайомим придбані вироби, діляться враженнями про особливості культури етносів відвіданого регіону. Все це в цілому сприяє зміцненню толерантних стосунків між представниками різних етносів. Тим самим популяризуючи даний вид туризму, вивчати і зберігати традиції, побут, культуру самого етносу чи етнічної території.

На сьогоднішній день у нашій державі використання та впровадження даного виду туризму ще не спостерігається, окрім поодиноких випадків. Хоча Україна має всі можливості для розвитку етнотуризму, як етнографічного, так і етнокультурного. Умовою, є зокрема, наявність кількох етнокультурних регіонів.

Пізнання, вивчення власної культури і етнічної вбачається завдяки розвитку етнотуристичної галузі. Житомирщина має унікальний комплекс природних, культурних та історичних пам'яток, значні запаси рекреаційних ресурсів, що дають можливість для розвитку етнокультурного туризму.

Сьогодні лише в Житомирі проживає близько 29 тис. росіян, 13,8 тис. поляків, близько 1,5 тис. білорусів та євреїв. Представлені також німці, чехи, вірмени, азербайджанці, роми, молдавани, грузини, греки – загалом близько 100 національностей.

Одним з важливих факторів розвитку і відтворення етнічної історії певного народу можуть

слугувати етнографічні екскурсії, які є чи не одним із багатьох чинників розвитку не лише етнокультурного туризму, а й збереження атракцій та самопізнання, виховання нації. Етнографічні екскурсії дають змогу розповісти про побут і звичаї різних націй і народностей, їх історію та культуру.

В Україні значно поширені етнографічні музеї як вид музеїв історичного профілю, які збирають, зберігають, вивчають і експонують етнографічні колекції, що знайомлять сучасників із процесами етногенезу, побутом і культурами різних етнічних спільнот та історичних періодів. Прикладом може бути територія музею народної архітектури і побуту у с. Пирогово, що на околиці Києва, у Львові чи Переяслав-Хмельницькому.

Отже, наявність культурних пам'яток, які здатні виступити важливою складовою розвитку туризму на території Житомирської області є беззаперечно. А їх невичерпний резерв для розвитку кількох видів туризму: від історико-культурного до етнічного і етнокультурного. Саме такі етнокультурні об'єкти, вивчення яких вносить вагомий вклад у пізнання процесів історичного розвитку людства та допомагає з'ясувати ступені його розвитку, що представлені історико-культурними, історичними, архітектурними чи пам'ятками монументального мистецтва, техніки, науки, тощо. Вони можуть бути тісно пов'язаними з виникненням певних культурних спільнот, етносів, держав, переміщенням народів тощо. І тому вони привертають велику увагу науковців усього світу, освічених людей загалом, міжнародних культурних, мистецьких, історичних пам'яткоохоронних установ.

Потреба пізнання культурного надбання, передбачає усвідомлення її не лише суспільством, а й наявної історичної, наукової, художньої, естетичної, пізнавальної та сакральної цінності спадщини. У зв'язку з цим, культурна спадщина повинна бути задіяна в усіх сферах суспільної та індивідуальної діяльності з умовою її збереження та охорони, що буде підкріплено законодавчо. Крім того, хотілося б зазначити, що збереження культурних пам'яток деяких видів не можливе без їхнього використання та функціонування.

Список використаної літератури:

1. Мудрик А. В. Социализация человека : уч. пособ. / А. В. Мудрик. – М. : «Академия», 2004. – 304 с.
2. Основи пам'яткознавства / [Гаврилюк О. Н. та ін.] ; під заг. ред.: Л. О. Гріффена, О. М. Титової ; Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. – 379, [1] с. : іл., табл.
3. Кононенко Б. И. Большой толковый словарь по культурологии / Б. И. Кононенко. – М. : Вече 2000 : АСТ, 2003. – 512 с.
4. Сапожникова Е. Н. Страноведение. Теория и методика туристского изучения стран : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Е. Н. Сапожникова. – 4-е изд., стер. / Е. Н. Сапожникова. – М. : «Академия», 2007. – 240 с.
5. Титова О. М. Деякі актуальні проблеми збереження історико-культурної спадщини України / О. М. Титова // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : (зб. ст.). – К. ; Донецьк, 2001. – Вип. 17. – С. 147.
6. Гаврилюк С. В. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.) : монографія / С. В. Гаврилюк – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 532 с.
7. Пам'ятки архітектури та містобудування України : довід. держ. реєстру нац. культурного надбання // В. В. Вечерський, О. М. Годованюк, Є. В. Тиманович [та ін.] – К. : Техніка, 2000. – 664 с.

8. Вечерський В. Загальні відомості про історико-культурні ресурси в туристичних регіонах України / В. Вечерський // Туристично.-краєзнавчі дослідження. – К. : ЧП Кармаліта, 1999. – Вип. 2. – С. 99–122.
9. Стафійчук В. І. Рекреалогія : навч. посіб. / В. І. Стафійчук. – К. : Альт прес, 2006. – 264 с. : 15 картосхем.
10. Любіцева О. О. Туристичні ресурси України / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук – К. : Альтерпрес, 2007. – 369с. : іл., картосхеми.
11. Чумаков К. Этно-экологический туризм в сохранении природного и культурного наследия / К. Чумаков // Новая жизнь. – 2006. – № 5. – С. 15–16.

Стаття надійшла до редакції 1.12.2013

I.M. Kulakovskaja

CULTURAL MONUMENTS ZHYTOMIR REGION IN CULTURE UKRAINE

The question of meaning and role of cultural monuments in Zhytomyr region in development of Ukrainian culture is examined in the article. Popularization of cultural monuments by using them in tourism for introduction and identification their own culture and ethnos' culture.

Key words: cultural monuments, culture, tourism, Zhytomyr region.

УДК 008:379.8

I.V. Петрова

ДОЗВІЛЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

У статті охарактеризовано дозвілля як об'єкт наукової рефлексії у другій половині ХХ ст. Ідеї про дозвілля як самостійне явище та центральний елемент культури обґрунтовано за працями Ж. Дюмазедьє, М. Каплана, Ст. Паркера, інших. Розкрито сутність поняття «цивілізація дозвілля» (Ж. Дюмазедьє) як моделі нового стилю життя, в якому індивідуальність кожної людини усвідомлюється як соціальна цінність. Аналізуючи соціально-культурне значення дозвілля в системі «дозвілля – культура – виховання», Ж. Дюмазедьє характеризував його як засіб соціальної і культурної демократизації, завдяки якому можна залучити до культури якомога більшу кількість людей.

Серед основних небезпек і застережень, які загрожують людині на дозвіллі, вченими найчастіше називаються: обмеженість соціуму у своєму духовному зростанні споживанням; дисбаланс між техногенним та морально-етичним розвитком людства; руйнація рівноваги між працею і споживанням, діяльним буттям і спокоєм, природною зміною втоми й відпочинку; уніфікація й стандартизація дозвіллевих послуг та товарів; зростання пасивної участі громадян у культурному житті. Водночас, наголошується й на позитивах масовизації дозвілля, серед яких відзначається: доступність культурних здобутків масам, сприяння у вирішенні комплексу соціально-культурних проблем особистості, зміцнення місцевої економіки й відродження депресивних територій, реагування комерційних закладів дозвілля на найменші коливання моди й споживацького попиту, кон'юнктури, збереження і розвиток культурної спадщини та актуального мистецтва в майбутньому.

Ключові слова: дозвілля, соціологія дозвілля, дозвілля як об'єкт наукової рефлексії, масова культура, суспільство споживання.

Протягом другої половини ХХ ст. помітно збагатилося наукове дослідження різних аспектів дозвілля вченими різних гуманітарних та соціальних галузей знань – філософами, істориками, культурологами, соціологами, педагогами, психологами. Науковцями застосовується різна термінологія: вільний час, рекреація, позашкільна діяльність, додаткова освіта, неформальне навчання, неофіційне навчання, любительська діяльність [2, 6, 11, 12, 14]. Однак термінологічні розбіжності не означають суттєвих відмінностей у концепціях, в розумінні мети, методів, інфраструктури сфери дозвілля на рівні села, міста, регіону і навіть країни. У науковий обіг введено терміни «індустрія дозвілля», «комерційне дозвілля», «комерційна рекреація», «індустрія розваг», «анімаційна індустрія», «культурна індустрія», які досить часто використовуються вченими як синонімічні.

У країнах Західної Європи та США у 50–60-ті роки ХХ ст. формується соціологія дозвілля, вирішальну роль у становленні якої значну роль відіграли праці Дж. Брайтбілла («The challenge of leisure»), Ж. Дюмазедьє («Towards a society of leisure»), М. Каплана («Leisure in America»), Дж. Келлі («Leisure», «Freedom to be. A new sociology of leisure»), Ст. Паркера («The sociology of leisure», «Leisure and Work», «The future of work and leisure»), М. Сміта («Leisure and Society in Great Britain»), Ж. Фрідмана («Le travail en miettes») тощо.

Еволюція дозвілля як предмету теоретичних рефлексій в умовах масової культури характеризується особливою своєрідністю й здійснюється за певними напрямками, що зумовляють наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. становлення дозвіллезнавства як самостійного наукового напрямку в культурології. Тому метою нашого дослідження є аналіз розвитку дозвілля як об'єкту теоретичних рефлексій у другій половині ХХ ст.

Так, значення дозвілля в індустріальному світі, його суперечливий характер обґрунтував провідний теоретик дозвілля французький вчений Ж. Фрідман («Industrial Society: the Emergence of the Human Problems of Automation», 1945, «The Anatomy of Work: Labor, Leisure, and the Implications of Automation», 1956, «Leisure and technological civilization», 1968), який наголошував на психологічних аспектах дозвілля. Адже автоматизація виробництва, скоротивши години праці, й зробивши, фактично, непотрібними розумові зусилля робітника, змушує людство віднайти новий центр для розвитку й застосування інтелектуальних сил людини. Щодо майбутнього суспільства, Ж. Фрідман прогнозував: «Суспільство, у якому автоматизація промисловості усунула б роботу з виготовлення, значно скоротила б робочий час, позбавила б індивіда основного елементу психологічної рівноваги й особистого розвитку, які традиційно забезпечувала йому праця, – таке суспільство усвідомило б нагальну необхідність перенести центр людської реалізації у сферу вільного часу, в активне дозвілля» [10, С. 134]. Інакше, позаробочому часу загрожуватиме втома психічна, а не фізична: «Агресивні й депресивні реакції працівника у кожному разі віддаляють його від обіцяного дозвілля, яке розвиває чи збагачує, спрямоване на підвищення культурного рівня. Виконуючи роль стандартизованого споживача продуктів системи, в якій людина лише гвинтик, працівник покращує свій матеріальний стан, від чого лише посилюється його духовна нерівноваженість, напруження між роботою та існуванням поза нею» [там само, С. 151].

Аналізуючи соціальні аспекти відчуження у сфері праці внаслідок технократичної цивілізації, Ж. Фрідман розкрив компенсаторний вплив дозвілля на людину, визначив головною функцією дозвілля компенсаційну, спрямовану на задоволення тих потреб та інтересів, які людина не може задовольнити в робочий час. Автоматизація виробництва, з одного боку, вивільняє людину від надмірної трудової діяльності і скорочує її робочий день, а з іншого, – пропонує велику кількість товарів споживання і безкінечне зростання комфорту. Однак багато працівників не можуть скористатися цими здобутками через нестачу коштів, тому прекрасні ідеї про дозвілля можуть залишитися нереалізованими можливостями.

Перешкодами на шляху зростання обсягу та якості дозвілля можуть стати: збільшення кількості часу, щоб дістатися до роботи (з роботи додому); зростання бюрократизації; поширення споживацької психології. Тому сподівання на дозвілля можуть бути втілені за умови відповідних змін в системі цінностей, і важлива роль у цьому процесі відводиться ЗМІ й освіті.

Французький філософ Ж. Еллюль («La Technique ou l'Enjeu de Siècle», 1954, «L'illusion politique», 1965), заперечуючи думку Ж. Фрідмана про компенсаторність дозвілля внаслідок відчуження людини від роботи, стверджував: «Робота є вираженням життя» [9, С. 399]. Згідно з концепцією Ж. Фрідмана, саморозвиток і самовдосконалення особи здійснюється лише у сфері дозвілля, тому вона не може виконувати професійних обов'язків із задоволенням і радістю. Ідеалізація дозвілля приховує справжні проблеми сучасного суспільства: по-перше, вільний час – це час механізований, експлуатований технікою, яка, хоч і відрізняється від техніки в умовах трудової діяльності, проте є досить агресивною й вимогливою. Це не дає жодних підстав стверджувати, ніби на дозвіллі людина вільніша, ніж тоді, коли вона працює; по-друге, немає підстав стверджувати, що особа, маючи в достатку дозвілля, присвятить себе духовному й культурному розвитку. Хто (або що) буде на цьому шляху нею керувати – працедавець, адміністрація, професійні спілки чи сім'я? І якщо професійна діяльність виконується людиною без примусу, із задоволенням, чи це є нестерпним поневоленням? І яким тоді має бути дозвілля? Такі питання, на думку Ж. Еллюля, доводять безпідставність і передчасність концепції Ж. Фрідмана [9, С. 400-401], тому погодитися з позицією можна лише за умови, що робота є для людини нестерпною й принизливою. Та й сподіватись на духовну самостійність особи – значить перебувати у світі ілюзій. Чи можна сподіватися на те, що в цивілізації, тотально орієнтованій на досягнення комфорту і на піднесення матеріального життєвого рівня, в цивілізації, сповненій рішучості мобілізувати свої сили й спрямувати їх до цієї мети, що, до того ж, систематично інтегрує індивіда, держава зробить крок назустріч духовній автономії особи? Ж. Еллюль переконаний: було б великою помилкою передбачати, що духовної автономії можна досягнути у результаті якоїсь, зовні стимульованої, орієнтації й освіти [7].

Враховуючи вплив технологізації і модернізації на свідомість і поведінку сучасної людини, американський соціолог Д. Рісмен у праці «Одинокая толпа» (1950) розкриває сутність дозвілля. Він обґрунтував думку про втрату людиною своєї автономії й свободи, і дійшов висновку про перетворення типу особистості: з «особи, орієнтованої на внутрішній світ», на «особу, орієнтовану зовні». Унаслідок таких змін знижується її соціальна і громадська активність, натомість зростають песимізм, конформізм, споживацтво, індивідуальне відчуження, потреба відповідати вимогам навколишнього світу [5, С. 330-332]. Така «людина-локатор», орієнтуючись на думку інших людей і підпадаючи під їх вплив, потребує конкретних соціальних орієнтирів, ціннісних установок, стереотипів поведінки, зокрема й у сфері дозвілля.

Обмеження соціуму у своєму духовному зростанні діловитістю і споживанням, дисбаланс між розвитком техногенних засобів і морально-етичним, культурним розвитком дослідила німецько-американський філософ Х. Арендт («Vita Activa, или о деятельной жизни», 1957). Розглядаючи суспільство ХХ ст. як таке, у якому праця і споживання є складовими одного процесу, нав'язаного людині життєвою необхідністю, Х. Арендт переконана: для соціального порядку у масовому суспільстві характерне не те, що вперше за історію людства працююче населення, отримавши відповідні права, було допущене у публічну сферу, а те, що будь-яка діяльність у цій сфері сприймається як праця, «а отже, що б ми не робили, все спускається до найнижчого рівня людської діяльності, до забезпечення життєвих, біологічних потреб і задоволення рівня життя» [1, С. 162].

Х. Арендт наголошувала, що суспільство праці і споживання виникло не завдяки

емансипації робочого класу й усуненню гноблення та експлуатації, а внаслідок вивільнення самої трудової діяльності, яка на кілька століть випередила справжню духовну емансипацію людини. Звідси – розуміння будь-якої серйозної діяльності як способу заробітку, сприйняття праці як чогось, протилежного грі, ототожнення праці і гри з необхідністю і свободою. У грі виражається уявлення про свободу життя, «вивільнений» надмір сил людини, яка насмілюється грати, коли вона вже не має життєвої потреби у подальшому зростанні виробничих сил.

Х. Арендт так класифікує ідеалізовану працю, обґрунтовану в академічних дослідженнях кінця XIX – початку XX ст.: «праця як засіб для більш звеличеної мети», «праця як формуючий процес», «праця як задоволення», «праця як діяльність, спрямована на підкорення природи людині». Будь-яка позаробоча діяльність, з точки зору «життєвої серйозності», яка не зводиться до «заробляння на життя», перетворюється на хобі [1, С. 164].

Вивільнення праці й робітничих мас можна назвати прогресом людства, якщо в суспільстві зменшаться прояви насилля, якими Х. Арендт вважала війни, торгівлю, деспотизм і піратство. Якщо вимірювати прогрес збільшенням у суспільстві свободи, тоді впевненості буде найменше. Адже праця, перетворившись на заняття вільної людини, підкорила Людину споживанню і трудовій діяльності для суто біологічного існування. «Уся небезпека майбутньої автоматизації полягає зовсім не в загрозі механізації і технізації природному життю, а навпаки, – у тому, що саме «мистецтва» людини, а з ними її справжня продуктивність, можуть бути просто поглинутими жахливим інтенсивним життєвим процесом, тому цей процес автоматично, тобто не потребуючи вже людських зусиль і напруження, втягнеться у природний життєвий колообіг, який одвічно повторюється» [1, С. 169].

Здійснивши аналіз понять «свобода» і «дозвілля» в античному й сучасному суспільствах, Х. Арендт наголошує на суттєвих розбіжностях між ними. Якщо для сучасного суспільства «свобода» означає передусім економію часу, який людина витратить на споживання, то в античному світі дозвілля (як свобода) передбачало утримання, передусім, від споживання і праці. «Пробним каменем античного «дозвілля», на відміну від сучасного, була відома бережливість, яка відрізняла грецьке життя класичного періоду. Надто велике багатство, як і злиденність, були підозрілими, бо заважали дозвіллю, багатство – звабами споживання, а бідність – необхідністю працювати» [1, С. 169]. Проте втілити античний ідеал дозвілля у найближчому майбутньому для сучасного суспільства неможливо. Адже оптимістичні прогнози щодо поступового скорочення зайнятості і зростання вільного часу досить химерні: *animal laborans* витрачає свій надлишковий час лише на споживання, не стримуючи своїх небезпечних бажань. Споживання вже не обмежується життєво необхідним, поширюючись на придбання необхідного, перетворюючись на загрозу, внаслідок зростання якої усі предмети світу, зокрема і предмети культури, впадуть під «тиском пожирання і знищення». Перший етап такого суспільства – суспільство масової культури, «коли культуру використовують, зловживаючи нею і споживаючи її виснажуючи, для розваги мас» – уже настав [1, С. 171-172].

Тому замість сподіваного «щастя для більшості» зростає загальне невдоволення внаслідок зруйнованої рівноваги між працею і споживанням, діяльним буттям і спокоєм, природною зміною втоми і відпочинку, напруження і розслаблення, стурбованості й насолоди. Цей світ, цей дім, який зводить людина власноруч, виготовляючи його із природного матеріалу, складається не з продуктів, «які підлягають споживанню і поглинанню, а з предметів і речей, які підлягають використанню і вживанню. Подібно до того, як природа і земля створюють умови для людського життя, так світ і речі світу створюють умови, коли життя на землі може бути прожите як специфічно людське» [там само, С. 173].

Видається, що технологічна раціоналізація і стандартизація могли б вивільнити енергію людей, спрямувавши її у ще не звідане царство свободи за межами необхідності. Досягнення цього змінило б сутність і структуру людського буття: індивід, позбавлений нав'язаних працею потреб і можливостей, мав би свободу для реалізації своєї автономії. Проте насправді, стверджує німецький та американський філософ Г. Маркузе («Одномерный человек. Исследование идеологии развитого индустриального общества», 1964), спостерігається протилежна тенденція: поширення економічної та політичної експансії і на робочий і на вільний час, на матеріальну й на інтелектуальну культуру. Тому Держава Благоустрою стає державою несвободи, оскільки тотальне адміністрування систематично обмежує вільний час, кількість і якість товарів і послуг, «технічно» наявних для задоволення первинних потреб індивідів; інтелект, здатний усвідомити й реалізувати можливості самовизначення [3].

Так, у суспільстві переважають штучні потреби, зумовлені масовою продукцією, яка має маніпулятивний характер. Г. Маркузе зазначає, що транспортні засоби і засоби масової комунікації, предмети домашнього вжитку, їжа й одяг, невичерпний вибір розваг й інформаційна індустрія диктують відносини і звички, сталі інтелектуальні й емоційні реакції, які прив'язують споживачів до виробників тим, що надають їм більшого чи меншого задоволення. Тобто, у центрі «культуріндустрії» Г. Маркузе постає знеособлений індивід, позбавлений можливості бути суб'єктом своєї діяльності і змушений інтегруватися в наявну систему. Конформістськи орієнтована особа має споживацьку ідеологію і, утворюючи з іншими «мовчазну більшість», намагається зберегти «тотальність» і непорушність сучасної системи. Г. Маркузе вважає дозвілля невільним тією мірою, якою воно регулюється бізнесом, залежить від економічного стану суспільства і конкретної людини. Якщо сім'ї складно витратити кошти на відпочинок, навряд чи доцільно говорити про свободу вибору дозвіллевих форм. Зростаючій ірраціональності суспільства благоденства, його витратному й безмежному виробництву, постійній потребі в агресивній експансії, дегуманізації, посиленій експлуатації і військових загрозах може протистояти історична альтернатива – планове використання ресурсів для задоволення первинних життєвих потреб людини з мінімумом тяжкої праці, перетворення дозвілля на вільний час і зменшення боротьби за існування [3].

На тлі численних праць, у яких обґрунтовується економічна й духовна залежність дозвілля, з особливою виразністю звучать ідеї про дозвілля як самостійне явище. Зокрема, у дослідженні американського вченого М. Каплана («Leisure in America: A Social Inquiry», 1960, «Leisure: Theory and Policy», 1975) наголошено, що у XX ст. дозвілля не можна зводити до різних видів діяльності, спрямованих на відновлення сил людини, або ж ототожнювати з вільним часом. Дозвілля слід вважати центральним елементом культури, який має глибокі й складні зв'язки з усіма сферами життя людини (працею, сім'єю, політикою).

Щоб довести цю тезу, необхідно вивчати дозвілля як: стан свободи, задоволення, шлях до щастя й радості (гуманістична модель); засіб позитивного впливу на психічний стан людини, лікування й реабілітації (терапевтична модель); час, вільний після виконання людиною всіх невідкладних справ (кількісна модель); соціальний інститут – політичний, релігійний, освітній, сімейний (інституційна модель); естетичне й аксіологічне явище (епістеміологічна модель); творчу діяльність, добровільну за вибором (соціологічна модель) [11, С. 22].

Та найбільшої популярності набула концепція «цивілізації дозвілля» французького соціолога Ж. Дюмазедьє («Vers Une Civilisation du Loisir?», 1962, «Toward a Society of Leisure», 1967, «Leisure and post-industrial societies», 1971, «Sociology of Leisure», 1978). Він запропонував визначення дозвілля, яке стане загальноприйнятим в сучасній науці: «...сукупність видів діяльності, якими людина займається за своїм вільним вибором з метою відпочинку і розваг, збагачення знань і розвитку творчих здібностей після звільнення від

роботи і обов'язків по відношенню до сім'ї та суспільства» [4, С. 33].

«Цивілізація дозвілля» – це модель нового стилю життя, в якому індивідуальність кожної людини усвідомлюється як соціальна цінність, це сучасна форма самовираження особи, яка сприяє вияву й розвитку її індивідуальних схильностей і здібностей. Ж. Дюмазедьє висловив думку, що поширення і значна популярність окремих видів дозвілля (перегляд телепередач, слухання радіо, відвідування розважальних закладів, масовий туризм, корпоративні свята) змінили співвідношення між вільним самовираженням людини і контролем суспільства за особою. Аналізуючи безпосередній і опосередкований вплив дозвіллевої діяльності на цінності різних вікових груп (учнів, студентів, дорослих, осіб пенсійного віку), досліджуючи суперечності між навчанням і роботою, громадським обов'язком і дозвіллям, форми проведення якого обираються людиною самостійно, вчений дійшов висновку, що навчальний процес і вільний час взаємодоповнюються, а дозвілля стає органічною складовою освітнього процесу. Більшість опитаної молоді вважає за необхідне обмежити шкільну освіту кількома предметами і доповнити її самоосвітою у вільний час. Тобто, автономність та ініціативність вважаються атрибутами дозвілля. Однак, зважаючи на суперечливий характер дозвілля, Ж. Дюмазедьє наголошував на доцільності специфічного соціального контролю за його організацією, що сприяло б вияву і розвитку творчих здібностей і соціальної активності людини, запобігаючи антисуспільним і протиправним проявам. Таким соціальним контролем має стати культурна анімація, завдання якої: виховувати дозвіллеві смаки громадян в умовах вільного ринку і розвитку індустрії розваг; здійснювати просвітницьку роботу, яка не матиме дидактичного, ідеологічного і пропагандистського характеру. У культурній анімації вчений розрізняв два основні напрями: «розкріпачення» особи шляхом її соціально-культурного захисту від різних негативних суспільних впливів та анімаційне коригування.

Аналізуючи соціально-культурне значення дозвілля в системі «дозвілля – культура – виховання», Ж. Дюмазедьє характеризував його як засіб соціальної і культурної демократизації, завдяки якому можна залучити до культури якомога більшу кількість людей. Учений обґрунтував концепцію народної культури як динамічної сукупності цінностей, понять і моделей поведінки, ефект якої полягає у піднесенні культурного рівня народних верств та у скороченні соціальної дистанції, яка відокремлює їх від верств привілейованих. У своїх працях Ж. Дюмазедьє обґрунтував думку, що дозвілля не можна вважати залишковою діяльністю у позаробочий час, його необхідно вивчати як цілісне, самостійне явище, яке має свої закони, «відносно незалежне від соціальної чи політичної кон'юнктури», впливає на всі сфери щоденного життя (сімейну, трудову, громадську, культурну). Дозвілля вчений вважав носієм і генератором нових цінностей, наголошуючи, – цінностей подвійних і суперечливих: цінностей індивідуалізації і соціальної ангажованості; цінностей праці й цінностей особистого задоволення; цінностей свободи і цінностей суспільного обов'язку.

Ж. Дюмазедьє дотримувався думки, що, незважаючи на значну роль, яку відіграє дозвілля в сучасному світі, необхідно врахувати, що значна частина людства живе в умовах, які породжують невідкладні проблеми (від голоду до нещастя й злочинності), важливіші за питання значення дозвілля та його змісту [8, С. 236-237].

Цілісність дозвілля як явища обґрунтував і англійський вчений Ст. Паркер («The Future of Work and Leisure», 1971, «Sociology of Leisure», 1976), зважаючи його засобом подолання відчуження людини від робочого процесу. Ст. Паркер переконаний: перебороти трудову «безглуздість» може дозвілля, яке компенсує недоліки трудової діяльності: відсутність вибору, гнучкості, спонтанності і самовизначення. Адже ці ознаки характеризують дозвілля як самодостатнє явище: вибір – наявність у людини можливості вільно надавати перевагу певному виду діяльності; гнучкість – здатність людини змінювати свої ролі, один вид діяльності на інший; спонтанність – не передбачати й не планувати

заздальгідь дозвілля; самовизначення – знаходити позитив, емоційне піднесення і задоволення [13, С. 54–56].

Отже, здійснене нами дослідження дозволяє дійти таких *висновків*.

У другій половині ХХ ст. зростає інтерес до розкриття значення дозвілля в духовному житті суспільства. Вчені зосереджуються не на обсягах дозвілля як складової вільного часу, а на його змісті й неоднакових можливостях його використання. Аналізується співвідношення між дозвіллям і трудовою діяльністю, дозвіллям і навчанням, дозвіллевыми практиками і стилем життя різних соціальних груп, моделями дозвіллевої поведінки й культурним розвитком людини.

Набувають активного розвитку дослідження дозвілля як галузі наукового знання, як самостійного й самодостатнього соціально-культурного феномену, «капіталоємного» соціального атрибуту. У дослідженнях дозвілля як соціального інституту формуються й обґрунтовуються ідеї, які в призведуть до виникнення понять «цивілізації дозвілля», «революції вибіркового часу», «суспільств розвиненого дозвілля», «соціального світу дозвілля», «можливостей та обмежень дозвілля» (Р. Бауер, Д. Валвін, К. Валтон, Г. Годбей, Е. Джексон, Дж. Дюмазедьє, М. Каплан, Г. Сельє, П. Томпсон, інші).

Водночас, вченими наголошується на суперечливому характері дозвілля, яке приховує у собі безліч можливостей та небезпек, тому проблема дозвілля вивчається у контексті суперечливих тенденцій сучасності: глобалізації і «приватності» особистого життя, «свободи – примусу», «творчості – маніпуляції».

Список використаної літератури:

1. Арендт Х. Vita Activa, или о деятельной жизни / Ханна Арендт ; пер. с нем. и англ. В. В. Библихина ; [Под ред. Д. М. Носова]. – СПб. : Алетейя, 2000. – 437 с. – (Высшее образование. Программа).
2. Досуг: неформальное образование: Обзор внешкольного образования в Европе / Ред. Рене Кларийс. – Прага : ЕАІСУ, 2008. – 410 с.
3. Маркузе Г. Одномерный человек. Исследование идеологии развитого индустриального общества / Герберт Маркузе ; пер. с англ. – М. : REFL-book, 1994. – 342 с.
4. Образование взрослых и досуг в современной Европе. Работы конф., организ. Чехословацкой комиссией по сотрудн. с ЮНЕСКО совместно с ЮНЕСКО. – Прага : Орбис, 1966. – 127 с.
5. Рисмен Д. Одинокая толпа / Д. Рисмен // Паблик Рилейшнз, или как успешно управлять общественным мнением / Г. Почепцов. – М., 1998. – С. 330–332.
6. Стеббинс Р. А. Свободное время: к оптимальному стилю досуга: (Взгляд из Канады) / Р. А. Стеббинс // Социологические исследования. – 2000. – № 7. – С. 64–72.
7. Эллюль Ж. Политическая иллюзия / Ж. Эллюль ; пер. В. В. Лазарева. – М. : Nota Bene Media Trade Co, 2003. – 432 с.
8. Dumazedier J. Vers une civilisation du loisir? / J. Dumazedier. – Paris, 1962. – 319 p.
9. Ellul J. The Technological Society / J. Ellul. – New York : Vintage Books, 1964. – 449 p.
10. Friedmann G. Le travail en miettes / G. Friedmann. – Paris, 1964. – 306 p.
11. Kaplan M. Leisure in America: A social inquiry / M. Kaplan. – New York : Wiley, 1960. – 350 p.
12. Kaplan M. Leisure: theory and policy / M. Kaplan. – New York : Wiley, 1975. – 444 p.
13. Parker St. Sociology of leisure / Stanley Parker. – New York : International Publication Service, 1976. – P. 12–56.
14. Shivers J. S. Leisure and recreation concepts: a critical analysis / J. S. Shivers. – Boston, 1981. – 216 p.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2013

I.V. Petrova

**LEISURE AS OBJECT SCIENTIFIC REFLECTION
(SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY).**

The article characterizes leisure activity as an object of scientific reflection in the second part of the XX century. There analyzed the conception of the famous theorist of the leisure activity J. Fridman, who analyzing social aspects of alienation in the sphere of labour as a consequence of technocratic civilization, discovered the compensational influence on person's leisure activity, defined compensative function of leisure activity as the basic one.

There established and grounded that "oppositional" thoughts, according to which work is of the first-priority in a modern society, as "the work expresses life", when leisure activity is only unmindful illusion (J. Ellul). There presented the point of view of the scientists who are convinced in the fact that incarnation of antique model of leisure activity in modern society is impossible because of a great limit of a society in its spiritual advance; businesslike approach and consumption, misbalance between technocratic means and cultural development of a person (H. Arendt, G. Marcuse). There observed the process of formation of "a person-locator", that helps to define leisure activity as a way of social status but not spiritual advance (D. Risman).

The ideas about leisure activity as an unassisted phenomenon and central cultural element which is grounded in the works by G. Dumazedai, M. Kaplan, S. Parker and others. There disclosed such notions as "civilization of leisure activity", (G. Dumazedai) as models of a new life style, in which the personality is understood as as a social value. Analyzing social and cultural notion of leisure activity in the system of "leisure activity – culture – upbringing, G. Dumazadai characterized it as a means of social and cultural democratization, thanks to which there could be imparted to the culture as many people as you can.

There stated that scientists study leisure activity as a bearer and generator of new values though double and contradictory values: values of individualization and social commitment, values of labour and values of personal satisfaction, values of freedom and values of social commitment.

Among basic dangers and precautions, which threaten a person during his leisure activity, scientists often name: social limit in its spiritual development in consuming, unbalance between anthropogenic and moral and ethical development of mankind, destruction of balance between labour and consuming, active life and tranquility, natural change of tiredness and leisure, unification and standardization of leisure facilities and goods, increasing level of passive participation of citizens in cultural life. At the same time there stressed on positive and massive leisure activity among which are accessibility of cultural achievements to the masses, promotion in solving complex of social and cultural problems of a person, strengthening of local economy and revival of depressive regions, reaction of commercial establishments of leisure activities to the smallest fluctuations of fashion and consumer's demand, conjecture, preservation and development of cultural heritage and topical art in future.

Key words: *leisure activity, sociology of leisure activity, leisure as an object of scientific reflection, massive culture, society of consuming.*

УДК 930.2:94(477)“90/12”

Ю.М. Нікольченко

УКРАЇНСЬКЕ ДОКУМЕНТУВАННЯ ПЕРІОДУ КИЇВСЬКОЇ РУСІ ЗА ЛІТОПИСНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

Досліджується українське документування періоду Київської Русі за літописними джерелами на прикладі Іпатієвського літописного зводу. Здійснена класифікація давньоруських документів за видами і визначена їхня інформаційна складова.

Ключові слова: українське документування, документи Київської Русі, документознавство, класифікація, інформаційна складова документа, Іпатієвський літописний звід, княжа грамота, договір, «хресна грамота», «речі», пергамент, «берестяна грамота».

Українське документування періоду Київської Русі бере свій початок з кінця IX ст., коли на території Східної Європи (від Балтійського до Чорного морів і Волги) у східних слов'ян остаточно сформувався політичний устрій, який можна кваліфікувати як ранньофеодальну монархію, що базувалася на інститутах князя, князівської влади і народного віча, ефективній законодавчо-судовій системі, розвиненому князівському адміністративному апараті, нормах сільського і міського співжиття, унікальній ролі православної церкви в суспільстві.

Київській Русі присвячена величезна вітчизняна та зарубіжна наукова література, основним джерелом якої залишаються літописи. Їм належить особливе місце серед пам'яток давньоруської історії і культури, тому їхнє історіографічне опрацювання та публікація тривають уже понад два сторіччя. До літописів входили різні за жанром тексти: повні та уривки ділових документів, самостійні оригінальні твори і фрагменти перекладів, біблійні легенди, філософсько-етичні роздуми тощо [6, с. 5].

За визначенням академіка П.П. Толочка «Літописи Київської Русі становлять собою одне з найпримітніших історико-культурних явищ середньовіччя. На відміну від хронік більшості країн Європи, які складені на латині, вони написані рідною мовою, якщо й не цілком ідентичною розмовній народній, то дуже близькою до неї. Цим зумовлена надзвичайна популярність літописного жанру на Русі» [16, с. 3].

Починаючи від російських академічних вчених у XVIII ст. і Михайла Максимовича у першій половині XIX ст., вітчизняні та зарубіжні історики-медієвісти і літературознавці визнають літописи пам'ятками історико-літературними, жанрами історичної белетристики [2, с. 11-12].

Традиція літописання склалася у Києві в X ст., але згодом поширилась практично на всі землі Русі. На ранньофеодальному етапі історії Київської держави літописання велося переважно у Києві та Новгороді; у добу феодальної роздробленості, в XII-XIII ст., кожна удільна столиця Русі мала своїх літописців; у Південно-Західній Русі центрами літописання були Київ, Чернігів, Переяслав, Володимир-Волинський, Галич, Холм [3]. Їхні автори – ігумени і ченці монастирів, представники князівської адміністрації і навіть князі [17, с. 9].

Поступово окремі хронікальні записи, повісті, сказання, повчання, об'єднувались у літописні зводи – своєрідні історичні хрестоматії. Вони мали різних авторів, не однаковий стиль викладу і характер інформації, але завжди несли на собі відбиток особливостей упорядників. Фундаментом літописання Київської Русі є Іпатієвський літописний звід, до якого ввійшли літописні твори X-XIII ст.

Іпатієвський літописний звід – літописне зведення, відоме приблизно з 1425 р.,

отримав назву за місцем знахідки його найдавнішого списку у Іпатієвському монастиреві поблизу Костроми в Росії. Події у ньому розпочинаються з біблійної міфології щодо «сотворіння світу» і закінчуються 1292 р., розгортаючись, переважно, на східнослов'янських і давньоруських землях.

Як зазначав український дослідник зводу Л.Є. Махновець «Книга ця – першоджерело відомостей про тисячі й тисячі подій, історій, людей. В ній усе важливе. Тому так пильно вивчали і вивчають її ось уже ціле тисячоліття, з пієтетом вслухаючись у кожне слово, довго роздумуючи над кожною літерою. Про неї написано безліч праць. І ще безліч буде написано. Вона невичерпна, бо невичерпне життя, про яке вона розповідає.» [6, с. III].

Іпатієвський звід складається з трьох частин: «Повісті временних літ», Київського літопису, Галицько-Волинського літопису. Події, викладені у них, географічно і хронологічно відповідають територіальним межам та історичним періодам існування південно-західних земель руської держави. Але помилково вважати, що літописи склалися виключно їхніми очевидцями або сучасниками. Повідомлення записувались і переписувались в різний історичний період, що призводило до суттєвих змін у текстах, а, іноді, до свідомого перекручення фактів.

Особливості змісту «Повісті временних літ» дозволили дослідникам пам'ятки (Шахматову О.О., Ліхачову Д.С., Толочку П.П., Махновцю Л.Є.) зробити висновок, що її автор використав інформацію з невідомого нашим сучасникам так званого Начального зводу 90-х рр. XI ст. На думку П.П. і О.П. Толочків «Саме начальний звід, як гадають, і був головним джерелом для Нестора під час написання ним «Повісті временних літ». У свою чергу, начальний звід ґрунтувався на кількох давніших літописах – новгородського походження (50-ті XI рр. ст.) і так званому Найдавнішому київському зводі (30-ті рр. XI ст.)» [17, с. 16].

У такому випадку «Користування літописами пов'язано зі складними джерелознавчими проблемами, коли важливо не просто встановити походження тієї чи іншої інформації, але також врахувати, як концептуально вона пов'язана з новим контекстом куди вніс її черговий давній книжник» [17, с. 16].

Разом з тим, літописні зводи є практично єдиним і невичерпним джерелом з історії українського діловодства і документування періоду Київської Русі. Ця проблема вже тривалий час виступає об'єктом наукових пошуків викладачів і студентів спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» Маріупольського державного університету, результатом яких є спеціальні публікації у наукових виданнях, курсові, бакалаврські та дипломні дослідження [7; 8; 9; 13; 14].

Спираючись на досягнення вітчизняного документознавства пропонуємо здійснити аналіз документів Київської Русі, що знайшли своє відображення в Іпатієвському літописному зводі, за допомогою оригінальної інформаційної методики, в основі якої лежить неформалізований та формалізований методи дослідження. При цьому неформалізований метод наукового пошуку є комплексним і містить елементи традиційних методів аналізу – статистичного та лексикологічного, а також контекстних методів: інформаційного та проблемно-мотиваційного.

У сучасному українському документознавстві існує декілька визначень понять «класифікація» і «типологізація», «вид» і «тип» документів. У своєму підручнику «Документознавство» Н.М. Кушнарєнко визначає класифікацію документів «...системою їх супідрядності, що використовується як засіб встановлення зв'язків між класами документів, а також для орієнтування в їх різноманітті» [5, с. 37].

Ряд авторів розглядають ці поняття як синоніми, інші – як протилежні поняття, треті – переносять закони і правила класифікації на типологізацію, що викликає певну плутанину, а звідси – широкий спектр пропозицій щодо організації класифікаційних видів документів.

Сутність класифікації і типологізації документів складається з диференціації об'єктів вивчення за певними ознаками. Класифікація припускає суворий поділ документів за чотирма основними законами логіки: єдність основи, пропорційність членів розподілу, їхнє взаємовиключення, безперервність розподілу. Найважливіший з перерахованих – закон єдності основи розподілу вимагає, щоб весь обсяг поняття «документ» був розділений за однією з ознак. Оскільки у документа таких ознак багато, обсяг поняття повинен поділитися щоразу на новій основі. Таким чином, класифікація являє собою диференціацію документів за найбільш суттєвою ознакою. Ця сукупність документів групується у вид [1, с. 190].

Типологізація є окремим аспектом класифікації документів. Вона пов'язана з групуванням документів на основі їхньої подібності деякої узагальненої моделі, названої типом. Це загальні, істотні риси визначеної групи документів. Складність типологізації полягає у визначенні необхідного і достатнього набору найбільш характерних їхніх ознак [20, с. 40]. Як зазначає Г.М. Швецова-Водка, типологія – це «наука про типи», точніше – це розділ наукового знання, який визначає типи, види та інші типологічні підрозділи, які не стосуються семантики документа [19, с. 44].

З метою проведення якісної класифікації документів Київської Русі, що знайшли своє відображення на сторінках Іпатієвського зводу, доцільно, на нашу думку, поділити їх за суттю. За цією ознакою найбільшого поширення набули закони та управлінські документи.

Уже в X ст. князівське законодавство не тільки регулювало сторони державного і громадського життя, а й виступало нормою юриспруденції. А зведення загальноприйнятих законів у єдиний правовий кодекс країни, «Руську правду», відбулося з ініціативи новгородського (майбутнього великого київського) князя Ярослава Володимировича ще у 1015 р. Цим документом впорядковувалась вся правова система давньоруської держави: закони, суд і права. Сьогодні відомо 106 списків «Руської правди», поділених на три редакції: Коротку, Просторову та Скорочену. Пізніше нащадки Ярослава Мудрого, враховуючи вимоги часу, додавали до неї, або змінювали окремі юридичні норми. Доповнений збірник отримував нову назву, наприклад: «Правда Ярославичів».

Управлінськими документами були також княжі грамоти: устави і уроки, які зафіксували внутрішні державні норми і правове регулювання взаємовідносин між представниками династії, боярської верхівки та іншими соціальними верствами населення Русі; розподіл і перерозподіл земель між князівствами, князівські дарунки земель васалам за службу і монастирям; заповіти князів; кількість і якість данини і податків тощо.

На Русі існував і такий вид документів як жалувані грамоти. Відома жалувана грамота Мстислава Володимировича Юрійському монастиреві у Новгороді 1130 р. Текст складений кирилицею на пергаменті золотом, уставним письмом. Грамота традиційно скріплена вислою печаткою.

Управлінський вид давньоруських документів складали також хресні грамоти. За текстом вони приймалися до обов'язкового виконання сторонами, що їх уклали, через особисту клятву цілуванням хреста. Прикладом є хресна грамота, прийнята на з'їзді князів (снемі) у Любечі у жовтні 1097 р. [6, с. 146].

Класичними міжнародними документами Київської Русі були її договори з іншими країнами. Вони засвідчують високий професіоналізм давньоруської дипломатії. Прикладом слугують договори, укладені Руссю з Візантією 907, 911, 944 та 971 років. На мініатюрах XI-XIII ст. руські послы часто зображувались зі звітками грамот у руках [12, с. 177].

Оригінальним міжнародним документом на Русі були «речі», або послання князів. Як правило – це документи дипломатичного характеру. Вони нерідко представлені у літописах повністю. Разом з тим, академік Б.О. Рибаків вважав, що літописці у «речах» наводили переказ текстів писаних грамот з відповідними особистими коментарями й інтерпретаціями [12, с. 165].

Звичай спілкуватися «речами», а не грамотами був досить міцним і сягав ще дописемного періоду руської історії. Серед аргументів, які мають підтвердити оригінальність давньоруських грамот, особливо важливим є спостереження за їхньою мовою. Давньоруська літературна мова мала широку сферу функціонування. На думку В.Ю.Франчук, вона була мовою державною, адже нею велося діловодство у великокнязівській канцелярії та у канцеляріях удільних князів і князів на волостях; нею, як правило, писалися всі види документів: грамоти, заповіти, велося князівське офіційне та приватне листування тощо [21, с. 109]. На користь цього також свідчать літописні тексти, у яких переказується зміст грамот князів до своїх союзників і супротивників

Документи економічного призначення Київської Русі представлені у Іпатієвському літописному зводі згадками про велику кількість «купчих», «дарчих», «духівних (заповітових)» грамот, що складала протягом двох століть різні верстви її населення. На жаль, жодного оригінального тексту документів зазначеного виду у зводі немає. Дослідники вимушені задовольнятися переказами їхнього змісту літописцями, як і у випадку з «речами».

У «Повісті временних літ», Київському і Галицько-Волинському літописах є тексти, у яких вміщена інформація щодо здійснення різних внутрішніх прямих торговельних операцій, або через поручительство посередників, закріплене відповідним документом-розпискою – берестяною грамотою.

Берестяні грамоти засвідчували і побутове документування в Київській Русі у вигляді особистого листування та різноманітних нотаток. Прикладом слугує текст на знайдений у Новгороді берестяній грамоті: «...я послал тебе бересту».

Відомо, що документ – це єдність двох складових: матеріальної та інформаційної. Матеріальну складову визначає речовина, з якої він складається, конструкція та інші компоненти. Характеристику документа за особливостями знакових систем запису інформації відносять до характеристики інформаційної складової документа.

Давньоруські документи XII-XIII ст. виконані кирилицею – типом письма, що одержав назву устав. Устав характеризується чітким каліграфічним накресленням літер. Кожна з них виписувалась окремо, ставилась майже перпендикулярно до рядка і мала форми, близькі до геометричних. Проміжків між словами здебільшого не було, скорочення вживались рідко [11, с. 3]. Уставні літери різні за розміром, частіше великі. Висота літер давнього уставу і середня їхня ширина однакові; в уставі пізнішого часу літери значно вужчі і стоять досить близько одна до одної [11, с. 5].

Основні ознаки класифікації за інформаційною складовою – зміст документа; ступінь узагальнення інформації; тип знаків, використаних для запису інформації і призначених для сприйняття інформації людиною; канал сприйняття знаків, використаних для запису змісту; ступінь поширеності інформації; спосіб запису інформації; фізична складова або матеріальний носій інформації тощо. За характером знакових засобів давньоруські документи є текстовими. У текстовому документі знаком є літера природної мови. Тому давньоруські документи часто називають вербальними або словесними.

Більшість документів Русі (за Н.М. Кушнарєнко) – двомірні, що мають розмір (формат) та обсяг (кількість сторінок). Запис інформації на цьому носії представляє собою два виміри: літери і цифри [5, с. 45], або (за Г.М. Швецовою-Водкою) – лінійні, чи одномірні, текст у яких зроблений у лінію. Рядки розміщуються на аркушах послідовно один за одним [19, с. 76]. За призначенням для сприйняття вони є такими, що сприймаються людиною. За каналом сприйняття – візуальні, призначені для читання. За способом документування – рукописні. За рівнем узагальнення, виявлені у літописах документи є первинними, тобто містять інформацію з викладом (описом) подій та прийнятих рішень.

За матеріальним носієм давньоруські документи можна віднести до паперових, писаних на пергаменті і папері завширшки близько 3,5 вершків (15-17 см). Довжина

документа могла бути різною за рахунок підклеювання до низу наступних аркушів [10, с. 78]. Берестяні грамоти виконані на березовій корі, яка використовувалась на Русі як доступний і дешевий матеріал для листування і спеціальних записів, як правило, міського, сільського, ремісничого і дрібного торговельного люду. За результатами багаторічних розкопок пам'яток Північно-Західній Русі, у т.ч. на Ладозі та у Новгороді, вважалося, що берестяні грамоти збереглися до нашого часу лише у вологому ґрунті. Проте аналогічні знахідки відомі з сучасних розкопок давньоруських пам'яток і на території України [18, с. 310].

За матеріальною конструкцією документи були листовими у вигляді одного або кількох аркушів будь-якого формату без їхнього скріплення. У зводі знаходимо також відомості про існування кодексових документів, виконаних у вигляді блоку-кодексу, тобто скріплених між собою по одному краю аркушів – сторінок.

Важливе значення для вивчення українського документування періоду Київської Русі має класифікація документів за обставинами їх існування у зовнішньому середовищі (хронотопі), тобто у часі і просторі. Сюди відноситься регулярність його виходу у світ, місце і час появи.

За регулярністю виходу у світ документи, що знайшли відображення у «Повісті временних літ», Київському і Галицько-Волинському літописах є неперіодичними, тобто виходили у світ одноразово і не мали продовження.

За часом появи документа у зовнішньому середовищі розрізняють оригінал і копію. Припускаємо, що окремі літописці мали змогу працювати у князівських канцеляріях і бібліотеках з оригіналами документів, проте на сторінках літописів прослідкувати це практично неможливо. На нашу думку, літописець міг робити копію з оригіналу та реквізитів документів, але часто-густо, як зазначалося вище, здійснював їхній переказ.

Визначальною є і класифікація давньоруських документів за місцем походження і домінуючої території розповсюдження та їх поділ (за Н.М. Кушнарєнко) на місцеві, регіональні, загальнодержавні, закордонні.

У зводі присутні всі види документів з останньої класифікації. Місцевими документами можна вважати внутрішнє листування та грамоти удільного князівства і князівства на волості. Регіональними документами були угоди між князями, у т.ч. щодо поділу територій. Національні документи – це грамоти, які регулювали питання життєдіяльності всієї держави і, в першу чергу, з військової справи, права, монетарної і фіскальної систем, церкви. До закордонних або іноземних документів відносяться міжнародні договори Русі.

За внутрішньою структурою літописи, що зберігають інформацію з різних видів документів, можна умовно віднести до полідокумента. А текст самих документів (договорів, грамот) можна розглядати як монодокумент, що складається з одного завершеного повідомлення [19, с. 78]. Безумовно, документи, наведені або згадані у літописах, не можуть бути первинними повідомленнями. На думку С.Г. Кулєшова, це «вторинна – так звана інформаційна література» [4, с. 56].

За характером аудиторії, на яку були розраховані документи на Русі, їх визнають опублікованими (мали офіційну реєстрацію і призначалися широкому загалу) та неопублікованими (не мали офіційної реєстрації і призначалися конкретно визначеному адресату).

За ступенем достовірності у літописах знайшли своє місце, або були переказані як автентичні, так і фальшиві документи. Проте розрізнити їх дуже важко. Літописці у жодному випадку не повідомили нам джерело надходження того чи іншого документа і не висловили своїх сумнівів у їхній юридичній оригінальності.

Документ, як продукт державної системи в Русі (IX-перша пол. XIV ст.) завжди виконував важливу функцію певної гарантії виконання обов'язків між суб'єктами. Наприклад

у договорі з Візантією, укладеному князем Ігорем у 945 р. є такий запис: «Ми ж договір сей виклали на двох хартіях (грамотах-Ю.Н.), і одна хартія є у цесарства нашого і на ній єсть хрест і імена наші написані, а на другій [імена свої написали] посли ваші і купці ваші. А відходячи з послом цесарства нашого, хай вони допроводять їх до великого князя руського Ігоря і до людей його, і ті, приймаючи хартію [нашу, хай] додержувати вірність [тому], про що ми домовились і написали на хартії сій, на якій суть імена наші.

Ми ж, [руси], скільки нас охрестилося, клялися [своєю] церквою святого Іллі в соборній церкві [цесароградській Софії] і притягальним чесним хрестом, і хартією сею додержувати ж усього, що є написано на ній, і не переступати з того анічого; а якщо переступить це [хто-небудь] із країни нашої, чи князь, чи інший хто, чи охрещений, чи нехрещений, – хай не має від бога помочі, і хай буде він рабом у сей вік і в будучий, і хай заколений буде своїм оружжям [6, с. 29].

Іпатський літописний звід містить надзвичайно цінну інформацію щодо місця зберігання управлінських документів у Київській Русі. У «Повісті временних літ» є повідомлення про зібрання княжих грамот у бібліотеці Софійського собору (після 1037 р.). Існують припущення, що саме тут зберігалися документи періоду від Олега (882-912) до Святослава (964-972) [15]. За повідомленнями Київського і Галицько-Волинського літописів сховищами документів також були Києво-Печерський (після 1050 р.), Видубицький (після 1077 р.) і Почаївський монастирі (після 1240 р.).

Спираючись на вище зазначене констатуємо, що літописи зафіксували унікальну інформацію про всі важливі аспекти політичного, економічного, міжнародного і культурного життя давньоруської держави на всіх етапах її розвитку. Доказом цього є публікація на їхніх сторінках або посилання на ті, чи документи, які, за своїми класифікаційними ознаками склали фундамент щодо розвитку українського документування.

Список використаної літератури

1. Бездрабко В. Основні принципи класифікації документної інформації в архівній галузі / В. Бездрабко // Проблеми історії та археології: зб. доп. міжнар. наук. конф. до 100-річчя археолог. з'їзду в м. Харкові, 25-26 жовт. 2002 р. / Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна [та ін.]. – Харків, 2003. – С. 169-190.
2. Корпанюк М. Слово. Хрест. Шабля (Українське монастирсько-церковне, світське крайове літописання XVI-XVIII ст., компіляції козацького літописання XVIII ст. як історико-літературне явище) / М. Корпанюк. – К.: «Смолоскип», 2005. – 904с.
3. Котляр М.Ф. Княжий двір Південної Русі X-XIII ст. / М.Ф. Котляр, В.М. Ричка – К.: Наукова думка, 2008. – 357с.
4. Кулешов С. Г. Документознавство. Історія. Теоретичні основи / С.Г. Кулешов. – К., УДНДІАС; ДАКККіМ, 2000. – 161 с.
5. Кушнарєнко Н. Н. Документоведение / Н. Н. Кушнарєнко. – К.: Знання, 2006. – 459 с.
6. Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця. – К.: Дніпро, 1989. – 591с.
7. Нікольченко Ю.М. Давньоруська документна традиція за літописними джерелами / Ю.М. Нікольченко // Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XIII підсумкової науково-практичної конференції викладачів Маріупольського державного університету (04 лютого 2011 року) – Маріуполь, 2011. – С.127-128.
8. Нікольченко Ю.М. Документна традиція Київської Русі X-XIII століть за Іпатським літописним зводом / Ю.М. Нікольченко, О.В. Ставніча // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: Зб. наук. праць: наук. зап. Рівненського державного гуманітарного університету. У 2-х т. – Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2010. Т.2. – С. 27-31.
9. Нікольченко Ю.М. Інформаційна складова давньоруської документної традиції / Ю.М. Нікольченко // Актуальні проблеми науки та освіти: збірник матеріалів XV

- підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ 01 лютого 2013 року, м. Маріуполь. – Маріуполь: МДУ, 2013. – С. 374-375.
10. Різник М.Г. Письмо і шрифт./ М.Г. Різник – К.: «Вища школа», 1978. – 149 с.
 11. Ричка В.М. За літописним рядком./ В.М. Ричка – К.: «Радянська школа», 1991. – 206 с.
 12. Рыбаков Б.А. Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. / Б.А. Рыбаков — М.: Академия наук СССР, 1963. – 358 с.
 13. Ставніча О.В. Інформаційна складова документної традиції Київської Русі X-XI ст. на прикладі «Повісті временних літ»/ О.В. Ставніча // Матеріали Міжрегіональної науково-практичної конференції «Проблеми формування інформаційної культури особистості» (28 жовтня 2009р) – Маріуполь: МДГУ, 2009. – С. 79-80.
 14. Ставніча О.В. Літописи як джерела давньоруської документної традиції / О.В. Ставніча // Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Українська державність: історія і сучасність» – Маріуполь: МДГУ, 2008. – С.152-153.
 15. Старцева М.С. Виникнення писемності. Поява документа [Електронний ресурс] / М.С. Старцева. – Режим доступу: ua-referat.com.
 16. Толочко П.П. Літописи Київської Русі / П.П. Толочко – К.: Київська Академія Євробізнесу, 1994. – 125с.
 17. Толочко О.П. Київська Русь / О.П. Толочко, П.П. Толочко – К.: Альтернатива, 1998. – 352с.
 18. Толочко П.П. Київська Русь / П.П. Толочко – К.: Абрис, 1996. – 359с.
 19. Швецова-Водка Г. М. Документознавство: Навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка. — К.: Знання, 2007. — 398 с.
 20. Швецова-Водка Г.Н. Документоведческие термины / Г.Н. Швецова-Водка // Документ в системе социальных коммуникаций: сб. материалов III Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием. – Томск: Томск. гос. ун-т, 2008. – С.40-42.
 21. Франчук В. Ю. Киевская летопись: Состав и источники в лингвистическом освещении / В.Ю. Франчук. — К.: Наукова думка, 1986 – 180с.
- Стаття надійшла до редакції 18.10.2013

Y.M Nikolchenko.

UKRAINIAN DOCUMENTING THE PERIOD OF KIEVAN RUS BY ANNALISTIC SOURCES

The tradition of the chronicle was formed in Kiev in the X century, but subsequently has spread to virtually all the land of Russia. Later Chronicles United in the vaults. The Іpatskiv Chronicle code is known from 1425, It consists of three parts: the «Tale of bygone years», the Kiev Chronicle, the Galicia-Volyn Chronicle. The events presented in them, geographically and chronologically correspond to the territorial boundaries and historical periods of existence of the South-Western lands of the Russian state.

Documentation analysis greatest distribution in the Movement acquired managerial documents: princely ratification: statutes and lessons that recorded the internal government regulations and legal regulation of the relations between the representatives of the dynasty, the boyar-tops and other social layers of the population of Russia, distribution and redistribution of land between the principalities of princely gifts of land vassals for service and monasteries, wills princes, the quantity and quality of tribute and taxes, etc.

Documents of economic destination Rus presented in the Іpatskiv Chronicle arch mention of the large quantity of «title deeds», «state», «in his will» letters, made up of two centuries of different layers of population.

Local documents can be considered internal correspondence and ratification of an

independent Principality and the Principality at the parish. Regional documents were agreements between the princes, including regarding the division of territories. National documents of ratification, which regulated the functioning of the state and, first of all, with military Affairs, law, monetary and fiscal systems of the Church. Foreign or foreign documents are international treaties of Russia.

The Īpatskiv Chronicle code in documents recorded unique information about all important aspects of the political, economic, international and cultural life of the old Russian state at all stages of its development.

Key words: *Ukrainian documentation, documents of Kievan Rus, documentation, classification, the information component of the document, the Īpatskiv Chronicle, the Princes deed, contract, «the religious Charter», «things», parchment, «berestâna Charter».*

УДК 008 : 24:34:39:94 (477)

В.О. Радзівський

БАЗОВА СУБКУЛЬТУРА: ДО ЕКСПЛІКАЦІЇ ПОНЯТТЯ ТА ПРОБЛЕМ КЛАСИФІКАЦІЇ

У роботі досліджені важливі питання теорія та історія субкультур. Зокрема, описані проблеми, які пов'язані з розподілом, зокрема класифікацією, субкультур і дослідженням базових субкультур.

Ключові слова: *субкультура, базові субкультури, культура, класифікація, відчуження, культурологія.*

Актуальність. На початку ХХІ ст. доцільно константувати, що все більш важливе місце в системі культурології займає теорія та історія субкультур. Вивченням субкультур вітчизняні науковці займаються не одне десятиріччя, проте є різні визначення категоріальних параметрів і трактування сутності багатьох субкультур [порівн. 5, с. 10], але їх комплексні, системні, всебічні, об'єктивні та ґрунтовні дослідження у культурології проводяться лише з початку ХХІ ст. Окреме значення мають субкультури у соціології, юриспруденції, історії, філософії, мистецтвознавстві, а ширше – у глибоких наукових дискурсах.

Термінологія культурології, як і понятійно-категоріальний апарат багатьох інших наук, потребує вдосконалення та чіткіших дефініцій. Водночас, культурологія потребує не лише подальшого розвитку та вдосконалення тезауруса, але й узгодження проблем класифікації. Питання класифікації субкультур (вікові, професійні тощо), як і проблеми їх більш глибокого пізнання, має давнє походження. Значне захоплення субкультурами спостерігалось ще з 80-х рр. ХХ ст., але спочатку в СРСР були не класифікації, а їх схеми, що носили формальний, переважно описовий та заідеологізований характер. У незалежній Україні почався більш досконалий, об'єктивний та ґрунтовний процес вивчення субкультур, проте субкультурне поле України потребує подальших досліджень.

Мета статті – з'ясування сутності поняття «базова субкультура». Із мети статті випливає **завдання дослідження:** з'ясувати проблеми та основні принципи розподілу субкультур, що є важливим для культурної екзистенції сучасного українського суспільства. Дотичним до дослідження є й характеристика деяких субкультур і, особливо, осмислення позитивних та негативних можливостей окремих субкультур. Герменевтичне та логіко-семантичне вивчення праць провідних дослідників (Ю.Богуцького, Д.Виговського,

Д.Донських та ін.), у тому числі доктринальних робіт М.Поплавського, В.Пирожкова, О.Старкова, Л.Рубіна, В.Шейко засвідчує потребу вирішення завдання розвитку субкультурного простору України [16-18].

До питань вивчення культури та субкультур зверталось чимало фахівців. Серед них, зокрема, А.Асмолов, Є.Бодіна, Ю.Богущий, Л.Божович, Т.Гаєвська, А.Кукаркин, Я.Левчук, К.Манхейм, М.Мид, В.Оборонко, М.Осоріна, М.Поплавський, В.Пушкар, Л.Рубіна, П.Рудик, Б.Ручкін, З.Сикевич, Ю.Савельєв, О.Сапожнік, О.Семашко, В.Семенов, М.Соколов, І.Юдкін [10, с. 5-8; 11, с. 9-23].

Культурологія, на думку деяких вчених (Л. Троєльнікової, Д. Бочарнікова та ін.) [11, с. 10] є метанаукою зі своєрідною конгломеративною, інтегративною, комплексною сферою знання. Культурологія має стати зберігачем та каталізатором поширення безцінних надбань вітчизняної культури, базою нашої культурної матриці. Важко не погодитись з тим, що «специфічною особливістю слов'янського дискурсу культурології (на відміну від західних cultural studies) є виразний акцент на філософсько-естетичній проблематиці» [15, с. 26]. Слов'янська культурологія виявляється через ціннісно-смыслову рефлексію цілісного всесвіту культури, у якому окремими галактиками та системами постають різноманітні субкультури.

У культурології теорія субкультур займає важливе місце та має зайняти ще більш значиму роль. Це тим логічніше, що з кожним роком в Україні і в світі субкультур стає все більше і більше, а на тему субкультур писали сотні дослідників, лише на теренах СНД захищались десятки дисертацій, серед яких були і докторські. При цьому кількість захищених дисертацій по проблемам теорії субкультур, наприклад, у Росії, у декілька разів більше у порівнянні з Україною, а якщо брати аспекти та питання з історії субкультур, то російські науковці за кількістю публікацій на порядок перевищують українські.

Проблема аналізу питань окремих субкультур іноді висвітлюється російськими дослідниками у десятки разів частіше, ніж нашими, українськими дослідниками (досить простий і наочний приклад – праці з кримінальної субкультури). Але, радує те, що у нас, в Україні кримінальна субкультура не так суттєво поширена у культурі і в суспільстві, як у Росії, а тому, можливо, і не потребує десятків дисертацій та численних наукових праць [10, с.259; 11, с. 357].

Дослідження сучасних проблем субкультур і культурології, пошук їх рішень неможливий без з'ясування сутності та визначення самих понять «субкультура» і, особливо, «культурологія». Якщо поняття «субкультура», – хоча й має чимало визначень та описів, проте є відносно усталеним – розглядається у більшості підручників і посібників, то термін «культурологія» на сьогодні не має усталеного, чіткого, загальновизнаного та конкретного наукового формулювання (є варіанти, які потребують уточнення) [11, с. 5-18]. Значну рефлексивну проблему становить і знаходження відповідей на питання щодо того, які саме субкультури заслуговують на першочергову класифікацію та дослідження: за часом виникнення (найновіші чи більш старі), за поширеністю (професійні, вікові тощо), за ставленням до права і моралі (кримінальні, девіантні тощо) і т.д. Цей рядок можна продовжувати [8; 13], враховуючи й потреби розподілу субкультур у контексті розвитку індивідуалізації та атомізації культурного, політичного та суспільного життя. Ці тенденції пов'язані і з необхідністю всебічного, ґрунтовного й об'єктивного аналізу всесвітніх культурних процесів та у контексті з іншими українськими соціокультурними реаліями, які відбуваються в країні та у нашій культурі.

Виклад основного матеріалу. Культурологія, маючи життєдайні максими моралі, базис народної аксіосфери і чітку ціннісну ієрархію, повинна розкривати свій теоретичний потенціал (який в неї, як у метанауки, дуже багатий, навіть величезний, – напевно, найбільший з усіх гуманітарних наук), а також сприяти поширенню культурно-історичних

напрацювань, зокрема практичній реалізації усього найкращого з історичного скарбу й численних теоретичних питань.

Термінологія має величезне значення для розвитку науки. Жодна наукова дисципліна не здатна повноцінно розвиватись без свого усталеного понятійно-категоріального апарату. Безперечно, є чимало проблем, які заслуговують на комплексні міждисциплінарні дослідження та при аналізі яких виникають різні понятійні колізії, непорозуміння, суперечності, а іноді й інші складності (прогалини у певних напрямках знань, взаємовиключні погляди провідних науковців різних шкіл тощо). Складним явищем є теорія субкультур.

Теорія субкультур може розглядатись у контексті культурології та як міждисциплінарна галузь знання: субкультурологія як історична реальність, у сучасному філософському вимірі, як предмет вивчення соціології, як явище мистецького життя та як проблема мистецтвознавства, субкультури крізь призму юридичної науки та кримінологічних досліджень та їх аналіз у філологічному напрямку. Міждисциплінарність відобразилась на різних аспектах вивчення субкультур, адже спеціалісти кожної з вищеназваних та інших споріднених галузей знань вклали у визначення та пояснення феномену субкультур своє бачення, тим самим сприяли множинному трактуванню змісту, пропонували багатоманіття шляхів пояснення та конструювання складових та зв'язків такого непростого явища соціокультурного буття як субкультурне поле. Основною підвалиною у теорії та історії субкультур, на нашу думку, є базові субкультури.

Експлікація (від лат. *explicare* – пояснюю, уточнюю, трактую) [15] поняття «базова субкультура» у культурологічному аспекті концептуалізації її змісту в сучасному українському науковому обігу залишаються розкритою не достатньо.

Культурологія фіксує зв'язок, насамперед, базових (основних, провідних, найважливіших, найрепрезентативніших, найбільш суттєвих та знакових, до певної міри усталених у часі, просторі, іноді й колу осіб) субкультур з їх провідними процесами та результатами у культурному полі України. Базові субкультури – це ті, які не лише складають основу, ядро субкультурного поля України, але й відіграють помітне місце у культурному житті народу, суспільства та держави. У сучасних реаліях це усі конструктивні, культуротворчі субкультури України, серед яких професійні (юристів, адміністративних працівників, лікарів, вчителів тощо). Деякі нейтральні субкультури (наприклад, різні вікові, окремі соціальні, зокрема багатіїв тощо). Окремо можна виділити квазібазові субкультури, зокрема субкультури делінквентного та аномійного спрямування.

Серцевинною особливістю різних, у т.ч. і базових, субкультур, є їх особливість, відносно «випадіння» з загального простору культури. Тому у цілому, постаючи важливою та похідною культурною «формою», субкультури, маючи специфічні змісти та сутності, об'єктивуються в інтерпретативно-варіативних втіленнях відповідних тлумачень, коментарів, пояснень та відозмін.

Питання численних науковців, як правило, зводиться до окремих найбільш досліджених субкультур. Як правило, мова йде про природу, особливості та розвиток основних (або краще і точніше – базових), субкультур (вікові, вузько соціальні, як багаті-бідні, професійні, кримінальні), рідко ставлять питання щодо історичних форм виникнення, розвитку та існування малопомітних (вторинних, похідних, другорядних, недовгострокових, малозначимих тощо) субкультур.

Отже, базовими є основні, традиційні, найбільш впливові, знакові, доленосні, поширені та популярні субкультури, які у минулому залишили (субкультури козаків, аристократів, духівництва, шляхецтва тощо) [6; 9, с. 14-215;16], або відіграють у наш час значну роль (серед соціальних найбільш репрезентативні, наприклад, за культурно-майновою та культурно-стратифікаційною ознаками; за інших, несоціальних, підходах –

лінгвістичні, етнографічні, релігійні та деякі інші субкультури) та значення у культурно-історичному, соціально-гуманітарному та, як правило, у суспільно-політичному і правовому, але менше у економічному й демографічному житті народу, держави і суспільства. В останні століття у процесі культурного та суспільно-історичного розвитку, субкультури були «таємно» [6; 16] включені у різні соціокультурні практики значних груп населення (соціальні, релігійні, вікові, професійні та інші численні маркери). Іноді деякі субкультури вбирали і передавали наступним поколінням деякі нормативні (насамперед, моральні) імперативи відповідних (переважно групових, корпоративних, рідше станових і класово-групових) спільнот, зокрема – ставлення до базових цінностей (своя картина світу, відношення до праці, до Бога і ближнього), моделюючи взаємини різних груп, верств та прошарків населення, узгодження чи конфліктування їх цінностей, потреб, ідеалів, моральних імперативів тощо.

Субкультура – це не лише нижній шар та підсфера культури, це значне поле у культурному просторі, де є велика інваріантність форм та через розвиток і поширення самих субкультур субкультурологія має значний простір для вивчення. Про значну кількість складових субкультурології можна сказати приблизно те ж, що і про таку її частину, як про нашу традиційну дитячу субкультуру – вона є «підсистемою базової культури суспільства, «культурою в культурі»... Культурний код субкультури формується у рамках більш загальної системи» [порівн. 5, с. 10]. Проблематика теорії субкультур та, наприклад, навіть такої її окремої складової, як кримінальна субкультура, не є новою, але є доволі заплутаною (особливо за останні роки). Це обумовлюється у т.ч. і тим, що питання субкультури є комплексними, інтегративними, міждисциплінарними, міжгалузевими та змінними навіть на усталеному рівні (так, дуже цікаві дослідження з виокремлення фольклору як субкультури [18, с. 8-11] і дифузії фольклорної субкультури [18, с. 47-49]), адже інтенсивна «зміна життєвого середовища породжує нові стереотипи поведінки та споживання, нові навички, звички, традиції, нову трудову мораль» [17, с. 467].

Різні субкультури, переживали у різні часи злети й падіння. А це відбувало (прямо чи опосередковано, в залежності від історичних реалій) шляхи не лише культурного, але й соціального, ідеологічного (релігійного, партійного тощо), політичного, економічного, правового розвитку життя народу, суспільства та держави. Саме особливості культурно-історичного буття дозволили традиційним (зокрема становим [6; 9; 12]) субкультурам нагромадити унікальний досвід.

Українські субкультури доволі різноманітні та строкаті. Вони мають не лише загальнолюдські соціальні особливості (субкультури бідних чи багатих тощо), але й народний, вужче – етнографічний, краєзнавчий, лінгвістичний (діалекти, говірки тощо) та інший місцево-мовний та побутово-художній компонент. На окрему увагу заслуговують фольклорні субкультури та субкультурний фольклор (декоративно-прикладне, художньо-прикладне мистецтво й образотворчий фольклор тощо) [15; 18].

Незначною розробленістю у вітчизняній культурологічній думці характеризується вивчення особливостей, природи і протиріч становлення та розвитку субкультур. І хоча останнім часом з'явилось чимало іноземних (особливо російських) праць, предметом дослідження яких стали різноманітні субкультури, проте без адекватного розподілу (шляхом систематизації, групування, класифікації та типологізації) теоретико-методологічні проблеми субкультурології навряд чи вдасться розв'язати. Розмови щодо класифікацій та складання понятійно-категоріального апарату теорії та історії субкультур відбуваються в Україні не одне десятиліття [8; 13], проте істотних змін не спостерігається через наявність колізій (професійні, вікові, найбільші соціальні тощо) та прогалин у питаннях субкультурології (переважно не у соціальних, а етнічних, релігійних та філологічних).

Водночас, про який би розподіл не йшлося, треба не лише згадувати проблему поділу самих понять з традиційної формальної логіки. Конструюючи пояснення проблеми класифікації субкультур ми наведемо думку проф. В.Бездрабко щодо складності самого явища розподілу, бо «щодо визначення класифікації, а, отже й того, якою вона має бути, є відсутність конкретного сутнісного розмежування таких понять, як групування, типологізація, систематизація і, власне, класифікація.... І, хоча динамічність мови науки не дозволяє раз і назавжди зафіксувати її термінологію, утім, поціновування їх форми, змісту, рефлексія щодо них забезпечують користувача подібною інформацією можливістю проникнути в історичність часу, порозумітися колегам, багатоваріантність відповідей на питання, що є класифікація, систематизація, типологізація, групування та інші лексеми синонімічних рядів від них, є свідченням недостатності взаємодоповнювальних процедур спільного пошуку способів пояснень термінів науковцями» [1].

На нашу думку, групування субкультур хоча і відрізняється від групування, наприклад документів, проте також починається із виявлення їх зовнішньої подібності (наприклад, за соціальною, професійною, етнічною, віковою, мовною, гендерною чи іншою ознакою). Порівняння та аналогії зовнішніх (екстернальних) атрибутів субкультур хоча визначають їх місце з-поміж собі подібних (наприклад, кримінальні, делінквентні, конфліктні та девіантні субкультури у контексті теорії субкультур), утім, часто не дозволяють в повній мірі установити їх взаємозв'язок на рівні генетичних, структурних, функціональних ознак тощо. Тоді краще використовувати інтернальні атрибути (наприклад, дитячі чи молодіжні субкультури у контексті вікових субкультур).

Розкриття внутрішньої структури субкультур як усієї сукупності об'єктів і, разом з цим, кожного з них, відбувається на вісі тотожність-відмінність. Цей метод наукового пізнання, який дозволяє бачити, зокрема й міжсубкультурні, взаємозв'язки в просторово-синхронній і часово-діахронній системі координат називається типологізацією [3, с. 177-178]. Розвиваючи, у тому числі за аналогією, думки В.Бездрабко, ми маємо констатувати, що у гносеологічному плані поняття «тип субкультури» (рід-вид; підтипи-підроди-підвиди) частково є науковою абстракцією, адекватно не відображеною в об'єктивній дійсності (чимало небазових субкультур є не лише доволі мінливими, але й трансформованими на індивідуальному та груповому рівнях).

Субкультура, конкретизуючись у межах своєї внутрішньої, власної цілісності, представляє конкретну типологію – тип субкультури. Для розкриття типологічної структури субкультур доречно застосовувати дедуктивний (дедуктивно-індуктивний) та індуктивний (індуктивно-дедуктивний) підходи, визначитися з сутністю системи субкультури, її природою, видозмінами залежно від особливостей поширення та функціонування. Співвідношення субкультур у межах одного типу (вертикальні зв'язки) чи різнотипності (горизонтальні зв'язки) є плинними у часі та просторі. Відомі різні критерії типізації, але спільним є вектор її розгортання – спрямованість на об'єднання у типові групи [1]. Типологізація субкультур, як і більшості інших об'єктів дослідження супроводжується їх систематизацією, тобто групуванням за кількісними, зовнішніми характеристиками типів документів, приведенням їх до певної системи [7, с. 236]. Цей вид технології впорядкування субкультур базується на їх подібності в межах одного типу, роду, виду та ін., що визначається шляхом з'ясування наявності в них певних загальних рис, виявлення яких відбувається паралельно зі з'ясуванням відмінностей між ними.

На нашу думку, первинне групування субкультур відбувається шляхом констатації субкультури як факту, явища, визначення абсолютної чи порівняльної її цінності. Класифікація ж акцентує увагу на причинно-наслідкових зв'язках між змістом і формою, умовами існування різнотипних субкультур, поясненні обставин функціонування, і їх самих як вияву багатьох часово-просторових пластів дійсності, які діалогізують між собою.

В.Бездрабко зазначає неточність між поняттями класифікувати і групувати на прикладі документів, бо первинне групування враховує їх зовнішні ознаки, а типологізація – «внутрішні властивості структур, систематизація зведених груп, типів, класифікація ж переносить усю увагу на розкриття змістових властивостей і якостей, становлення інтернальних зв'язків і закономірностей, взаємозалежності між окремими типами, родами і видами документів, їх системами» [1]. Класифікація виходить на шлях не лише описового, але аналітичного, синтезованого пояснення багатолінійної, динамічної, складної єдності елементів, їх структури.

Класифікація субкультур не тільки сприяє вибудові схеми правильної послідовності, зумовленої базовості, похідної вторинності, але й глибокому проникненню у взаємозв'язки між складовими субкультур на рівні структура-структура, структура-зміст, зміст-зміст, обставин їх існування тощо. Класифікувати субкультури доречно орієнтуючись не на розмежувальні лінії між різнотипними об'єктами, а на ті лінії, що їх пов'язують [2, с. 283]. Якщо типологізація протікає шляхом об'єднання, зокрема соціальних субкультур, в однотипні групи (за походженням, узагальненням тощо), то класифікація переслідує протилежну мету [1]. Практика класифікування має різні схеми поділу. Як правило, залежно від теоретико-методологічних пошуків й розвитку науки із загального на особливе, цілого на структури, опису на аналіз тощо.

Ми вважаємо доречним врахування і семантичних характеристик [4, с. 45]. Разом із цим доцільно у ході дослідження розмежовувати явище та інформацію про нього [14, с. 34], ввівши таким чином різницю між поняттями «субкультурна класифікація» та про «класифікація субкультурної інформації».

За різних варіантів класифікації важливим є прагнення зафіксувати головне дослідницьке завдання [1; 9; 12], у т.ч. навколо пізнання базових субкультур. Завдяки розумінню діалектики розвитку і функціонування субкультури, доречно побачити в кожному конкретному прояві певні спільні й відмінні риси та особливості. Загальний алгоритм: від механічного накопичення відомостей, (зокрема, про субкультури), на рівні групування до видових узагальнень на рівні типологізації, підсумовувань результатів взаємодії, функціонування складників субкультури на рівні класифікації – таким є шлях розподілу [1]. У контексті субкультурології типологічний підхід дозволяє розрізнявати, у першу чергу, два основні типологізації субкультур: субкультура, коріння якої сягає основних, базових проблем суспільства (базовий тип), та менш всеохоплюючі субкультури (похідний або небазовий тип субкультур).

У субкультурології проблема традиційних [9; 12], переважно базових, субкультур має розглядатись поряд з новими субкультурами і їх новаціями. У контексті теорії та історії субкультур вони доволі часто знаходяться у прямій кореляційній залежності. Комплекс субкультур являє собою складну, традиційно ієрархічну (станове та частково сучасне суспільство), самостійну, самодостатню, оригінальну систему, що саморозвивається, має конкретно-історичний, соціально-стратифікаційний характер і включає в себе взаємозалежні елементи.

Висновок. Дослідження значущості, розподілу і статусу базових субкультур має право на існування. Проблеми базових субкультур та розподілу субкультур є актуальними та мають перспективи подальших досліджень. Всебічне та ґрунтовне дослідження теорії та історії субкультур є доволі перспективним (доказами цього є важливе місце базових субкультур в культурному просторі й стрімкий розвиток різноманітних субкультур в усьому світі та в Україні зокрема). Субкультурологія має стати важливою і невід'ємною частиною світової та вітчизняної культурології, а теорія та історія субкультур, маючи вдалий варіант розподілу і зосередивши увагу, насамперед, на базових субкультурах, має бути особливою, провідною сферою знання та розглядатись у культурологічному, історичному,

філософському, мистецькому та інших соціогуманітарних контекстах.

Список використаної літератури

1. Бездрабко В.В. Класифікація архівних документів: проблеми і пошук [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : www.archives.gov.ua/Publicat/Researches/MaterialyConfer_11.php
2. Кедров Б. М. Формальные и диалектические принципы классификации наук и общая структура научного знания / Б. М. Кедров. // Диалектика и логика. Формы мышления. – М.: Наука, 1962. – С. 271-310.
3. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. - М.: Наука, 1987. – 439 с.
4. Кулешов С. Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія, типологічні схеми / С. Кулешов. – К.: УкрІНТЕІ, 1995. - 192 с.
5. Левчук Я. Традиційна українська дитяча субкультура у висвітленні когнітивної культурології: монографія / Ярослава Левчук. – К. : Інститут культурології НАМ України, 2012. – 240 с.
6. Михайлова Р. Д. Художня культура Галицько-Волинської Русі / Р. Д. Михайлова. – К. : Слово, 2007. – 490 с.
7. Пушкарев Л. Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории / Л. Н. Пушкарев. – М.: Наука, 1975. – 284 с.
8. Радзиевский В. А. Основные резонансные субкультуры в культурном пространстве Украины: кросскультурный анализ / В. А. Радзиевский. // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств: Научный журнал. №4 (17), 2013. – С.117–121.
9. Радзиевский В. А. Избранные произведения к 1025-летию Крещения Руси / В. А. Радзиевский. – К. : Логос, 2013. – 248 с.
10. Радзівський В. О. Нотатки з субкультури аномії : монографія / В. О. Радзівський. – К. : Логос, 2012. – 368 с.
11. Радзівський В. О. Про теорію та історію субкультур: нариси до субкультурології : монографія / В. О. Радзівський. – К. : Логос, 2013. – 276 с.
12. Радзівський В. О. Фітокультура та антианомія як елемент субкультури в ритуалах Середньовічної Русі: нотатки до фітокультурології та юридикокультурології : монографія. – К. : НАКККіМ, 2011. – 228 с.
13. Радзівський В. О. Резонансні субкультури як явища культури / В. О. Радзівський. // Вісник Держ. академії керівних. кадрів культури і мистецтв. – 2013. – № 1. – С. 186–189.
14. Рудельсон К. И. Современные документные классификации / К. И. Рудельсон. – М. : Наука, 1973. – 267 с.
15. Садовенко С. М. Експлікація поняття «Українська народна художня культура» / С. М. Садовенко. // Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конференції «Трансформація освіти і культура: традиції та сучасність», 2–3 трав. 2012 р. – К. – О.-Варшава : НАКККіМ, 2013. – С. 26–30.
16. Старков О. В. Криминальная субкультура : спецкурс / О. В. Старков. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 240 с.
17. Шейко В. М. Культура України в глобалізаційно-цивілізаційному вимірі (історико-методологічні аспекти) : монографія / Василь Шейко ; Національна акад. мистецтв України, Ін-т культурології. – К., 2011. – 624 с.
18. Юдкін І. М. Формування визначників української культури: культурол. студії / І. М. Юдкін. – К. : Ін-т культурології Акад. мистец. України, 2008. – 184 с.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2013

V.O. Radzievskiy

BASIC SUB-CULTURE: ADDRESSING EXPLICATION OF THE CONCEPT AND THE PROBLEM OF CLASSIFICATION

In the paper studies the important issues of theory and history of subcultures. In particular, it describes the issues that are related to the problems associated with the distribution, including classification, and study of primary subcultures.

Key words: subculture, primary and secondary subcultures, culture, media, estrangement, culturology.

УДК130.2: 929 Виготський

С.Ю.Сабадаш

ОБ'ЄКТИВІЗМ Л. С. ВИГОТСЬКОГО В КРИТИЦІ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ КУЛЬТУРИ З. ФРЕЙДА

У статті робиться аналіз психоаналітичної концепції культури З. Фрейда в наукових працях Л. С. Виготського. Наголошується, що Л. С. Виготський критично ставиться до висловлених З. Фрейдом ідей щодо ролі та впливу культури на особистість.

Ключові слова: культура, психоаналіз, несвідоме, оппонентне коло, особистість.

На початку ХХ ст. в культурології визначилось нове явище – психоаналітична концепція культури. Цей підхід до дослідження, як і сама теорія культури, існує і розвивається і тепер, тобто вже на початку ХХІ ст. За свою вже фактично столітню історію психоаналітична концепція зазнавала й розквіту, і відносного занепаду, але й дотепер досить поширена й уживана для інтерпретації широкого спектру явищ культури.

Психоаналіз у своєму розвитку пройшов складний шлях від перших відкриттів до всеохоплюючих світоглядних позицій. Д. С. Рождественський відзначив, що «Психоаналіз...став безперечним явищем культури, яке виражає людське прагнення до пізнання внутрішнього світу особистості, масових психічних процесів і таких феноменів громадського життя, як релігія, політика, мистецтво. У підсумку він став важливою частиною сучасної системи знань про людину й суспільство» [4, с.9].

До початку наукової діяльності Л. С. Виготського психоаналітична теорія цілісно склалася й посіла своє місце не лише в царині психології, але й змогла вплинути на різні галузі гуманітарного знання.

До 30-х років ХХ ст. в РРФСР вийшли в перекладі основні праці З. Фрейда, а також активно публікувалися вітчизняні психоаналітики І. А. Бирштейн, Б. С. Грейденберг, А. Б. Залкінд, Н. Е. Осипов та ін. Діяли психоаналітичні товариства в Києві, Харкові, Львові й Одесі. У Радянській Росії було створено Державний психоаналітичний інститут.

Цілком природно, що настільки могутньо розвинутий напрямок у психологічній науці не міг не зробити впливу на молоду радянську психологію й на вчених, що прагнули у нових соціальних умовах відобразити розуміння психіки людини, її розвиток. З. Фрейд і Л. С. Виготський – два психологи, чії ідеї вийшли далеко за межі психології й істотно вплинули на всю сферу гуманітарних наук. Вони всебічно вивчали особистість й не могли не

відзначити вплив культури на життя людини. Здійснюючи наукові дослідження в галузі психології, вони обґрунтовували свої методи й відкриття, виходячи з протилежних поглядів на той самий предмет – психіку людини. Досліджуючи подібні взаємини між ученими в науковому світі, М. Г. Ярошевський запровадив поняття «опонентного кола» [10]. На його думку, опонентне коло – це «особливе соціальне оточення вченого, до якого належать дослідники, носії наукових ідей, в суперечках з якими народжується й вдосконалюється наукове знання» [10, с. 54-55]. Наукові ідеї З. Фрейда були невід'ємною частиною «опонентного кола» Л. С. Виготського на протязі всієї наукової діяльності вченого.

Спроба розглянути вплив ідей психоаналізу на наукову діяльність Л. С. Виготського була розпочата О. М. Еткіндом в окремих його роботах [5, 6]. Також М. Г. Ярошевський в своїй книзі приділив цій проблемі певну увагу [7], хоча на її сторінках відомі факти критичного ставлення Л. С. Виготського до психоаналізу та його ролі в гуманітарній сфері науки не знайшли належного висвітлення.

Саме це й спонукає до більш повного розгляду цієї грані наукової спадщини Льва Семеновича Виготського з метою розкриття суті його аргументації.

Передусім зауважимо, що при намаганні утвердити новий підхід до вивчення людини і її взаємин з культурним середовищем виникає необхідність критичного аналізу існуючих теорій і концепцій. У процесі такого аналізу висвітлюються переваги й недоліки теорій, а також доводиться правомірність нового підходу до вирішення проблем, які за існуючих ідеологічних обмежень стосовно дослідження взаємозв'язку особистості й культури, вирішені не повною мірою або й помилково. Критичний аналіз ідей психоаналізу в працях Л. С. Виготського принципово контрастував з подібними роботами інших авторів того часу. Дотримуючись позиції матеріалізму, Л. С. Виготський проводив критичний аналіз наявних у психології концепцій з метою фундаментальної їх переробки й подальшого критичного синтезу в цілісну систему загальної психології з урахуванням вимог практики. Учений робить при цьому важливе зауваження, що для оволодіння науковими ідеями «...треба піднятися над їхнім фактичним змістом і випробувати їхню принципову природу. Але для цього необхідно мати точку опори поза цими ідеями. Стоячи на ґрунті цих же ідей обома ногами, оперуючи добутими за їхньою допомогою поняттями, неможливо опинитись поза ними. Щоб критично поставитися до чужої системи, треба насамперед мати власну психологічну систему принципів. Судити Фрейда у світлі принципів, добутих у Фрейда ж – значить заздалегідь виправдати його» [1, с. 336-337].

Культурологічна концепція З. Фрейда являє собою невід'ємну частину психоаналітичної доктрини й може бути адекватно сприйнята тільки в контексті психоаналітичної теорії, детальний розгляд якої Л. С. Виготський здійснює у своїй роботі «Історичне значення психологічної кризи» (1927) [1].

Розглядаючи шляхи розвитку наукових ідей від виникнення до повного розкриття їх у побудові наукової теорії, Л. С. Виготський запропонував докладну схему стадіальної розробки наукових ідей, що повинні пояснити певні явища в досліджуваній галузі (у нашому випадку – це психологія) [1, с. 302-305]. Позволимо навести короткий огляд цієї схеми:

1. В основі методу лежить фактичне відкриття, яке впливає на ту область наукової діяльності, у якій воно зародилося.

2. Проникнення впливу наукової ідеї у сусідні галузі з поясненням певних фактів з нових позицій. Підтвердження ідеї відповідними дослідженнями в суміжних галузях переводить її в науково перевірене, доведене відкриття.

3. Ідея у подальшому перетворює загалом галузь чи дисципліну, пристосувавши до себе її основні поняття і частково стаючи пояснювальним принципом. В абстрактно-принциповому формуванні ідея вступає в боротьбу за об'єднання навколо себе інших дисциплін, поступово трансформуючись під впливом нового матеріалу та змінюючи

дисципліни, у які результативно проникла.

4. Чергова стадія передбачає включення ідеї у філософську систему шляхом виходу її за власні межі через встановлення максимуму зв'язків з науковою сферою. На прикладі психології це зв'язки з біологією, механікою, фізикою, хімією, простір досліджень яких, здавалось б, полягає далеко від психологічних проблем. Тепер ідея формулюється як універсальний принцип або світогляд.

5. На цій стадії ідея вже вступає в сферу взаємодії філософських систем, що виражають інтереси двох визначальних підходів у філософії – матеріалізму й ідеалізму. Тепер, на думку Л. С. Виготського, висувуються нові способи осмислення ідеї як доведеного відкриття, тобто інші світогляди як існуючі соціальні тенденції й сили позбавляють ідею первісного локусу її виникнення, сприймають її по-своєму і тоді ідея або знецінюється, або продовжує існувати, будучи включена у певний світогляд, під порядкуючись взаємодії інших світоглядів, але як революційна ідея вона вже завершає своє існування, не втрачаючи свого наукового значення.

Саме на цій, п'ятій, завершальній стадії Л. С. Виготський вказує на приналежність психоаналізу до ідеалізму А. Шопенгауера: «...вчення Фрейда про первинну роль сліпих потягів, несвідоме, що відображається в перекрученому виді у свідомості, сходить безпосередньо до ідеалістичної метафізики волі й уявлення Шопенгауера. У крайніх своїх висновках сам Фрейд відзначає, що він у гавані Шопенгауера; але й в основних передумовах, як і у визначальних лініях системи, він пов'язаний з філософією великого песиміста, як може показати найпростіший аналіз» [1, с. 332].

Досліджуючи розвиток ідей психоаналізу та його вплив на інші області наукового знання, Л. С. Виготський різко критикує еклектичні сполучення психоаналізу як системи з іншими науковими поглядами у спробах пристосувати їх одну до іншої. За такого підходу, пояснює дослідник, втрачається зв'язок між окремими положеннями теорій, які з'єднуються, хоча можуть лише більш-менш узгоджуватися одна з одною, а також з основними ідеями, які послужили поштовхом до створення систем, що безпідставно з'єднуються, в той час як перебувають між собою у протиріччі. Обґрунтовуючи хибність і неправомірність намагань еклектичного об'єднання різнорідних частин різноприродних наукових систем (аж до спроби сполучити марксизм з фрейдизмом) Л. С. Виготський критично коментував надмірну легкість в поводженні з «незручною» наукою: «...дуже грубі, різкі протиріччя, що кидаються в очі... просто виключаються з системи... Десексуалізується фрейдизм, тому що пансексуалізм явно не в'яжеться з філософією Маркса. Що ж, кажуть нам, приймемо фрейдизм без вчення про сексуальність. Але ж саме це вчення складає нерв, душу, центр усієї системи. Чи можна прийняти систему без її центру? Адже фрейдизм без вчення про сексуальну природу несвідомого – теж саме що християнство без Христа або буддизм із Аллахом» [1, с. 329]. Вчений дає справедливую методологічну оцінку подібним дослідженням: «Те, що роблять еклектики, означає на запитання, поставлене марксистською філософією, давати відповідь, підказану фрейдистською метапсихологією» [1, с. 326].

Для сучасної антропологічної науки, на наш погляд, важливо те, що перебуваючи на різних методологічних позиціях, З. Фрейд і Л. С. Виготський розробили унікальні теорії щодо природи людської психіки і її взаємостосунків з культурою.

Методологія З. Фрейда, відносно пізнання людини, була індуктивною – він зводив складні образи й сюжети – до одиничних простих подій; загальні психологічні установки хворого – до конкретних фактів його біографії, а культурні явища – до біологічних потреб і реакцій. Основою аналітичного апарату З. Фрейда при дослідженні культурологічних проблем стають методи аналогії й екстраполяції, за допомогою яких йому вдається перенести поняття й категорії, розроблені для аналізу індивідуальної душі, на психіку масову, колективну, на проблеми, що були до виникнення психоаналізу переважно областю

досліджень представників суспільних наук. З. Фрейд ігнорував різницю між проблемами соціальними й психологічними, в його концепції громадське життя підпорядковується тим же законам, які ним були виявлені в житті індивіда на досвіді психоаналітичної практики.

Основа наукових поглядів Л. С. Виготського – це історизм і діалектичний матеріалізм, які кардинально відрізняються від світоглядних позицій психоаналізу.

Психоаналітичну концепцію культури Л. С. Виготський глибоко аналізує у своїй роботі «Психологія мистецтва», написаній у 1925 році. Докладно розглядаючи в ній аспекти психоаналітичної теорії стосовно мистецтва, він аналізує не лише праці З. Фрейда, але й І. Д. Єрмакова, О. Ранка, І. Нейфельда, Г. Сакса.

Учений відносить психоаналіз до трьох основних типових психологічних систем, у яких найбільш цілісно представлене наукове розуміння мистецтва на той період часу. Л. С. Виготський розмірковує про «...чисту й безособову психологію мистецтва безвідносно щодо автора й читача, досліджуючи тільки форму й матеріал мистецтва». [2, с. 17] При цьому він утверджує пріоритет форми художнього твору над його матеріалом. Варто підкреслити, що саме ця точка зору обумовлює його критику психоаналітичного підходу до мистецтва.

Головною перевагою психоаналізу перед двома іншими теоріями (інтелектуальною теорією й формалізмом) є те, що предметом свого вивчення ця теорія обрала несвідоме і його прояви, у зв'язку з чим, Л. С. Виготський стверджує: «...що, тільки проникнувши в цю область, ми зуміємо підійти впритул до питань психології» [2, с. 91].

Розглядаючи психоаналітичну теорію мистецтва, Л. С. Виготський виділяє низку основних її положень. По-перше, це місце мистецтва серед проявів людської психіки – воно знаходиться поміж сновидінням та неврозом, маючи в своїй основі, як і його «сусіди», конфлікт між свідомістю людини та її несвідомими бажаннями. По-друге, в основі творчості лежать незадоволені бажання, виявлення яких на люди безпосередньо митець соромиться і змушений приховувати їх не тільки від свого оточення, але й від самого себе, витісняючи такі бажання у несвідоме. По-третє, митець через свою творчу діяльність певною мірою вгамовує незадоволені та нездійсненні бажання, реалізувати які в практичному житті не вдається з тих чи інших причин. По-четверте, психоаналіз стверджує, що сексуальні потяги є більшою частиною енергетичного потенціалу несвідомого, і та психічна енергія, яка спрямовується митцем на творчість виступає сублімацією сексуальної енергії, яка відвертається від безпосереднього задоволення сексуальних потягів.

Проблемним місцем психоаналітичної теорії мистецтва, згідно з Л. С. Виготським, виступає те, як вона трактує художню форму, ставлячи мистецтво в один ряд зі сновидінням, у якому придушені бажання проявляються в дуже деформованому вигляді, психоаналіз досить полемічно визначає форму художнього твору, що маскує дійсні бажання творця, які мають у своїй основі незадоволені сексуальні інстинкти. Тобто відмінність між окремими родами мистецтва таким чином зводиться до відмінності форм дитячої сексуальності. Так, образотворче мистецтво пояснюється й розуміється як сублімація інстинкту сексуального роздивляння. Безумовно полемічний постулат: бо за такою логікою незмінний зміст мистецтва має бути зведений до обмеженого набору форм. На думку Л. С. Виготського, це «...суперечить усім найпростішим положенням мистецтва і його істинної ролі. Досить вказати на те, що й самі питання витіснення – що саме витісняється, як витісняється – обумовлюються щораз тією соціальною обстановкою, у якій доводиться жити й поетові й читачеві» [2, с. 102].

Такою обґрунтованою критикою геніальний психолог доводить, що відмінність мистецтва від сну й від неврозу, які носять індивідуальний характер і виражають незадоволеність упокорених бажань конкретної людини, у безперечній її соціальності. «Якщо мистецтво відрізняється чим-небудь від сну й від неврозу, то насамперед тим, що

його продукти соціальні, на відміну від сновидінь і неврозів...» [2, с. 103].

Не потребує доказів той факт, що кожен твір мистецтва несе на собі відбиток середовища й віддзеркалює суспільні особливості й культурні досягнення тієї епохи, у якій він створювався митцем, котрий опосередковано виражає не лише свої незадоволені бажання, але й сподівання суспільства, у якому він сформувався як особистість.

Доречно зауважити, що навіть логічно дійшовши такого висновку, психоаналіз не зміг відповісти на питання, завдяки чому мистецтво стає соціально цінним і яким чином ця соціальна вартісність мистецтва надає соціальному владу над несвідомим людини.

На підставі аналізу теоретичних засад психоаналітичної концепції культури Л. С. Виготський визначив дві причини, через які психоаналіз не зміг адекватно оцінити роль мистецтва в суспільному житті. Перша – це надмірний пансексуалізм, який намагається всі прагнення і наміри людини вивести виключно з сексуальних бажань. Звернімо увагу, якою переконливою є його аргументація: «Можливо, це було б і правильно для людини, розглянутої поза суспільством, коли вона замкнена у вузькому колі своїх власних інстинктів. Але як можна погодитися з тим, що у суспільної людини, котра бере участь у дуже складних формах соціальної діяльності, не можуть виникати й існувати всілякого роду інші потяги й прагнення, які не менше, ніж сексуальні, можуть визначати її поведінку й навіть панувати над нею?» [2, с. 103-104].

Другою причиною проникливий дослідник вважає пониження людської свідомості, яка повністю детермінована несвідомим. Цей момент, будучи перенесений у сферу мистецтва, вкрай збіднює об'єктивне розуміння усього різноманіття естетичних реакцій людини на твір мистецтва й позбавляє можливості провести «...грань між мистецтвом як осмисленою соціальною діяльністю і безглуздим утворенням хворобливих симптомів у невротиків або безладним нагромадженням образів у сні» [2, с. 105].

Показово, що висновки Л. С. Виготського щодо ідей і відкриттів психоаналізу в області дослідження мистецтва не нищівні, його критика – не вирок, а вдумливе прогнозування й виправдання раціонального зерна: «...практичне застосування психоаналітичного методу чекає ще свого здійснення...воно повинне реалізувати на ділі й практиці ті величезні теоретичні цінності, які закладені в самій теорії. Цінності ці в цілому зводяться до одного: до залучення несвідомого, до розширення сфери дослідження, до розкриття того, як несвідоме в мистецтві стає соціальним» [2, с. 109].

У своїй подальшій науковій діяльності Л. С. Виготський неодноразово звертався до областей наукового знання, у які проникли ідеї психоаналізу (дефектологія, психологія розвитку, психологія особистості, педологія). При цьому вчений з власної методологічної позиції не тільки аргументовано критикував недоліки психоаналітичної теорії, але й визнавав відкриття, що були зроблені за її допомогою.

На підставі цього часткового аналізу теоретичних робіт Л. С. Виготського, слід зробити висновок, що критичне ставлення до психоаналітичної теорії З. Фрейда, поряд з іншими психологічними теоріями того часу, сприяло формуванню власних наукових поглядів Л. С. Виготського на психіку людини і на роль культурних факторів у формуванні особистості.

Список використаної літератури

1. Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризиса / Л. С. Выготский. // Собр. соч. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1982. – 488 с.
2. Выготский Л.С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М.: Искусство, 1986. – 573 с.

3. Лейбин В. М. Классический психоанализ: история, теория, практика / В. М. Лейбин. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2001. – 1056 с.
4. Рождественский Д. С. Психоанализ в российской культуре / Д. С. Рождественский. – СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2009. – 170 с.
5. Эткин А. М. Еще о Л. С. Выготском: забытые тексты, найденные контексты / А. М. Эткин // Вопросы психологии. – 1993. – № 4. – С. 37-55.
6. Эткин А. М. Эрос невозможного. История психоанализа в России / А. М. Эткин. – СПб.: Медуза, 1993. – 464 с.
7. Ярошевский М. Г. Л. С. Выготский: в поисках новой психологии / М. Г. Ярошевский. – Изд. 2-е, доп. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 304 с.
8. Ярошевский М. Оппонентный круг и научное открытие / М. Ярошевский // Вопросы философии. – 1983. – № 10. – С. 49-62.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2013

S.Y. Sabadash

OBJECTIVISM L.VYGOTSKY IN HIS CRITICISM OF THE PSYCHOANALYTIC CONCEPT OF CULTURE Z.FREUD

The article presents the analysis of the psychoanalytical cultural conception by Z. Fried in scientific works by L.S. Vygotsky. It is marked that L.S. Vygotsky was rather critical to Z. Fried's ideas concerning the influence and role of culture onto the personality.

Keywords: culture, psychoanalysis, irresponsible, critical board, personality

There appeared a new trend in cultural studies at the beginning of the XX the century, that is a psychoanalytical conception of the culture. This approach to the research as a theory of culture itself exists and develops nowadays at the beginning of the XXI st century. Psychoanalytical conception went through the periods of astounding growth and relevant decline for its mainly hundred year's history and now is still widely spread and used for interpretation of a broad specter of culture phenomena.

From the beginning of Lev Vygotskiy's scientific activity psychoanalytical theory formed and occupied its place not only in the sphere of psychology but could also influence onto different spheres of humanitarian knowledge.

Z. Freud and L. Vygotskiy, two psychologists whose ideas went out the sphere of psychology and essentially influenced onto the whole sphere of humanitarian knowledge. Implementing scientific research in the sphere of psychology, they grounded their methods and discoveries considering opposite points of view onto the same subject, that is person's psyche.

An attempt to consider the influence of the ideas onto the scientific activity of L. Vygotsky was started by O. Atkind in his separate works [5, 6]. Also M. Yaroshevskiy in his book paid a certain attention to this problem [7], though there are known facts of critical attitude by L. Vygotskiy to the psychoanalysis on its pages and its role in humanitarian sphere of science haven't found its adequate interpretation.

Namely this forces to more profound consideration of this side of Lev Vygotskiy's scientific heritage aiming to disclose the essence of his argumentation.

First of all we should mark that trying to affirm a new approach to anthropology and person's interrelation with cultural surrounding there arises the necessity to critical analysis of existing theories and conceptions. In the process of such analysis there given the advantages and disadvantages of the theories, and also there proved the legitimacy of a new approach to solving problems which through existing ideological restrictions considering interrelations of a personality and culture are not fully solved or solved by mistake.

Critical analysis of the ideas of psychoanalysis in L. Vygotskiy's works was stated on principle with similar works of other authors' of that period. Holding the materialistic position L. Vygotskiy provided critical analysis of existing conceptions in psychology with the aim of their fundamental transformation of further critical synthesis as the integral system of a general psychology taking into consideration the whole system of general psychology and practical requirements. The scientist makes a very important remark that to master new ideas "...it is necessary to raise over its real sense and try their nature in principle.

But for this you have to have a fulcrum beyond these ideas. Stating the ground of these very ideas, operating obtained with their help notions it is impossible to be out of them. To have critical view onto outer system, it is necessary to have your own psychological system of principles. To judge Freud in the light of principles, obtained from Freud himself, means to justify him beforehand" [1, p. 336-337].

Z. Freud's cultural conception is an integral part of psychoanalytical doctrine and can be adequately accepted only in the context psychoanalytical theory, a detailed consideration of which L.S. Vygotskiy gives in his work "Historical meaning of a psychological crisis" (1927).

Considering the development of psychoanalytical ideas and its influence onto other spheres of a scientific knowledge, L.S. Vygotskiy gives a sharp remark about eclectic psychoanalytical word-combinations as a system with other scientific views trying to adapt them to one another. This approach, explains the researcher, the loss of the connection with separate statements of the theories which unite, though can be only more or less coordinate with one another and also with basic ideas which stimulated the formation of the system that are groundlessly combined at the same time being opposite.

For a modern anthropological science, to our mind, it is important that standing opposite methodological grounds Z. Freud and L.S. Vygotskiy worked out unique theories concerning the nature of a person's psyche and its interrelations with the culture.

The basis of the scientific views by L. Vygotskiy is the history and dialectological materialism which are cardinally different from universal positions of psychoanalysis.

Psychoanalytical conception of the culture L. Vygotskiy profoundly analyses in his work "The Psychology of an Art", which was written in 1925. Analyzing in detail different aspects of the psychoanalytical theory concerning art, he analyses not only works by Z. Freud but also by I.D. Yermakov, O. Rank, I. Nayfield, G. Sacks.

The scientist refers the psychoanalysis two three typical psychological systems which give a full scientific understanding of art for that period of time.

By his grounded critics L. Vygotskiy proves that difference of art from the slumber and neurosis which have individual character and formulate the displeasure of pacifying desires of a concrete person in his undeniable social life.

In his further scientific activity L.S. Vygotskiy appealed not once to the spheres of scientific knowledge which were penetrated with psychoanalytical ideas (defectology, psychology of the development, psychology of the person, pedology). The scientist not only criticized the disadvantages of psychoanalytical theory giving arguments from his own methodological point of view but also admitted the discoveries that were done by its means.

УДК: 130.2(450)

Ю.С.Сабадаш

ІДЕАЛИ РЕНЕСАНСНОГО ГУМАНІЗМУ: ТОМАС МОР

Автор статті пропонує сучасний погляд на становлення гуманістичного світовідношення. Віддаючи належне роботам таких відомих фахівців, як А.Х.Горфункель, О.Ф.Кудрявцев, О.Ф.Лосєв, В.В.Соколов, в статті виокремлено етико-естетичний аспект проблеми гуманізму та його ідеалів. Наукова новизна обумовлена широким використанням біографічного методу, спираючись на який поєднується аналіз ідеалів «Утопії» з долею її автора Томаса Мора – непересічної постаті XVI століття.

Ключові слова: гуманізм, утопія, Томас Мор, біографічний метод.

Перший утопіст епохи Ренесансу – Томас Мор, ліберально настроєний англійський державний діяч, прихильник науки і мистецтва, пропагандист віротерпимості і яскравий критик тодішніх порядків.

Томас Мор народився в сім'ї лондонського юриста. Навчання в граматичній школі дало йому ґрунтовне знання латинської мови. Далі він продовжив свою освіту в одному із коледжів Оксфордського університету, який саме в 90-х роках XV ст. став центром поширення гуманістичних ідей та класичної освіченості. Після перебування в коледжі Мор продовжив навчання в юридичних школах Лондона, де проявив свої неординарні здібності й успішно почав викладацьку та адвокатську діяльність. Справедливість та безкорисливість молодого судді забезпечили йому повагу і викликали «велику любов співгромадян», і в 1504 р. він був обраний до палати общин парламенту. Сміливий виступ Томаса Мора проти фінансових зазіхань короля Генріха VII, підтримане іншими депутатами, явилось початком його політичної кар'єри.

У перші роки XVI ст. Мор зближається з гуртком оксфордських гуманістів, вивчає праці античних авторів і ранньохристиянських письменників, перекладає на англійську мову життєпис Джованні Піко делла Мірандоли та його листи, захоплюється гуманістичними планами «виправлення» погрузлої в пороках та неуцтві церкви. Свої наукові заняття він поєднує з юридичною діяльністю в якості адвоката, а потім і помічника лондонського шерифа. Це поєднання літературних занять з практичною діяльністю сприяло глибокому інтересу гуманіста до суспільно-політичних проблем свого часу. У незавершеній «Історії Річарда III», в латинських епіграмах Мор звертається до питань державного устрою, справедливого правління, розмірковує про характер влади, а в поемі «На день коронації Генріха VIII» створює ідеал освіченого і справедливого державника. В наступні роки Мор займає низку важливих державних посад, поки не стає в 1529 році лордом-канцлером Англії.

Проведення Генріхом VIII політики «королівського реформування» в Англії визначило рішучий конфлікт Мора з королівською владою. Зокрема, він різко виступав проти претендування короля на духовне верховенство. Відмова Мора визнати «Акт про верховенство», його мужнє поведіння на судовому процесі викликали гнів правлячої верхівки і після безуспішних спроб зломити волю ув'язненого в Тауні – Мор був страчений.

Саме життя Томаса Мора та його поведінка перед смертю явилися своєрідним втіленням гуманістичного морального ідеалу, здійсненням концепції гідності людини і вчення про людську свободу.

Добре знаючи соціальне та моральне життя своєї батьківщини, цей палкий гуманіст перейнявся глибоким співчуттям до бідувань народних мас. Ці настрої й одержали свій відбиток у знаменитому його творі з довгим заголовком в дусі того часу – «Дуже корисна, як і цікава, воістину золота книжка про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія...».

Вимріявши свій уявлюваний острів і назвавши його Утопією, Мор поклав початок цілком новому літературному жанру, в якому будуть написані «Нова Атлантида» Френсіса Бэкона, «Подорож Гуллівера» Джонатана Свіфта, «Эревон» Семюеля Батлера, «Новини з нізвідки» Едварда Беллами.

Багато сучасників Мора та деякі пізніші вчені поставилися до «Утопії» як до літературної розваги, *jeu d'esprit* літературно обдарованого гуманіста; інші знаходять тут цілком серйозний план соціальної, політичної й економічної реформи. Проте ніколи не піддавався сумніву той факт, що Мор недвозначно ототожнював себе з міжнародним гуртком християнських гуманістів і сподівався на схвалення ними його «Утопії».

Вона була видана в 1516 р. і відразу набула великої популярності в гуманістичних колах. Утопія – грецьке слово, утворене Мором і буквально означає «місце, котрого немає». Слово це стало номінальним і давно означає усе те, про що можна помріяти і навіть по розумувати, але при глибшому міркуванні воно виявляється теоретично неспроможним і практично незбутнім. Сам же Томас Мор переконаний у тому, що хоча такої країни з властивим їй ідеальним соціально-політичним ладом та відповідною моральністю її жителів в дійсності не існує, але в принципі вона можлива.

Книга складається з двох частин: друга, більша з них і написана спочатку, викладає утопічний спосіб життя, в той час як перша частина, написана після другої, дає критичний опис тогочасної Англії. Втім, і вся книга виражає різко негативне ставлення автора до сучасної йому соціальної і духовної дійсності.

Користуючись сполученням діалогу і оповідання, Мор розповів про те, як його друг Пітер Джайлс представив його Рафаелеві Хітлдею і як цей мандрівний філософ залучив його до бесіди про користь надання порад царям. Для гуманістів Відродження тема ця була дуже важливою. Багато хто з них заробляли собі на хліб, служачи радниками магистратів та державників, і більшість із них поділяли той погляд, що краще життя – це життя громадянського служіння. Цілком можливо, що питання про державну службу цікавило у той час і самого Мора, позаяк через рік після завершення й опублікування «Утопії» він став членом королівської ради. Які б не були особисті мотиви Мора для перебування на службі при дворі Генріха, Мор – персонаж своєї «Утопії» – у такий спосіб виражає оптимістичний погляд гуманістів на політику, стверджуючи, що філософи повинні стати правителями, а правителі – звернутися до філософії, щоб якнайкраще служити загальному благу.

Хоча питання про надання порад королям займало у першій книзі значне місце, перехід до другої книги «Утопії» ясно дає зрозуміти, що в дійсності Мора цікавить зовсім не політична теорія у вузькому розумінні слова. У своєму творі він переслідує приблизно ту ж мету, що й Еразм у «Похвалі дурості», і в цьому сенсі він дуже далекий від задуму Макіавеллі: Мор присвятив себе утвердженню гуманістичних цінностей в інтересах вдосконалюючого перетворення суспільства та релігійного відновлення. Користуючись своєю багатою уявою, Мор вкладає у вуста вигаданого Хітлдея розповідь про фантастичний острів, про неіснуючу на ньому республіку добродесних язичників, що живуть у природному стані і при веденні справ керуються одним тільки розумом. Однак, ці язичники без допомоги будь-якого одкровення – цього не могли не відзначити сучасники Мора – притримувалися таких поглядів на релігію, етику, виховання, працю, сім'ю, державу та війну, що багато в чому перевершують аналогічні погляди християнської Європи.

Неможливо уявити, щоб твір, аналогічний «Утопії», було створено на століття, а тим більше на два раніше. І справа тут не тільки в «прикметах дня», в конкретних обставинах громадського життя, що наклали неповторну печать на цей твір і надали його проблематиці дійсної актуальності. Яким би великим не було значення нових Географічних відкриттів або обгороджень общинних земель в Англії для творчої історії «Утопії», саме формування її задуму припускало необхідні світоглядні передумови, що повною мірою могли виробитися

на зрілому етапі культури Відродження.

Повинні були відбутися епохальні зрушення в суспільній свідомості, пов'язані із секуляризацією мислення і відповідною зміною всієї системи цінностей. Чим більше людський суб'єкт возвеличувався, героїзувався й обожнювався, тим більше відповідальності на нього покладалося: тому що в цьому світі він виявлявся кинутим винятково на самого себе. Звідси прагнення спертися на свої сили, відчуття свободи і виправдане ним бажання організувати своє суспільне буття відповідно до власного розуміння. Словом, Відродження несло в собі утопію, бо абсолютизація богоподібної людини неминуче вела до шукань досконалого суспільного устрою.

«Утопія, – пише А. Тененті, – вже витає в повітрі Кватроченто, визріваючи в лоні гуманістичної культури з її світською спрямованістю, майже релігійним поклонінням людині і довірою до розуму» [7, с. 704]. В такій атмосфері людина зобов'язана подбати про те, як можна, приміряючись до свого положення і призначення, щонайкраще влаштувати земне житло, або суспільство, в якому вона живе і набуває моральної санкції. І головними критеріями нового соціального будівництва, найяскравіше виявленого в проектах «ідеальних міст» [8, с. 214-235], визнаються вимоги людської природи та розум, спроможний, як вважалося, досягнути істинні основи речей.

Свою роль відіграло й звертання до досвіду античного утопізму та соціальних ідеалів первісного християнства. Духовна спадщина старожитності, як поганська, так і християнська, мала для ренесансних мислителів надзвичайну ідеологічну актуальність, даючи обґрунтований привід до вироблення нових концепцій людини і суспільства, до перегляду пануючих поглядів на питання власності, на проблеми права, моралі, господарського життя. Неухильно зростав інтерес, що особливо посилювався наприкінці XV - початку XVI ст., до творів Платона й інших писань, які містять приклади ідеального влаштування держави і народу, розповідають про окремі удачі, що панували в «золотому віці», про порядки філософських і релігійних общин, що винаходять найдосконаліші для своїх цілей способи існування. Втім, античні впливи не обмежувалися відомостями, почерпнутими з подібного роду джерел, і охоплювали практично всі ключові для гуманізму питання, підсумковою відповіддю на які стала «Утопія».

Прибічник християнського гуманізму, Т. Мор саме з раннього християнства виводив ідеї рівності та соціальної справедливості. Значною мірою він спирався на ідеї платонівської «Держави». Якщо у Платона позбавлені власності лише два вищих правлячих класи, то у Т. Мора в утопійній державі позбавлені власності всі її громадяни. У житті цієї держави гроші, коштовності, золото нічого не варті. *Вищою цінністю тут проголошується людина.* Відсутність власності та грошей робить утопічне суспільство соціально однорідним. Всі утопійці рівноправні, вони однаково беруть участь у суспільній праці. Проте найбільше значення, за Мором, має саме фізична праця, праця ремісників і селян. Що ж до розумової праці, то нею зайнята незначна за чисельністю категорія громадян, хоча, як і у Платона, носіями вищої влади тут можуть бути лише високоморальні й глибоко освічені філософи.

В Утопії справою читання та вивчення книг займається невеличка категорія найбільш обдарованих утопійців на противагу більшості держав, де «ще і тепер наукам присвячують себе бовдури та йолопи, а чудово обдаровані розуми пропадають в розвагах та насолодах» [9, с. 227]. Саме з цієї ученої категорії, вільної від фізичної праці, обираються різноманітні посадові особи, включаючи главу держави, а також священники. Але всі вони жорстко не протистоять основній масі утопійців. Нетривалий робочий день не дозволяє їм стомлюватися «подібно в'ючній худобі». Будучи захищеним від «тілесного рабства», в принципі, кожен утопієць може досягти «духовної свободи та освіченості» [9, с. 184], опановуючи різноманітні науки та мистецтва. З цією метою в досвітні часи влаштовуються спеціальні читання. Тим самим перед будь-яким утопійцем відкривається можливість того,

що ми називаємо всебічним розвитком особистості.

Т. Мор формулює ідеал всебічно розвиненої людини, для якої чужі зневага до земного життя і аскетизм. У відповідності з епікуреїзмом, щастя людини він вбачає у чуттєвому задоволенні. Але серед земних радощів життя на першому місці – здоров'я, воно – міра всіх чуттєвих насолод.

Філософія утопійців, дуже близька філософії грецького мислителя Епікура, підтверджувала, що всі насолоди є благом, що вони сумісні з природою та розумом і бажаннями наближення людського щастя, хоча і не всі насолоди однаково є благом. Утопійці вважали, що варто уникати тих насолод, що служать причиною болю, досягаються шляхом відмови від більшої насолоди або обертаються збитком для суспільства. Утопійське суспільство старанно керувалося таким міркуванням, щоб запобігати виникненню помилкових або несправжніх задовольень. Щоб захистити себе від хибних насолод, утопійці, подібно женецькій общині Кальвіна, не терпіли «ніяких винних лавок, пивних закладів, будинків розпусти, приводів для хабарництва, тайників, секретних зборів». А проти гордині – найбільшого з гріхів, за Августином, – утопійці засвоїли чернечий спосіб життя та канони чернечої дисципліни, щоб жодний із громадян не міг черпати помилкових насолод в особистому стані або положенні. У світі, що змальовується Хітлдеєм, помилкові та штучні насолоди заборонені тому, що, на переконання утопійців, вища суспільна насолода – це щастя всіх громадян, а вища духовна насолода – споглядання істини і надія на вічне життя.

Зображення утопічної людини у Мора являє собою винахідливу суміш усілякого роду старих і нових поглядів. Хоча, як пише О. Ф. Лосев, «від яскравого відродженського артистизму в утопічній державі Мора нічого не залишилося. Змальовується людина досить сірого типу...» [6, с. 564]. Усі повинні займатися фізичною працею за державним розподілом, хоча науки та мистецтва у Мора зовсім не заперечуються, а навіть вихваляються, особливо музика.

Значне місце в житті утопійців посідає релігія. Послідовник християнського гуманізму, Т. Мор всіляко підкреслює її значення як морального вчення. У своєму прагненні відновити істинний зміст християнства він був далекий від того, щоб накидати його силою. В Утопії панують віротерпимість, миролюбство, негативне ставлення до війни і насильства.

Досить часто погрішності в інтерпретації «Утопії», у розумінні дійсного змісту найважливіших її положень відбувалися через бажання знайти в ній вираження то класових устремлінь ранньої буржуазії, то сподівань предпролетарів, хоча вона відбиває насамперед груповий інтерес гуманістів, людей нової ренесансної духовної формації, що досі – розмірковуючи про громадське життя, про переваги того або іншого ладу, як возвеличуючи найкращі ідеалізовані порядки якоїсь конкретної держави, порадами повчаючи правителів – насправді служили ідеологами інших соціальних сил. В «Утопії» цей особливий інтерес був сформульований як загальний, тому що гуманізм, щоб підкреслити переваги запропонованого укладу життя, повинен був стати ревнителем загального блага і тому говорити не тільки від свого імені, але й від усіх, хто знедолений існуючими суспільними порядками, приречений ними на нестатки та злигодні. Таку можливість надали конкретно-історичні умови, в яких створювалася «Утопія», і нею блискуче скористався Мор, виступивши на користь пригноблених класів – найчисленнішої і, як у нього сказано, кращої частини людства [9, с. 164] – які найбільше страждали від обгороджень та інших явищ первісного накопичення, що поставили їх на грань соціальної деградації і фізичного виживання. Завдяки цьому гуманістичний ідеал гуртожитку, розгорнутий в «Утопії», просякнутий нечуваним досі демократизмом, а становище і потреби трудового люду, що зазвичай просто ігнорувалися, вперше в історії суспільної думки були підняті до інтересів і рівня «великої політики».

У якому б плані не було проаналізовано «Утопію», очевидно стає її прихильність

засадам ренесансного гуманізму. В ній синтезовано усе те, до чого дійшла гуманістична думка, піддаючись новим імпульсам в суспільній свідомості епохи. В формах утопічної державності розроблена економіко-політична і морально-правова структура, адекватна такому уявленню про людину, що склалося в культурі Відродження. Щастя індивідуума не приноситься в жертву добробуту держави, а регламентація не тільки не веде до покріпачення особистості жорстокістю нормативних розпоряджень, поширюваних переважно на матеріальне виробництво і розподіл, а, навпаки, покликана створити оптимальні, за поняттями того часу, умови для «духовної свободи і просвітництва» [9, с. 190]. В «Утопії» не прагнуть виправити те, що в людях є нетотожного, несхожого, що так чи інакше виділяється і підноситься; її порядки не припускають безоглядного зрівняння всіх жителів, насильницького абстрагування від талантів і чеснот, культивуванню яких тут саме надається особливого значення, – талановиті заохочуються привілейованим положенням в суспільному укладі, наділені виключним правом займати вищі посади, звільнені від обов'язкової участі у фізичній праці. Здібності кожного беруться в розрахунок, не ігноруються і тим більше не пригнічуються: про це свідчить вільний вибір роду занять, незалежність поглядів при тлумаченні спостережень природи, несхожість точок зору на мораль, різноманітність релігійних вірувань і їхнє терпиме ставлення одне до одного. Навіть «аскетична простота» не заважає проявам ренесансного життєлюбства, припускаючи – при необхідному задоволенні матеріальних потреб – найвитонченіші духовні та моральні насолоди, найбільш адекватні природі і призначенню людини. Самий спосіб утопійського гуртожитку, де скасовані приватна власність, грошовий обіг, привілеї, одержувані за походженням, виробництво розкошів на потребу можновладцям, став своєрідною кульмінацією гуманістичних мріянь про устрій, що підносить людей освічених та добродішних. Тому що саме гуманісти, безмежно ревні у вивченні наук і мистецтв та у вихованні грішності, покликані були зайняти головне місце в державі, заснованій на засадах спільності, не обтяжуючись залежністю від благоволення і примх багатства і знатності, перед владою яких вони змушені були схилитися в реальному житті.

Отже, практичною спробою відповіді гуманістичної думки на трагічні протиріччя епохи явився ідеал безкласового суспільного устрою, розроблений у «Золотій книзі» Томаса Мора. Виникнення її не є випадковим, бо вона нерозривно зв'язана з філософськими, етичними, соціально-політичними ідеями гуманізму.

Ідеали «Утопії» – це ідеали ренесансного гуманізму. Створюючи й відстоюючи їх, її автор спирався на принципи світогляду, вироблені розвитком культури всієї видатної епохи Відродження.

Список використаної літератури

1. Соколов В.В. Европейская философия XV-XVII веков. / В. В. Соколов. – М., 1996. – 410 с.
2. Горфункель А. Х. Философия эпохи Возрождения : учеб. пособие / А. Х. Горфункель. – М. : Высш. шк., 1980. – 368 с.
3. Історія західноєвропейської філософії XV-XVII ст. Курс лекцій: навчальний посібник для студентів вузів / В. І. Гусев. – Київ: Либідь, 1994. – 253 с.
4. Античное наследие в культуре Возрождения. / Отв. ред. В. И. Рутенбург В. И. – М.: Наука, 1984. – 288 с.
5. Кудрявцев О.Ф. Ренессансный гуманизм и «утопия». / О. Ф. Кудрявцев; Отв. ред. А. Э. Штекли; АН СССР, Ин-т всеобщ. истории. – М.: Наука, 1991
6. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения / А. Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1978. – 623 с.
7. Tenenti A. L'utopia nel Rinascimento (1450-1550) // Studi storici. – 1966. – VII. – № 4. – P.704.

8. Див. праці Е.Гарена, спеціально присвячені темі “містобудівельної утопії”. Гарэн Э. Леонардо да Винчи и “идеальный город” //Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения. – М.,1986. – С.214-235. Гарэн Э. Идеальный город //Проблемы итальянской истории. – М.,1987. - -С.135-153.
 9. Мор Т. Утопия / Т. Мор. – М.: Наука,1978. – 412 с.
- Стаття надійшла до редакції 11.09.2013

Y.S. Sabadash

IDEALS OF RENAISSANCE HUMANISM: THOMAS MORE

The author presents the modern point of view of the formation of humanistic world outlook. Giving to the works by well-known philosophers, namely A Gorfunkel, O Kudriavtsev, O.Lossiev, V. Sokolov, their due, the article attracts attention to the ethic-aesthetic aspect of the problem of humanism and its ideals. A good use of the biographical method as a basis of combining “Utopia’s” ideals with the life story of its author, Sir Thomas More, makes for the scientific novelty of the paper.

УДК 7.071.1:75.03(477)

Л.В. Смирна

СВІТОГЛЯДНІ КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ-ШІСТДЕСЯТНИКІВ.

У запропонованому дослідженні здійснена спроба аналізу філософсько-естетичних поглядів художників-шістдесятників В. Ламаха, Ф. Юр'єва, М. Стороженка, О. Дубовика на тлі драматичних подій історії українського мистецтва.

Ключові слова: художники-шістдесятники, світоглядні концепції.

Українські художники-шістдесятники, їх національна самобутність є явищем українського образотворчого мистецтва. Їх творчість, художнє мислення, світоглядні концепції формувалися на новому витoku історії і ввібрали найбільш суттєві риси українського народу, його ціннісні орієнтації, погляди, символи та міфи.

Предметом нашої уваги є світоглядні концепції та невідомі сторінки творчості художників-шістдесятників. Винятковий індивідуалізм, складна філософсько-естетична доктрина, покладена в підґрунтя творчості кожного митця, роблять, здається, неможливим зіставлення цих художників, так само, як і їхніх концепцій. Варто назвати схематичну структуру мистецтва Валерія Ламаха, «кольоротворні модули» Флоріана Юр'єва, сакральну намоленість та барокову матрицю мистецтва Миколи Стороженка, «палімпсести» Олександра Дубовика, біографічні «ремінісценції» Любомира Медвідя, мемуари та роздуми про рисунок Віктора Зарецького, «мистецтво як форму молитви» Карла Звіринського, вплив мистецтва на кіно Сергія Параджанова. Творчість кожного з них українською мистецтвознавчою критикою розглядається як самодостатній феномен, а українська наука поступово нагромаджує знання про їхню творчість в контексті історії українського мистецтва: І Скларенко, В.Сидоренко, М. Попович, І. Дзюба, О. Зарецький, Л. Смирна, А.Макаров та інші. Разом з тим, цілісно, творчість митців-шістдесятників не досліджена з залученнями контексту європейського образотворчого мистецтва, методологічного апарату.

Мета статті – осмислити феномен самотності та світоглядні концепції художників-шістдесятників.

Світоглядні концепції художників-шістдесятників мали свої специфічні дискурси. Валерій Ламах – одна з найяскравіших фігур художньо-інтелектуального життя Києва другої половини ХХ століття — почав розробляти власні філософсько-естетичні теорії ще у часи Другої Світової війни. Вони втілювалися у книги схем 1960-70-х р.р. (I книга схем – «Коло знаків»; II – «Коло життя»; III – «Коло відображень»; IV – «Схематичні таблиці»; V – «І.Ю. Репін»), коли на Заході тільки-но зріло передчуття постмодерністського за своєю природою феномену поетичного мислення або «поетичного мовлення» як ознаки «постмодерної чутливості». Філософські рефлексії Ламаха резонують цій тенденції, хоча мова йде лише про певне емоційне передчуття художньої реальності майбутнього. І. Ільїн пише: «Мистецтво багатьох сучасних художників Заходу відзначається високим ступенем теоретичної рефлексії, що ж стосується художників, яких відносять до постмодерної течії, то практично всі вони одночасно виступають і як теоретики власної творчості».[1]. У формуванні «поетичного мовлення» велику роль відіграли філософсько-естетичні уявлення східного походження, в першу чергу дзен буддизму (чань) та даосизму. Не випадково європейська філософія все частіше звертається обличчям до мудрості Сходу: згадаймо М. Гайдеггера, який пише про поетичне мислення Лао-дзи, заклики до Сходу М. Фуко в його «Історії безумства класичної доби», до старозавітного Сходу апелює Ж. Дерріда у своєму «антиелінізмі», а Ю. Крістева звертається до китайської філософії у своїй критиці «логоцентричності індоєвропейського речення», у якій вбачає надмірну раціональність.

В. Ламах пристрасно переживає захоплення східною і західною філософією – формальні і просторові проблеми мистецтва він досліджує через призму цих вчень.

Досі неопубліковані і загадкові книги «схем» Валерія Ламаха його однодумці називали сучасним космологічним міфом про мистецтво, де втілюється «первинний зв'язок людини і краси, про яку вона й не здогадується» [2]. Книжки «схем» зосереджують приватні спостереження і емоційні рефлексії з їх переоцінками художніх реальностей минулого і теперішнього [3].

Валерій Ламах, чиє становлення як митця співпало з настанням вже відчутної кризи естетичних цінностей соцреалізму, належить до того покоління шістдесятників, котрих можна назвати митцями «кризового типу». В його творчості простежуються дві домінуючі модерністської та постмодерністської свідомостей, які окреслюють поле його художньої та теоретичної рефлексії, хоча широкому загалу митець більше відомий як автор політичних плакатів та монументальних мозаїк і розписів. Сам митець, за спогадами сучасників, з певною долею раціоналізму ставився до роботи в галузі політичного плакату і розглядав його як «просторову форму», в якій елементи «радянської влади» не домінують, а лише мають бути правильно «розташовані» у просторі аркуша. Валерій Ламах це описував так: «Мистецтво це відмова від бажання, від прагнення, від боротьби, від необхідності, від несправедливості. мистецтво це вихід у вічне споглядання. Мистецтво це відмова від життя, вихід в дух» [3].

Творчість шістдесятника Флоріана Юр'єва є однією з найбільш соціально визнаних. Сьогодні він почесний доктор Кембріджського університету, член трьох творчих спілок України та Росії (архітекторів, художників та музикантів), член всесвітньої асоціації критиків, академік міжнародної академії «Modus Coloris», професор, педагог. У 2000 році за досягнення у гуманітарній галузі Американський біографічний інститут нагородив Юр'єва почесним званням «Людина року» [4].

Флоріана Юр'єва можна назвати, скориставшись дефініцією П. Філонова, художником-дослідником у мистецтві. З початком 1960-х років Юр'єв починає розвивати ідею поєднання музики і кольору, вивчає подібність їх естетичного впливу на людину. Це відбувається в

передень доби застою та жорсткої кампанії М. Хрущова проти художників-абстракціоністів. Його новаторські концепції ґрунтувалися на вже впроваджених в науку і практику світових технологіях: практичних експериментах кінокомпанії Уолта Діснея, яка використовувала установки, що поєднують музику і колір, наукових дослідженнях Віденського інституту психології, а також практичних розробках радянського інженера К. Леонтєєва. До цього долучилося і глибоке вивчення давньогрецької філософії, праць відомого англійського вченого І. Ньютона та музичного доробку композитора М. Римського-Корсакова. [5].

Цей погляд відбиває фактично народження та утвердження нового напрямку сучасного живопису, який сам його автор та засновник – Флоріан Юр'єв – назвав «кольоротворні модуси», наголошуючи на «інструментальній» функції осягнення твору як шляху, що поєднує візуальні, символічні, комунікативні, емоційно-виразні складові [5]. В картинах цього періоду відбувається зміщення акцентів на можливості внутрішньої інтроспекції в художній творчості, вони втілюють складний універсальний досвід митця. Тут Юр'єв постає і як художник, і як вчений-кольорознавець, і як музикант.

У 1962 році Ф. Юр'єв наважується виставити свій абстрактний кольоромузичний живопис на розсуд глядача. «Ці факти були розцінені, як відвертий бунт проти політики КПРС у галузі мистецтва. Редактора за публікацію статті «Музика кольору» усунули з посади, а виставку кольоромузичних картин Ф. Юр'єва, що привернула особливу увагу, за особистим наказом Першого секретаря КПУ М.В. Підгорного арештували і – спалили. У зв'язку з цим безпартійного Ф. Юр'єва викликали на «червоний килим» і суворо попередили: «Заїкнешся — знищимо разом із сім'єю!» [7]. Та Ф. Юр'єв не зважив, написавши книгу «Музика світла», яка негайно була вилучена з обігу і вісім років перебувала під суворою партійною забороною.

Незважаючи на безапеляційний присуд влади, Юр'єв поглиблює попередні наукові експерименти та починає розвивати інший науково-творчий напрям – музику світла, де музичний колір розвивається незалежно від музики звуку як самостійний вид образотворчого мистецтва, та розробляє проект світлотеатру на 600 глядачів. Конструкція схожого за задумом залу вже була розроблена інститутом Київпроект й митець запропонував лише виконати робочий проект технологічної частини. За його задумом, там мав бути «світлоорган», на якому солісти зможуть виконувати світломузичні твори, автомати відтворюватимуть світломузичні записи, фонове підсвічування всього залу, пов'язане з сольним і автоматичним пультом та світловий оркестр. Проект «зображувального театру» мав також врахувати перспективи розвитку нових видів мистецтва та їх можливого синтезу, а самі ідеї через десятиліття будуть втілені в монографії Ф. Юр'єва «Музика світла».

У 1973 році митець вперше публікує теорію формули «модус колорис», що відбиває принцип гармонійної єдності трьох функцій кольору: комунікативної, пізнавальної та виражальної. Ця теорія стає резонансною і обговорюється на конгресах у Москві (1973), Принстоні (1992) та Будапешті (1993), де відкриття Ф. Юр'єва визнані як видатні у галузі фундаментальної науки [6]. У 1973 році Юр'єв закінчує наукову працю «Колір в мистецтві книги» та передає рукопис на рецензію академіку О. Сидорову, який визнає автора – геніальним науковцем.

Незважаючи на те, що Ф. Юр'єв у 1970 році став членом Спілки художників СРСР, до 1995 року митець залишається художником *non grata*. Його не допускають на виставки, а концерти музики кольору після бурхливого успіху в 1964, 1965 і 1972 роках забороняють.

Одним з незаперечних відкриттів Ф. Юр'єва став новий метод фонетизації письма, який дозволив зберегти звукову гармонію оригіналу у перекладі на будь-яку мову, що зближує літературний текст з нотним. Розвиваючи це нове спрямування далі, Юр'єв створює цілу галерею кольоромузичних образів і будує власну світлоколірну музичну систему, фундаментом якої є вчення про колірну тональність – колорит [7].

Теорії Ф. Юр'єва засновані на глибокому філософському фундаменті. В розділі книги «Артформула» митець дошукується колірної гармонії в авторській серії картин – колірних модусів, де сконцентрований з усією повнотою світогляд митця – від духовних пошуків та пошуків віри до актуальних екологічних проблем. Митець приходить до висновку: «На рівні розвинутих людських сутнісних сил мистецтво в цілому представляє гармонійну єдність змісту і форми, в якому інформативні функції колірної позначення невід'ємні від естетичної функції колірної гармонії, а сама колірна гармонія невід'ємна від національної культури і від образного змісту художнього твору» [7; с. 49].

Інтелектуалізм Миколи Стороженка та його мистецтва є знаковим для покоління шістдесятників і приваблює своїх адептів філософською поетикою та міфологічним світосприйняттям, інспіруючи сакральну знаковість й протиставляючи комерційному прагматизму сучасного мистецтва пошук вищих трансцендентних вартостей націобуття. Стороженкове прагнення до досягнення нового вело його складними шляхами в мистецтві. Він не прагнув до радикалізму, притаманного багатьом шістдесятникам, не епатував правдолюбством та акцентуїтованим індивідуалізмом. Багатогранна й освічена особистість, філософ у мистецтві, рефлексивно визначений та водночас налаштований на новачі, М. Стороженко зберіг поставу художника-мислителя, художника-експериментатора в культурі сьогодення.

Вже у Київському державному художньому інституті (1950-1956) викладачі пророкують юнакові велике майбутнє живописця-станковіста, а однокурсники й друзі з повагою називають «любомудром» [8]. Після студіювань основ академічної школи у Тетяни Яблонської, він відчуває потребу вільного ставлення до природи. Резонансну виставку за результатами подорожі в 1955-54 рр. до Алтаю і Казахстану в стінах художники називають «попаданням в яблучко», а роботи передають до фонду Інституту [9].

Спраглисть Стороженка до безнастанного пошуку й експерименту привела його в монументальне мистецтво. В складних умовах конфронтації тоталітарному режиму відбувалося дошукування глибин його національної сутності, поглиблювалися й ускладнювалися формотворчі завдання, формувалася громадянська позиція митця. В ці роки довготривалих гонінь і клеймування зазнала секція монументально-декоративного мистецтва при Спілці художників, яка вперше зібрала фотоматеріал про бойчукістів, відбувся вогненний вандалізм над ЦНБ, видубицьким книгосховищем, нищення монументальних творів А. Рибачук і В. Мельниченка. Перманентний дух нонконформізму або «українського синдрому відродження» (за М. Стороженком), з новою силою увірвався в часи «відлиги», спровокований програмно-імперським наступом, який став ще агресивнішим і витонченішим у часи «застою» [12].

На сторінках його рукопису постають унікальні спогади очевидця: «Процес «виходу» монументального твору супроводжувався, як правило «оберігачами», оком цензури. Цензура багатолика, прихована і без маски, вона і в громадських творчих організаціях. Ось схема цензури для монументалістів, яка існувала до 1991 р. 1. Замовник. 2. Цехова художня рада. 3. Партбюро спілки художників. 4. Експертні архітектурні ради. 5. Держбуд та відділ ідеології при ЦК. Часто ці структури взаємодіяли, утворюючи комбінацію, міф. Маніпулюючи, досягалось поставлене завдання. Цікаво знати: «Держбуд» – імперський подарунок тільки монументалістам України, це грізне цензорське гальмо. І диво! На протидію цьому демонізму творились високохудожні твори!» [12].

Робота в царині монументального мистецтва надихнула М. Стороженка на написання роздумів «Про деякі особливості роботи над мозаїкою», де він аналізує не лише історичний контекст 1970-80-х років, за яких відбувався активний розвиток монументального мистецтва, але й складні проблеми просторово-об'ємної організації, спрямовані на подолання усталених схем. Вже у той час Стороженка хвилювала актуальна сьогодні проблема активної взаємодії

глядача з твором мистецтва як посередника між сучасністю та культурою минулого. В композиційному рішенні він шукає закономірність в масштабних співвідношеннях форм – великих і малих – «людиноцентризм пластики в умовах невеликих відстаней»: «Великомасштабні форми руйнують форму, малі – зорозово збільшують формат. ... Масштаб усіх частин об'ємно-просторового рішення – це співмірність із людиною, розмір образотворчих елементів має бути близьким для сприйняття людини, а не лише для формату площини» [13]. Монументальна форма мала бути одухотворена «модулем людського виміру». Поштовхом до розуміння просторових завдань стають роздуми В. Фаворського, для якого синтез мистецтв полягав не у гармонії живопису і архітектури, а радше, конфлікті між ними [13].

Стороженко згадує, що митці своєрідно використали «вибух» монументалізму, адже монументальне мистецтво передбачало в своїй реальності і метаморфозу, і метод «часового заміщення» щодо змісту: «Сучасність могла межувати пластично з міфом, символікою. Крім того, матеріал (смальта, вітраж) ніс в собі умовність, узагальнення, знак... Це був певний контраст, а то і художнє дисидентство до пануючого радянського «стилю» соцреалізм... Чулося наростання національної тематики, а почасти в багатьох республіках «патріотичні» ідеї «виходили» з-під контролю суворого режиму» [13].

У мозаїчному творі «Україна скіфська – Еллада степова» (1987-1991) (пансіонат «Гілея», Херсонська область), який творився на зламі епох, саме через міф Стороженко відтворює ту споконвічну напругу, в якій перебував український народ упродовж усієї історії. Гелла, золоторунний Овен, аргонавти – міф осучаснений в мозаїчному творі думкою про реальність: держава, що бажає своєму народу добра, мусить через своїх героїв здобути «Золоте руно», повернути як фетиш долю своєму народові [13].

В роздумах «Осяяні світлом: історія розпису купола Інституту фізики (гаряча енкаустика)» Стороженко розповідає про складний досвід в техніці гарячої енкаустики, експерименти над якою він здійснював ще у 1975-76 роках (разом з В. Мельниковим). Митцеві хотілося глибинніше проникнути в дух цього мистецького виду, тому він подорожує в Керч, щоб побачити давню кам'яну плиту з енкаустичним начерком, далі в Москву – вивчати фаюмський портрет, а також звертається до Федора Шмідта – німецького історика і знавця технології енкаустики – та художника Олександра Хвостенка-Хвостова.

Унікальними з точки зору філософії мистецтва є роздуми митця про багатівікову барокову матрицю українського мистецтва. Стороженко впевнений, що бароко існувало і в культурі Трипілля, романтизм бароко (Сковорода, Мазепа, Ведель, Пінзель) XVII-XVIII століть було осучаснене в бароковій сакральності О. Архипенка, О. Богомазова, метафорах М. Приймаченко та О. Іваненко, бароковій абстракції М. та П. Малишків, С. Савченка, О. Солов'я, М. Хімича, стрій барокової душі чується і в модерних технологіях (комп'ютерна графіка) [13].

Шляхом багаторічних експериментів Стороженко вніс багато креативних рішень, які вдосконалили технологію творчості. Це кесонно-обернений метод кладки мозаїки, машинка нового типу для сколки смальти вагою в 3-4 кг (разом з В. Мельниковим), «рурка» для подачі розчину, комунікаційна рама – кесон, «анти мозаїка» – імітація живопису в смальті, створення ефекту пуантелістичного живопису, техніка гарячої енкаустики, обернена монотипія, виносний рельєф [8].

Заснувавши та очоливши Майстерню живопису та храмової культури (1994) НАОМА, митець створив новаторську самобутню школу з її унікальним вченням та філософією стильової культури. Концепцію Майстерні Стороженко вбачає в унікальному синтезі двох протилежних начал: академічно-наукового спрямування НАОМА, яка увібрала майже столітній досвід видатних українських митців світового значення, та релігійно-підсвідомої еманції на ґрунті стилю, образотворення й технології мистецтва Візантії та бароко.

Виразним у Стороженка є потяг до абсолютного синтезу або радше синкретичності мистецтва. Найперше і найскладніше завдання, яке ставить перед собою митець – через виховання культури почуттів виховати елітарність духовну [9].

З часом навчальна методика Стороженка еволюціонує в цілу систему філософських ідей. Вже в перші роки викладання в інституті він намагається експериментувати з формою і простором, розфарбовуючи мольберти або фарбуючи підлогу в майстерні. Робив з паперу дво- або триметрові конструкції-інсталяції. Експериментальні завдання одразу падають в око керівництву художнього інституту – Стороженкові «пришивають» бойчукізм та звинувачують у «воспіванні ужасного». «Обшир реалізму, якщо його гуманно розуміти, безмежний. А в художньому інституті тоді був застій. Застій на так званому нонконформістському началі: що відбувалося в політиці – віддзеркалювалося у мистецтві [9].

Митець переконаний, що потреба і еволюція знань ізолювали людину від інволюційної космогонії як втілення духу в матерію. Відтак програма майстерні передбачає, через прилучення до сакрального мистецтва Візантії й Бароко, відродити передумову трансцендентності душі учня. Учень перебуває не лише в матеріалізованій сфері технологій, процесі навчання стається втаємничення в інволюційний поступ. Підґрунтям творення мають стати підсвідомість, інтелект, душа і дух, які закладені в основу школи Стороженка.

Думки митця про творення еліти через прилучення до Школи приштовхнули його до цілком конкретизованої філософії – створення «Програми синтезу мистецької культури», що передбачає створення у науково-творчій структурі Національної академії мистецтв України Президентського культурно-мистецького центру. Головна ідея – відродити державне меценатство, залучити до цієї діяльності діячів держави, і таким чином творити цілісні культурно-творчі акції [17].

Олександра Дубовика – художника, монументаліста, теоретика мистецтва – дослідники називають речником «національного постмодернізму». Він народився 1931 року в Києві у родині поета Михайла Дубовика, репресованого сталінським режимом. Закінчив Київський художній інститут, аспірантуру Академії мистецтв СРСР. Твори Дубовик зберігаються в музеях України, Росії, США, Франції, Німеччині, Ірані. Він – єдиний з українських митців, чия творчість посіла достойне місце в масштабних проектах Державного російського музею в Санкт-Петербурзі – антології «Абстракція в Росії ХХ століття» та «Час змін. Мистецтво в Радянському Союзі 1960-1985» – та монографії доктора мистецтвознавства Нонни Степанян «Мистецтво Росії ХХ століття» [20].

Осмилення філософії мистецтва Дубовика викликало сумнів щодо приналежності митця до постмодернізму, оскільки його творча діяльність зовсім не Гра, а повернення до деміургійності¹ української культури. Деміургійний дискурс виникає на противагу постмодерному дискурсу наприкінці 1990-х і передбачає творення автором персонального світу, обумовленого його «внутрішньою енциклопедією». Деміургійна практика вимагає від автора як зовнішньої (щодо наявного світу), так і внутрішньої ерудиції. Під внутрішньою ерудицією слід розуміти якомога повніше знання про створений автором персональний світ, тобто побудову в межах твору своєї енциклопедії персонального світу. На думку ідеологів цього дискурсу, першим передбачив повернення до деміургійних практик Ф. Ніцше, який поряд з занепадом, що притаманний модерній людині, помітив ознаки невідчутної ще сили та величі душі [24].

Кожен твір Олександра Дубовика являє собою складну «внутрішню енциклопедію» з безліччю прихованих семантичних значень і зашифрованих символів. Багаторівневість

¹ У статті поняття «деміургія» використовується стосовно двох понятійних позицій: 1) творення «нового» у мистецтві взагалі і 2) як «мистецька деміургія» - творення митцем мистецького персонального світу, обумовленого його «внутрішньою енциклопедією».

мистецтва Дубовика дозволяє розглядати його творчість як різновид лабіринту або ландшафту, що закономірно привело митця до складання лаконічних нотаток, які він почав робити у 1970-і роки, а згодом назвав «Палімпсести» [18].

Свої «Палімпсести» митець починає діалогом з Ніцше. Афористичне і стилістично плюралістичне письмо Ніцше захопило Дубовика у двадцятилітньому віці, а згодом він усвідомить вплив філософії Ніцше на усе ХХ століття, і насамперед культуру з її культом тотальної свободи й нігілізму [21]. Пізніше Дубовик напише: «Видатна людина – людина, яка змогла понівечити психіку кількох поколінь, або багатьох, як Ніцше» [26]. В «Палімпсестах» Дубовик актуалізує ніцшеанський феномен деміургійної «одиночної» людини культури, але індивідуальність завжди заганялась у «прокрустове ложе» напрямів та стилів, і нехтувався сам митець в усіх його людських проявах [22]. Творчість Дубовика також резонує ніцшеанському уявленню про кармічну циклічність історії, яка народжує нове зіткнення лінійного історичного та циклічного метаісторичного часів. Дубовик пише: «Пласт культури і історії – безмежна величина, в якій усе взаємопов'язане, навіть події, що відбуваються на великих віддальх одна від одної в цивілізаціях, що не контактували безпосередньо між собою. Нема сюжету, котрий не мав би традицій, і кожне слово ховає корені в темряві часу, будь-яке філософське твердження багаторазово переосмислювалось і заново формувалось» [22]. У 556-му фрагменті «Волі до влади» читаємо: «Справжній світ, у яких би формах він не поставав конструктивно, завжди був тим самим світом явищ, узятим ще раз». За Ніцше, важливо визначити лише міру часових взаємовпливів: «Певна міра могутності визначає, яка ж саме сутність іншої міри могутності, у якій формі, з якою силою, необхідністю ця інша міра могутності взаємодіє» (568-й фрагмент «Волі до Влади») [24].

Все, що робить Дубовик – концептуально. Символи і речі, конкретні цитати на конкретне мистецтво, а не украдені і видані за власні. Цитату з Тіціана митець поєднує з незрозумілими знаками і речами, які руйнують концептуальне уявлення про цілісність «венер»: «Найцікавішим для мене, якщо брати ХХ століття, є концептуальне мистецтво. Чому? Саме поняття концептуальності виникло, як на мене, у глибокій давнині, у 787 році, на другому Нікейському соборі, спрямованому проти іконоборців. Головним постулатом Собору була теза, що зображення є ідентичним тексту, тобто те, що зображується – це і є Біблія. Цей концепт пройшов потім через усі століття і прийшов у століття ХХ. Тобто, «річ» і «поняття» у мистецтві взаємопов'язані. Все, що народжувалося у мистецтві, народжувалося на основі «речі»: дерева Мондріана або абстракції Кандінського, якого надихнула великодня Москва. Сама по собі річ для мене нецікава – вона служить для діалогу «поняття-річ» [25].

Літературні й філософські практики Дубовика у період розпаду імперії стали ситуативно-концептуальним мистецьким відгуком на масовий синдром зламу, що викликав дві метапсихічні складові: суспільну депресію і масову карнавальну сміхову рефлексію на катаклізм системи. Нобелівська промова (1991) Дубовика звучить як зухвалий виклик і протест. Лексичний потік алогізмів означає не лише нігілістичну позицію митця в суспільстві, а й стан певної нездійсненності, притаманний українській культурі. Текст промови стає «тереном репресії» (Ж. Дерріда), в межах якої диктат абсурду провокує «текстову війну». Соціальна маргінальність української культури вичаклює маргінальність тексту, бо ж українська культура досі перебуває в інтер'єрі нездійсненності.

За Дубовиком, сучасна епоха є епохою осмислення, а час провокує інтерес до вічності та езотерики. Відповідно, виникає мистецтво роздумів, інтеріоризацій й долання крику «актуального мистецтва». Аби шлях культури постмодерну, яка прямує в черево колективної галюцинації віртуальної реальності, не став єдиним, мистецтво повинно творити «діалог як оберігаюче начало культури». «Дуже довго думав, перш ніж почав мислити», – спостережливо зауважує Дубовик [26].

Як висновок, слід зазначити, що філософсько-естетичні погляди українських

художників-шістдесятників були основою їх власних світоглядних принципів, напрацьованих концепцій вперше розглядаються як цілісне явище українського образотворчого мистецтва, що становить наукову новизну порушеної у статті проблеми.

Світоглядні концепції В. Ламаха, Ф. Юр'єва, М. Стороженка, О. Дубовика базувалися на оригінальних пошуках форми, технологій, на глибинному, часто інтуїтивному вглибленні у сутність речей, людської психології; опанування знаками й символами національної історії, міфології, семантикою, орнаментикою обрядовості, вірувальною наповненістю людського буття бралось за наріжні поняття у процесі мистецького самоусвідомлення й самовиховання. Заборона у звітний період на історичні події, імена, традиції, релігійну сповідність, панування соцреалістичної доктрини хоч і сковували зусилля митців, часто репресійними засобами, брутальними заборонами, проте й у спосіб спротиву, «тихого» бунту талановиті люди плекали свою самодостатність, опановували заборонені філософські, мистецькі концепції, напрями. Літературні й філософські практики художників-шістдесятників тоталітарного періоду, а також на зламі епох викарбовувалися десятиліттями вдумливих досліджень, високих духовних устремлінь, осяянь і в своїй сукупності творять Школу національного мистецтва. Тим часом історичний злам – від тоталітарного устрою до демократично-корпоративного – породив, з одного боку, суспільну депресію, а з іншого, – карнавальну, «сміхову» рефлексію, вульгарно й нефахово запозичену з теорій М. Бахтіна й О. Потебні. Неминуче від «карнавалізації» мистецтво, література, візуальні дійства, не кажучи вже про естрадні «шоу», невпинно скочуються до пародії, пародіювання й нігіляції, спустошення культури загалом. Примітивні малярські вироби, несмакові інсталяції, що їх сприйняття не потребує особливої культурної підготовки, оголошуються справжнім мистецтвом і щедро оплачуються. Справжні ж мистецькі явища, творцями яких є відомі художники-шістдесятники, відтісняються на периферію культурного буття, і мовби заганняються в андеграундні «криївки».

Список використаної літератури

1. Ильин И.П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / И.П. Ильин. – М., 1996. – 256 с.
2. Лобановский Б. Киевские анахореты: о творчестве ряда киев. худож. 50–60-х гг. / Б. Лобановский // Византийский ангел. – 1997. – № 3. – С. 31–40.
3. Ламах А. Валерий Ламах и его схемы / А. Ламах // Art Ukraine. – 2010. – 10 сентября. – С. 5-10.
4. Складенко Г. Кольори та звуки маестро Флоріана Юр'єва / Г. Складенко // Образотворче мистецтво. – 2008. – №3. – С.10-12.
5. Юр'єв Ф. Музыка кольору / Ф. Юр'єв // Наука і життя. – 1962. – № 1. – С. 7-9.
6. Юрьев Ф. Музыка света / Ф. Юрьев. – К.: Муз. Украина, 1971. – 160 с.: ил.
7. Юрьев Ф. Цветовая образность информации. Т. II / Ф. Юрьев // Гармония сфер. –К.: ТОВ «Новий друк», 2007. – 327 с.
8. Смирна Л. Інтерв'ю з О. Соловйом, учнем М. Стороженка. – 22.01.2013р. З особистого архіву.
9. Смирна Л. Інтерв'ю з М. Стороженко, народним художником України, лауреатом Національної премії України ім. Тараса Шевченка, дійсним членом Національної академії мистецтв України. - 22.02.2012, 17.03.2012, 10.04.2012 р. З особистого архіву.
10. Стороженко М. Від Школи до Храму / М. Стороженко // Від Школи до Храму або Літопис Майстерні живопису та храмової культури під керівництвом М.А. Стороженка. – К.: Дніпро, 2010. – С. 5-7.
11. Стороженко М. Новітні технологічні аспекти мистецької освіти на досвіді Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури / М. Стороженко // Доповідь на

- науково-практичній конференції «Творчість та новітні технологічні аспекти мистецької освіти в Україні» (15 жовтня 2010, м. Київ, ІПСМ). З особистого архіву.
12. Стороженко М. Роздуми про мозаїку. – Рукопис. З особистого архіву.
 13. Стороженко М. Про деякі особливості роботи над мозаїкою. – Рукопис. З особистого архіву.
 14. Стороженко М. Думки під склепінням / М. Стороженко // Мистецькі обрії' 99: Альманах: Науково-теоретичні праці та публіцистика / Академія мистецтв України / Головний науковий редактор І.Д. Безгін - К: КНВМП «Символ-Т», 2000. – С. 35-47.
 15. Стороженко М. Складка барокова. – Рукопис. З особистого архіву.
 16. Соловей О. Феномен творчо-педагогічної діяльності / О. Соловей // Мистецтвознавство України: Зб. наук. пр. – К.: ІПСМ АМУ; КЖД «Софія», 2009. – Вип. 10. – С. 338-345.
 17. Стороженко М. Програма синтезу мистецької культури. – Документи Президії Національної академії мистецтв України.
 18. Макаров А. Роздуми про постмодерніста / А. Макаров // Слово і час. – 1990. – № 9. – С. 158.
 19. Шапиро А. Эмоции и «чистый разум» украинского постмодерниста А. Дубовика / А. Шапиро // Твое время. – 2008. – № 3 – С. 53-62.
 20. Abstraction in Russia XX century. V. I, II // State Russian Museum of St. Petersburg, 2001. – P. 316-317 (V. I - 383, II - 431); Times of change. Art in the Soviet Union 1960-1985 // State Russian Museum of St. Petersburg, 2006. – P. 319 (416); Степанян Н. Искусство России XX века / Н. Степанян. – М.: Галарт, 2008. – С.251 (416).
 21. Творча зустріч з О. Дубовиком в Національному культурно-мистецькому та музейному комплексі "Мистецький Арсенал" . – 17 листопада 2012 року.
 22. Дубовик О. Палімпсести / О. Дубовик // Дубовик. – Київ, 2005. – 231 с.
 23. Дубовик О. Мій Катехізис / Дубовик. – Київ, 2005. – 231 с.
 24. Повернення деміургів / Плерома'98. Мала українська енциклопедія актуальної літератури. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 288 с.
 25. Смирна Л. Інтерв'ю з О. Дубовиком. 20.11.2012 р., 28.12.2012 р. - З особистого архіву.
 26. Дубовик А. Слова / Дубовик А. – К.: Софія, 2012. – 264 с.
- Стаття надійшла до редакції 11.12.2013

L. Smirna

PHILOSOPHICAL CONCEPT UKRAINIAN ARTISTS SIXTIES OF THE TWENTIETH CENTURY

In suggested research an attempt of the philosophical and aesthetic thoughts artists of sixties V. Lamakha, F. Yuriyev, M. Storozhenko, O. Dubovyk on the back of dramatic events in the history of Ukrainian Arts was accomplished.

Key words: *artists of sixties, world outlook conceptions .*

УДК 791.43

Н.І. Цімох

ПОЛІТИЧНІ ТОК-ШОУ В УКРАЇНСЬКОМУ ТЕЛЕВІЗІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Телевізійні політичні ток-шоу займають особливе місце в телевізійному просторі і охоплюють населення значно більше, ніж інші програми. Телевізійна присутність стає

основним ресурсом виходу на тих, кого ще не зачепила партійна пропаганда, тобто дає можливість залучити нових симпатиків. Це живе реагування на проблеми сьогодення.

Ключові слова: *Телевізійний простір, політичні ток-шоу, теледебати, маніпуляція, жанр.*

Актуальність теми. Сучасний медіаринок України наповнений проектами різновекторного спрямування: від важливих для суспільства програм до справжніх видовищних дійств. Безпосередньо важливу нішу серед них займає вже досить освоєний вітчизняними медійниками жанр телевізійної журналістики – ток-шоу. Зокрема один із його видів – політичні ток-шоу.

Серйозних, комплексних досліджень політичних ток-шоу як жанру, який впливає на масову свідомість і має маніпулятивний потенціал немає. Жанр викликає велику кількість суперечностей, адже є дуже популярним жанром на українському телебаченні, і часто медійники користуються цим. Проте забувають про призначення і функції політичних ток-шоу, створюють шоу і незалежно від волі глядача нав'язують ту чи іншу думку.

Автори суспільно-політичних ток-шоу позиціонують ці програми, як ті, що допомагають глядачам розібратися у вирі подій, виробити об'єктивну точку зору на процеси у соціумі. Насправді ж часто маніпулюють темами, часом, соціологією і вдаються до різних способів аби глядач сприйняв ту чи іншу думку саме так, як вигідно творцям програми, які намагаються створити «порядок денний» в країні.

Мета: аналіз політичних ток-шоу і їхнього маніпулятивного впливу на маси.

Політичне ток-шоу в українському телебаченні відносно новий жанр. Ток-шоу (англ. talk show) — жанр телепередачі, телевізійної дискусії, обговорення питань загального інтересу, точок зору. Як правило в ток-шоу беруть участь запрошені експерти з якихось конкретних питань, запрошені гості але можуть також і присутні глядачі. Спілкування гостей телепрограми організує звичайно один, або іноді декілька телеведучих — ЗМІ-модераторів. Найчастіше, основною темою дискусії є інтерв'ю із запрошеними гостями до студії — політиками, знаменитостями, фахівцями.[12] Жанр ток-шоу виник на американському телебаченні в 60-х роках ХХ століття, його творцем, як стверджують, був відомий журналіст Філ Донахью.

Існує легенда: інтерв'юючи під час прямого ефіру гостя своєї програми, Філ Донахью в якийсь момент зрозумів, що запитання у нього закінчилися. Тоді він підбіг до одного з глядачів, що сиділи в студії, і запитав: «У вас є запитання до нашого гостя?» Глядач не розгубився, і таким чином Донахью винайшов жанр ток-шоу.

Вперше програма Філа Донахью з'явилася на телевізійному каналі «WHIO-TV», там у 1963-1967 роках він працював ранковим ведучим і проводив ток-шоу в прямому ефірі за участю запрошених до студії гостей. Це була провінційна телестанція, бюджет виділили мізерний і запросити до себе гостей з числа зірок Донахью було нелегко. Щоб залучити аудиторію, а разом з нею і тих самих зірок політики та шоу-бізнесу, Донахью зважився на принципове нововведення. Він зосередив увагу у своєму ток-шоу не на відомих особистостях, а на скандальних проблемах, які відкрито обговорював в ефірі. Дебют «The Phil Donahue Show» відбувся в Дейтоні (штат Огайо). Першим гостем на «Phil Donahue Show» стала Маделін О'Хейр, атеїстка, з якою він обговорював релігійні конфлікти між учнями в коледжах. «Протягом того ж тижня в листопаді 1967 року він видав у ефір фоторепортаж з пологового будинку з докладним показом всіх деталей і обговорив процес пологів з присутніми в студії»[5,167].

Наприкінці 80-х рр. завдяки Філу Донахью жанр ток-шоу був настільки популярним, що практично на всіх телеканалах США - від великих, загальнонаціонального значення, до дрібних провінційних - з'явилися свої ток-шоу.

Проте у ситуації негласного змагання, у ток-шоу все менше і менше приділяли увагу соціальним і політичним питанням. Ток-шоу почали набувати скандальний характер. Гостями ведучого були, як правило, фахівці, герої дня і знаменитості, а безпосередніми учасниками полеміки ставали глядачі - як в телестудії, так і біля домашніх екранів. Глядачі прямо з місць (або по телефону) ставили свої запитання гостям, коментували їх думки, виступали з власними думками і часом сперечалися одне з одним. Це давало програмі спонтанний характер і робило її різноманітно. У рекламних проспектах говорилося, що «у виступах Донахью можна спостерігати щось і від психологічної драми, і від вуличного театру, і від сеансу колективної терапії».

У СРСР, а отже і в Україні, телеглядачі познайомилися з ток-шоу Донахью в 1986 році. Його ім'я пов'язане з телемостом, що з'єднав в прямому ефірі людей Америки і СРСР. Ці передачі залишаються унікальними в тележурналістиці. У рекламних матеріалах, що поширювалися в Москві, зазначалося, що Донахью вів свої передачі з в'язниці штату Огайо і з луна-парку Уолта Діснея, з пароплава «Міссісіпі Квін» і з п'ятитисячної аудиторії, що обговорює проблему рівності прав чоловіків і жінок.

Володимир Познер став відомим телеглядачам як партнер Філа Донахью у проведенні телемосту (з радянської сторони). Після цих передач, Володимир Познер провів ще десятки різних ток-шоу за участю сотень людей різних національностей, професій і віку. Кожного разу передачі вражали широтою можливостей ведучого: його ерудиція, такт, доброзичливість у поєднанні з сильною волею і ясним розумінням мети приводили до того, що напружене, колективне шукання істини через діалоги В.Познера з присутніми в студії людьми, справляло величезний духовний вплив на телеглядачів. Не тільки ім'я Володимира Познера пов'язане із зародженням подібних програм на радянському телебаченні. «Ще не було в лексиконі помітного англомовного терміна «ток-шоу», а позначуване ним явище - телепрограми, в яких в студії були присутні глядачі, гаряче обговорюють запропоновану проблему, вже існували». Це був «12 поверх» Е. Сагалаєва, «Музичний ринг» К. Максимової, перебудовний «Взгляд» з В.Лістєвим, О.Любимовим і т.д.

Можна стверджувати, що жанр ток-шоу в СРСР, а після проголошення Незалежності, і в Україні почав набувати національної самобутності, ставав трибуною для обговорення справді актуальних питань сучасності. Причому у глядача(з часі В.Познера, В.Лістєва та ін.) зберігалось відчуття, що його голос може бути почутий. Телебачення незалежної європейської держави України йшло навпомацки, експериментуючи з новими формами та жанрами, випробовуючи їх. Для цих експериментів телеканали, природно, обирали найуспішніші та найрейтинговіші зразки західної телеіндустрії.

Після серпня 1991 р. в Україні відкрилися нові політичні, економічні та творчі можливості розвитку всієї системи ЗМІ. Телебачення починало буквально з нуля, відкриваючи і осягаючи закони телевізійних жанрів, драматургії і телевізійної діяльності в цілому. Для наслідування використовувалися будь-які зразки, які приносять успіх і економічну вигоду.

У перший рік своєї появи на наших екранах передачі в жанрі ток-шоу транслювалися виключно у вечірній час[10,8].

На жаль, з 1991-1993 рр. і по сьогоднішній день, для ток-шоу, - це період експансії закордонних жанрів на вітчизняному екрані. Ток-шоу стали існувати як «кальки» західних телепрограм, копіюючи не тільки їх основні ознаки (легкість розмови, артистизм ведучого, обов'язкова присутність аудиторії), а й розважальність як елемент комерційного успіху[9,45].

Саме так в Україні з'явилися ток-шоу. Їх популярність, принципи проведення, основні віхи мало відрізняються від моделі американської.

Проте треба визнати, що часто ток-шоу стають індикаторами гострих суспільних проблем. Оголошуючи їх, голосно заявляючи про них, ці програми, завдяки своїй публічності і

можливості викликати резонанс, інколи стають арбітрами у справі розв'язання конфліктних ситуацій або своєю силою, що покликана відновити справедливість[3,131].

Дослідники телевізійних жанрів Н.В.Вакурова й Л.І.Московкин характеризують ток-шоу як розмовний жанр, сучасний аналог теледискусії, від англ. «talk-show» - запозичений у зв'язку з можливістю прямого ефіру західний жанр, адресований «не всім, але кожному».

Сучасний словник-мінімум наводить нам таке тлумачення: «ток-шоу - теле-, радіопередача розмовно-розважального жанру, розмова ведучого із запрошеним відомим політиком, митцем, артистом тощо»[6].

Журналістка газети «День» Марія Томак називає ток-шоу – «дитям американського ефірного простору, яке стало майже рідним і для наших телеканалів. Це лідер за своєю природою і програма, яка повинна бити рекорди, що вона і робить, її високий рейтинг із самого початку закладений у законах жанру»[7].

Ток-шоу (англ. talk show) — жанр телепередачі, телевізійної дискусії, обговорення питань загального інтересу або певних точок зору. Як правило, в ток-шоу беруть участь запрошені в студію глядачі та гості. Спілкування гостей телепрограми організує звичайно один, або іноді кілька телеведучих. Найчастіше, основною темою дискусії є інтерв'ю із запрошеними гостями до студії — політиками, знаменитостями, фахівцями[4].

Ток-шоу як новий жанр журналістики є поєднанням найяскравіших якостей телебачення (найновішого ЗМІ): розважальності та пізнання. Для будь-якого глядача сьогодні – це суспільно-важливе явище, яке має велике соціальне значення. Це свого роду інсценування певної життєвої ситуації та ймовірних шляхів її вирішення.

Ток-шоу – це розмовне видовище, під час якого відбувається спілкування ведучого-рефері з учасником (учасниками) програми, запрошеними до студії, а також ведучого-рефері й учасника (учасників) зі студією, та яке передбачає запитання і відповіді,можливий аналіз висловленого з приводу тієї чи іншої теми, визначеної заздалегідь[11,89].

Якщо замислимося над змістом і підтекстом словосполучень, то помітимо, що у кожному з них є, так би мовити, головне і другорядне слово. Ось, наприклад, «ток-шоу» – що тут є головним розмова («ток») чи шоу, а що другорядним? Як би не намагалися автори серйозних ток-шоу розглядати важливі суспільні чи політичні проблеми у своїх передачах, елемент шоу завжди буде присутнім, і часто навіть домінуватиме.

Ток-шоу у його первісному вигляді повинно допомагати глядачеві, який зіштовхнувся із життєвими труднощами, дати зрозуміти, що його ситуація не унікальна, що він не один: є ще люди, яких хвилюють ті ж питання, і ті, які готові поділитися з ними своїм життєвим досвідом. Саме ток-шоу дозволяє моделювати ситуацію, спільно переживати її, опосередковуючись підтримкою віртуального колективу, і припускати допустимі варіанти поведінки, що заповнюють нестачу авторитетних суджень та вказівок. Ситуації, які моделюються у програмі, призначенні відчиняти «завісу таємниці» над способом роздумів іншої людини і допомогти у пошуках компромісу. Це своєрідні «думки вголос». Невід'ємною рисою даного жанру є його, так би мовити, народність.

У свою чергу політичні ток-шоу також мають задовольнити політичні смаки своєї аудиторії, допомогти розібратися у вирі подій. Адже у кожній державі є влада, а відповідно є опозиція, є чиновники, які створюють закони та лобіюють свої інтереси. Населення не може залишатися осторонь свого політичного життя. У первісному вигляді експерти визначають політичні ток-шоу як жанр аудіовізуального витвору, головною метою якого є зосередження уваги глядачів на окремих аспектах політичного життя суспільства. Політичні ток-шоу відрізняються від інших політичних програм саме наявністю так званого «внутрішнього» активного глядача. На це і розраховують творці цих програм, коли вдаються до маніпуляцій.

Експерти приходять і до того, що політичні ток-шоу сьогодні певний «гібридний жанр, в якому інформативність і розважальність визначені технологіями, які наслідують

психологію телеглядача» [1, 115]. В їхній основі – перманентна боротьба представників протилежних таборів напередодні виборів, що зближує ток-шоу з теледебатами.

Класичне ток-шоу, зокрема і політичне, являє собою трикутник: ведучий – запрошені гості (експерти) – глядач у студії. Його схема досить проста, проте безпрограшна: герої, глядачі, ведучий, запитання і відповіді.

Ток-шоу відрізняється від інших програм надзвичайною тематичною і функціональною шириною жанрового різновиду. Дослідники вважають, що воно поєднує в собі ознаки інтерв'ю, дискусії, гри і концентрується навколо особистості ведучого. Це одні зі складових успішності і популярності цього жанру.

Невід'ємним компонентом політичного ток-шоу є відповідна аудиторія. Глядачі в студії створюють атмосферу публічності, допомагають емоційно орієнтуватись в ситуації дискусії. Як-не-як, а це найширше відображення ефектності самого телепроекту. «Народ» у програмі користується особливим авторитетом – це конструкція, до якої апелюють усі ведучі. «Народ» пояснюється як джерело найбільш зважених і адекватних вирішень проблеми. Великою перевагою народу є його «простота». Це також один із елементів, який робить ток-шоу таким популярним, адже глядачі в студії надають ток-шоу рис «народності» і «зближеності».

З появою ток-шоу на вітчизняних каналах виникла посада – модератор. Це людина, яка займається «підігрівом» публіки. Модератор розповідає про хід програми, про роль глядачів, намагається спонукати людей до діалогу, запитує, хто із присутніх бажає висловити свою думку стосовно даної теми програми, показує, як потрібно користуватись пультами для голосування, якщо їх використовують у проекті. Модератор присутній у залі протягом усієї передачі. Він слідкує за ходом ток-шоу і першим розпочинає аплодувати у місцях найбільшого емоційного підйому бесіди, він допомагає сформулювати думки охочих розповісти свою історію. Таким чином, відповідно до теми програми та її специфіки відбирається відповідна публіка. Зазвичай автори проекту прагнуть відібрати якнайяскравіших людей, які зможуть подати до дискусії незвичайну думку, провокативне запитання. Саме такі люди і є однією із «родзинок» програми.

Третій компонент – гості програми. Вони є головними особами у всій виставі. Цікаві та неординарні люди – гарант успіху будь-якого ток-шоу. Дуже часто ми спостерігаємо привернення уваги до такого телевізійного проекту саме за рахунок яскравості та популярності того чи іншого гостя.

В залежності від характеру ток-шоу у ньому може брати участь від одного до десяти героїв. Мінімальна ж кількість – це двоє, тоді більша частина уваги приділяється ідеї. А в ідеї є як прихильники, так і противники. Зазвичай у таких ток-шоу герої є основними опонентами[2].

Існує три категорії гостей, яких можна запросити на політичне ток-шоу:

1. Експерт – професіонал із даної теми ток-шоу. Ще до початку програми ведучий пояснює роль експерта – давати об'єктивну оцінку певній ситуації. Експерти в програмі зазвичай проявляють себе в амплу аналітика, який на акценті дискусії дає свій коментар.

2. Реальна особа. Це людина, яка безпосередньо пов'язана із проблемою. Тут вона є конкретним прикладом із своїм конкретним вирішенням проблеми.

3. Чиновник. Це посадова особа, яка так чи інакше владно пов'язана або спроможна допомогти знайти вихід або ж дати фахову пораду.

Хитрість українських політичних ток-шоу полягає в тому, що на програми запрошують постійно одних і тих осіб, яких делегують від партій. Автори програм не запрошують особистість в студію на прямий ефір, а запрошують представника від партії. В той час, як у кожній партії одні постійні спікери. Такий вибір гостей серйозно впливає на якість програми.

Зачинателем жанру політичного ток-шоу на українському телебаченні вважають російського журналіста Савіка Шустера та його програму «Свобода слова». Уперше ця передача з'явилась у вересні 2001 року на російському каналі «НТН». З 2005 року вона почала виходити у прямому ефірі на українських телеканалах «ICTV» та «Інтер». У 2010 році ток-шоу змінило свою назву на «Шустер Live» і канал – на ТРК «Україна», геть нещодавно це шоу ще показували на «Першому національному», а сьогодні вже на телеканалі «Інтер»[13].

За останні роки, одними з найвідоміших політичних розмовних видовищ вважають «Велику політику з Євгенієм Кисельовим» на «Інтері», «Шустер Live» на Першому національному, «Свободу слова з Андрієм Куликовим» на ICTV.

Формат же сучасних політичних ток-шоу дороблявся в Росії. Саме в цій країні американському прототипу придумали вимірювальні апарати. Зараз їх використовують усі українські популярні шоу. Ось так про це пристрої медіаексперт Альона Сібірякова у своїй статті для «Телекритики» - «Утопія, яка може стати реальністю»[6].

«Творці початкової моделі політичних ток-шоу - американці, а за ними продюсер «Свободи слова» в Росії Віра Кричевська - знайшли технічне рішення проблеми висловлення суспільної думки. Тоді ж сценарій програми був доповнений пультами, що дозволяють в прямому ефірі виводити на екрани в студії результати голосування глядачів, які сидять у ній. Можливість реагування на виступ представників політичного класу представниками громадськості та можливість усій телеаудиторії бачити оцінки виступів політиків були покладені в основу цього формату шоу.

Сьогодні всі існуючі формати політичних ток-шоу на вітчизняному телебаченні дотримуються правила зворотнього зв'язку, кожен у доступних йому інструментах.

У програмі «Шустер Live» на Першому національному у студії ведеться інтерактивне голосування аудиторії представників Київської області. У програмі «Свобода з Андрієм Куликовим» на ICTV свої оцінки того, що відбувається в студії, дає не тільки аудиторія, а й експерти з допомогою своїх висловлювань. У програмі «Республіка» з Анною Безулик на 5-му каналі- наймолодшою з ряду вітчизняних політичних ток-шоу - роль зворотного зв'язку виконує розгорнутий майданчик формату в одній із соціальних мереж. Навіть монологічне ток-шоу Євгена Кисельова «Велика політика» на «Інтері» не позбавлене видимості зворотного зв'язку з глядачами, в ньому їм пропонується зателефонувати за номером мобільного телефону і проголосувати з приводу того чи іншого актуального питання програми. Демонстрація зворотнього зв'язку є досі обов'язковим додатковим елементом формату політичних ток-шоу. Однак ця інформація жодним чином не впливає на події в ефірі - на самому студійному майданчику студії і далеко за її межами. Чого не враховувала ця модель, так це особливостей української політичної культури. Як у тому анекдоті: що б ми не робили - все виходить автомат Калашникова. Так і тут: можливість розумної аргументованої дискусії в присутності різних груп і критично налаштованих глядачів-оцінювачів не була реалізована.

Сучасну модель політичних теледебатів підмінила модель глухоти учасників та аудиторії».

За принципом трикутника з використанням вимірювальних пристроїв створені українські ток-шоу. Проте творчі колективи кожної з програм намагаються внести якісь нові елементи та цікавинки, аби зробити своє шоу популярнішим і «рейтинговішим». Та в гонитві за рейтингами, з політичним ток-шоу відбулися дивовижні метаморфози: поки не було певних його меж (та й самого терміна), в ньому була присутня суспільна і духовна напруга, відбувалися серйозні відкриття, не тільки творчі, а й соціальні. Зі зміною соціально-політичної ситуації в Україні, пізніше, коли жанр ток-шоу став гуляти по всіх телеканалах, побивши за кількістю передач рекорди, він почав безпосередньо маніпулювати свідомістю

телеглядачів. І якщо раніше «до періоду Помаранчевої революції, в якій політичні ток-шоу були битвою гладіаторів, щоп'ятниці увечері українські телеглядачі збиралися біля екранів як римляни у Колізеї, і могли почути більш-менш відверту правду від своїх обранців; то сьогодні ці слова виглядають скоріше міфом, а ніж реальністю»[14].

Список використаної літератури

1. Владимиров В.М. Місія журналістики: у порядку постановки питання // Наукові записки Інституту журналістики. – 2001. Т-2
 2. Бирбом М. Хозяин ток-шоу //Спутник-ТВ. 2005.
 3. Законова А. Засоби масової комунікації: ефективність впливу на аудиторію // Роль ЗМІ в процесах державотворення. – К.: 1998
 4. Недопитанський М.І. Телевізійне ток-шоу: секрети популярності та виробництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.journ.univ.kiev.ua>
 5. Роль мас-медіа у формуванні інформаційного суспільства. –К.: 2005
 6. Сібірякова А.О. «Утопія, яка може стати реальністю»// Телекритика <http://www.telekritika.ua/media-suspilstvo/view/2011-07-29/64668>
 7. Смирнова Т.В. Мовленнєва структура рекламного тексту як засіб формування впливу на соціальну поведінку людини // наукові записки Інституту журналістики. – 2001 №5.
 8. Томак М. «Барьер» для ток-шоу. Особенности украинской адаптации американских форматов [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.day.kiev.ua>
 9. Шерман О.М. Політичний стереотип: місце у політичному процесі та... -Львів: 2008
 10. Яковець А. Телевізійна журналістика : теорія і практика. – К. : ВД "Києво-Могилянська академія",2001
 11. Яковець А. Телевізійна журналістика : теорія і практика. – К. : ВД "Києво-Могилянська академія",2001
 12. www.wikipedia.ru
 13. www.wikipedia.ru
 14. <http://www.pravda.com.ua/news/>
- Стаття надійшла до редакції 11.12.2013

N.I. Tsymoh

POLITICAL TALK SHOW IN UKRAINIAN TELEVISION SPACE

TV political talk - show a special place in the television space and cover the population is much larger than other programs. TV presence has become a major resource output to those who have not yet touched the party propaganda, that is an opportunity to draw new supporters. It is a living response to the challenges of modernity.

Keywords: *TV space, political talk - show, televised debate, manipulation, genre.*

УДК 94(477)''19''+323.1

А.З.Шайхатдінов

МОВНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЯК ФАКТОР ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН ДОНБАСУ

У статті досліджено основні напрями діяльності національно-культурних товариств Донецької області у сфері відродження національних мов. Проаналізовані здобутки та проблеми у справі національного шкільництва, визначено особливості розвитку недільних шкіл, охарактеризовані ЗМІ етнічних громад та ступень використання ними національних мов.

Ключові слова: національно-культурні товариства, етнічні меншини, культурна інфраструктура, етнокультурне відродження.

У процесі національно-культурного відродження чільне місце займає відродження рідної мови. Адже мова, це не лише прагматичний засіб спілкування людей, це важливий показник етнічної ідентичності, це „еквівалент людського духу, глибокого досвіду поколінь, самого національного буття в його минулому, сучасному і майбутньому” (І. Дзюба). Тому й не випадковим є те, що вже перші кроки етнічної самоорганізації меншин у Донецькій області (як і взагалі на радянському просторі) позначилися акцентуванням мовних аспектів етнічного буття. Мовне питання й зараз є одним з найактуальніших у діяльності національно-культурних товариств. Політико-правові аспекти реалізації мовних прав етнічних меншин України досліджувалися у роботах провідних українських етнополітологів М. Шульги [1], Л. Нагорної [2], О. Майбороди [3], Ю. Римаренко [4], Л. Лойко [5], В. Єрмолової [6] тощо.

Відродження національних мов меншин Донеччини наприкінці 1980-х- на початку 1990- рр. було важливим напрямом наукового пошуку Т. Болбат [7]. Становлення освітньої інфраструктури греків Донеччини висвітлено у монографії К. Балабанова і С. Пахоменка [8]. Цілий ряд дискусійних матеріалів з мовного питання вміщений на сторінках газети „Форум націй” – друкованого органу Конгресу національних громад України [9]. Метою даної статті є характеристика процесу реалізації мовних прав етнічних меншин Донецької області у контексті діяльності національно-культурних товариств.

Слід зауважити, що досліджувана проблема досить чітко розподіляється на два аспекти: 1) питання вивчення, використання, розвитку мов етнічних меншин Донеччини (греків, євреїв, поляків, німців, вірмен тощо); 2) питання статусу російської мови, яка об'єктивно не може вважатися мовою лише російської меншини, адже значна частина населення області (і не тільки росіяни) саме її вважають рідною.

За переписом 2001 р. з 77516 греків рідною російську назвали 70737 (91, 3 %) осіб. Російська є рідною мовою для 95, 9 % євреїв, 88, 7 % німців, 85,5 % білорусів, 77, 5 % поляків, 73, 9 % татар Донеччини. Більш того з 2 744 149 українців Донеччини 1 612 243 (58,7 %) вважають російську мову рідною [10]. Питання російської мови всі роки незалежності України було відчутно заполітизованим і значно виходило за межі діяльності і компетенції громадських об'єднань російської меншини. Це у повній мірі стосується і Донецької області. Враховуючи це, ми залишили поза межами даної статті проблему статусу російської мови і громадсько-культурні та суспільно-політичні ініціативи, спрямовані на його підвищення. Адже вони заслуговують на окреме детальне висвітлення.

Мови етнічних меншин Донеччини (греків, євреїв, поляків, німців тощо) постійно перебували у центрі увазі їх громадських об'єднань (хоча і не в рівній мірі) вже з самого

початку їх створення наприкінці 1980-х. Лібералізація партійно-державної національної політики у роки перебудови, прийняття з 1987 р. ряду партійних документів спрямованих на розвиток національних меншин, і перш за все „Платформи КППС у національному питанні” (1989 р.) відкрили офіційний шлях процесам етнокультурного відродження. У Донецькій області датою початку регіональної етнополітики можна вважати серпень 1987 р. Саме тоді бюро донецького обкому КПУ прийняло ряд постанов, спрямованих на реалізацію національно-культурних запитів меншин. Треба відзначити, що відродження мов меншин Донеччини відбувалося синхронно з відродженням української мови в регіоні і обидва ці процеси знаходилися під контролем партійних органів. При чому спочатку обком КПУ намагався штучно підсилити цю синхронізацію, стримуючи ініціативи активістів української мови і відмовляючи їм у створенні самостійної організації. Так, за сприянням і рекомендацією обкому КПУ 28 січня 1989 р. замість окремого Товариства української мови було створено Товариство рідної мови з секціями національних мов. Така позиція, вочевидь, зумовлювалася певним побоюванням радикалізації українського культурного руху та намаганням придати новій організації інтернаціоналістського характеру. Але вже у квітні 1989 р. первинні організації Донецького Товариства української мови прийняли рішення вести самостійну позасекційну роботу. Це прискорило розпад Товариства рідної мови створеного з ініціативи компартійної влади.

Утім, для меншин ця організація стала першою можливістю для консолідації на офіційному рівні. Так, у 1989 р. як грецька та єврейська секції Товариства рідної мови були засновані Маріупольське міське товариство греків та Обласний Єврейський культурно-просвітницький центр “Алеф” (ОЄКПЦ). Обидві організації чільні позиції своїх статутів віддали питанням відродження рідної мови. І це, не випадково – адже традиційно процеси етнокультурного ренесансу розпочинається з підвищення уваги до мови. Стан занедбаності національних мов зумовлював актуальність цієї проблеми. Нарешті, мовний маркер був запропонований владою як основа для самоорганізації, адже національно-культурні товариства вперше з’явилися як товариства вивчення рідної мови. Отже, мовний аспект став головним чинником початкового етапу інституалізації етнічних меншин. І греки, і євреї зафіксувавши пріоритетність мовних питань зіткнулися не тільки з проблемою катастрофічно низької розповсюдженості національних мов в етнічному середовищі. Неабияку складність являла собою та обставина, що і у грецькій і в єврейській громаді існували по декілька мов, які теоретично претендували на звання національних. У греків це були румейська та урумська – локальні мови, розповсюджені у греків Приазов’я, а також новогрецька мова. У євреїв – іврит та ідиш.

Особливо гострою була ситуація з грецькою меншиною. З одного боку, румейською та урумською мовами здійснювалося побутове спілкування, виходили літературні твори, вони були зареєстровані у Союзі письменників як літературні мови СРСР. Виходячи з цього, окремі представники грецької інтелігенції і насамперед урумський поет В. Кіор вважали за доцільне впровадити в навчання саме румейську та урумську мови. З іншого боку діалектна роздрібненість, лексична обмеженість місцевих грецьких мов, відсутність учителів, та будь-якої навчальної літератури, невирішеність проблеми їх писемності (не всі були готові прийняти кирилицю за кінцевий графічний варіант) унеможливлювали швидке впровадження румейської та урумської у систему освіти й потребували довготривалої теоретичної і практичної роботи, на яку ані у грецьких товариств, ані в обласних структур не було ні можливостей, ані компетенції. Тому, після деяких вагань та консультацій партійних органів, освітян з представниками грецької громадськості у Приазов’ї стали створюватися групи та факультативи з вивчення новогрецької мови. З 1987 р. у двох школах м. Жданова (з 1989 – Маріуполя) було відкрито 2 факультативи з вивчення новогрецької мови. У 1989 р. з ініціативи Маріупольського товариства греків при Маріупольському металургійному

інституті було відкрито курси з вивчення новогрецької мови. У вересні 1990 р. відбулося формування першого в Україні класу із вивченням новогрецької мови як іноземної в загальноосвітній школі № 66 м. Маріуполя. Усього у 1991 р. у 9 школах 6 районів області функціонувало 19 факультативних груп вивчення новогрецької мови.

Євреї Донеччини у статуті спочатку зафіксували компромісний варіант щодо мовного питання. Центр „Алеф” визначив основною метою – „сприяння вивченню, розвитку та використанню рідних мов усіх національностей, що мешкають у Донецькій області, зокрема ідиш та іврит”. Згодом, центр „Алеф” та інші єврейські організації області віддали перевагу вивченню та розвитку як національної мови – мови держави Ізраїль – іврит. Не в останню чергу, це відбулося через прагматичні міркування. Адже центр „Алеф” вже з початку 1990-х рр. зосередив свої пріоритети на підготовки еміграції євреїв Донеччини. Культурно-просвітницьке товариство „Тайфа”, що сформувалося шляхом виходу групи осіб з центру „Алеф” на відміну від нього спрямувала увагу на питання етнокультурного відродження євреїв у Донецькій області, але теж обрала іврит як національну мову. Дещо інша ситуація була у німців Донеччини. Донецьке обласне об’єднання німців (ДООН) “Wiedergeburt” (Відродження) було створено 10 лютого 1990 р. Питання розвитку німецької мови було другорядним у процесі самоорганізації німців і у статутних завданнях. Німецька громада області пов’язувала мовне питання з утворенням національної автономії. Треба відзначити, що на відміну від мов євреїв та греків, німецька мова була презентованою певним чином в освітньому просторі і в доперестроєву добу, адже її вивчали у середніх школах та вишах як іноземну.

Дискусії щодо придання української мови статусу державної та співіснування на офіційному рівні української та російської мов в умовах реального домінування російської не могли не зачіпати інтереси національних меншин. Між тим, в статутних документах національно-культурних товариств було слабо корельовано завдання відродження рідної мови з процесами розвитку інших мов та взагалі змістом мовного простору у регіоні. Виключенням є тільки статут „Алефу”, в якому зафіксовано, що „Центр виступає за гармонійний розвиток україно-російського та російсько-української двомовності як найбільш прийнятних для області...”. Натомість Українська держава демонструвала толерантність щодо мовних запитів меншин. Після проголошення незалежності України цілий ряд нормативно-правових документів, зокрема, Декларація прав національностей, Закон про національні меншини, і, нарешті, Конституція України гарантували меншинам вивчення і використання їхніх мов. Безпосередня діяльність товариств щодо відродження національних мов відбувалася у таких напрямках – запровадження вивчення національної мови, створення елементів освітньої інфраструктури у вигляді факультативів, класів у загальноосвітніх школах та недільних шкіл; задоволення інформаційних потреб національною мовою; видання та поширення національномовної літератури.

Цілий ряд об’єктивних (кількісні показники меншини, характер мешкання, ступень поширеності та збереження мови) та суб’єктивних (пріоритети етнічних лідерів, організаційні і фінансові можливості товариств, ступень затребуваності національної мови у середовищі меншин) зумовлювали різну кількісну і якісну динаміку процесів відродження мови у різних етнічних меншин. Найбільш повну мовно-освітню інфраструктуру створили греки. Вона включає вивчення новогрецької мови як предмету чи як факультативу у загальноосвітніх школах та підготовку вчителів новогрецької мови у Маріупольському державному гуманітарному університеті (МДГУ), де у 2002 р. був утворений єдиний в Україні факультет грецької філології. Саме МДГУ спільно з всеукраїнським громадським об’єднанням грецької меншини - Федерацією грецьких товариств України (ФГТУ) є головними ініціаторами та рушійними силами розвитку грецької національної освіти. ФГТУ не тільки поставила освітню справу одним з головних завдань, але й наполегливо його

виконувала. Це відрізняло дане об'єднання від Союзу греків України (постав у 1991 р. на місті Республіканського товариства греків України), що у першій половині 1990-х рр. не спромігся організувати системне вивчення новогрецької мови, ані у загальноосвітніх школах, ані на курсах при грецьких товариствах. Програми розвитку національної освіти, що складала Федерація, починаючи з другої половини 1990-х рр. реалізовувалися за підтримки цілого ряду зацікавлених установ, як в Україні, так і Греції – Генерального секретаріату у справах греків зарубіжжя Міністерства закордонних справ Грецької Республіки, Міністерства освіти і релігії Грецької республіки, Всесвітньої Ради греків зарубіжжя, Посольства Грецької Республіки в Україні, Генерального консульства Грецької Республіки в Маріуполі, МДГУ тощо.

Іврит вивчається на Донеччині переважно факультативно. Кількість учнів протягом першої половини 2000-х рр. становила приблизно 290 -300 осіб. Якщо вивчення новогрецької більш інтегровано у загальноосвітню систему, вивчення івриту зосереджено у приватних закладах. Створення таких установ бере свій початок з кінця 1990-х – початку 2000-х рр. Саме у такому закладі - вищій духовній семінарії – єшива „Томхей Тмімім” (40 слухачів, на 2006 р.) іврит вивчається як предмет. До вступу у семінарію готує середній спеціальний учбовий заклад „Теплий дім” „Єшива – ктана”. Також працює загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів „Ор Менахем” з вивчення івриту, національної музики та традицій, в якій навчається 305 учнів. З 1998 р. лекційну роботу проводить Донецький Народний університет єврейської культури, що має лекторії не тільки в обласному центрі, а й Макіївці, Горлівці, Маріуполі тощо.

Громадські об'єднання поляків Донеччини як і інші національно-культурні організації на одне з чільних місць висувають питання вивчення національної мови. Польську мову на території Донецької області факультативно вивчають у загальноосвітніх школах №№ 14, 17, 68 м Донецька, № 34 м. Макіївка та Донецькому технічному коледжі. Протягом 2000-х рр. спостерігається тенденція поступового збільшення бажаючих вивчати польську мову. У 2002/2003 н.р. існувало 4 класи в яких навчалося 36 учнів, а у 2003/2004 н.р. кількість класів збільшилася до 6, а учнів – до 75. Популярністю користуються курси польської мови у Маріуполі при Приазовському державному технічному університеті. Ряд вищих навчальних закладів, а саме, Донецький державний університет управління, Донецький національний технічний університет, Донбаська національна академія будівництва та архітектури (м. Макіївка), Маріупольський державний гуманітарний університет та Приазовський державний технічний університет (м. Маріуполь) мають факультативні групи з вивчення польської мови. У них навчається 200 студентів.

Створення недільних шкіл було одним із пріоритетних освітніх ініціатив громадських об'єднань етнічних меншин. Адже в таких школах не тільки вивчається національна мова але й відбувається важливий процес усвідомлення дітьми своєї належності до етнонаціональної спільноти. Натомість протягом довгого часу такі навчальні заклади не мали статусу юридичної особи. Згідно з чинним законодавством, право створювати та фінансувати недільні школи мають винятково органи місцевого самоврядування. У зв'язку з втратою національно-культурними товариствами права на участь у виборах на місцях може скластися так, що відстоювати у міськрадах їх інтереси та права на рідну мову, в т.ч. у формі діяльності недільних шкіл буде нікому. Ця ситуація, напевне, не загрожує регіонам компактного мешкання меншин, із сильними та активними громадськими організаціями, що знаходять важелі лобювання власних інтересів в органах місцевої влади (зокрема, греки в Донецькій області). Але для інших меншин справа утворення недільної школи цілком може наштовхнутися на серйозні проблеми. Так, у Донецькій області протягом 1990-2000 –х рр. стабільно існувало 6-7 грецьких недільних шкіл. Натомість, німецькі недільні школи, що існували з 1996 р., у 2002 припинили функціонування. Усього рік працювала грузинська

недільна школа. Взагалі пік розвитку такої форми навчання прийшовся на Донеччині на 2002/2003 н.р. Тоді в області функціонувало 18 недільних шкіл. У 2006 р. їх кількість скоротилася навпіл – до 9. Водночас, для татар та вірмен, що зберегли недільні школи вони є чи не єдиною можливістю засвоєння рідної мови підростаючим поколінням.

Вивчення національних мов на курсах при товариствах було поширеним наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. Воно мало переважно аматорський характер і з кінця 1990-х через низьку затребуваність невпинно скорочується. Але для нечисленних меншин із слабо розвинутою культурною інфраструктурою саме така форма залучення до національної мови є єдиною можливою. У м. Донецьку, Макіївці, Краматорську на курсах при громадських національно – культурних формуваннях поляків вивчається польська мова, історія, традиції та звичаї з охопленням 250 слухачів. У центрі „Белорусинки” при Донецькій громадській організації „Культурно – просвітницькому товаристві білорусів „Неман” вивчається мова, історія, культура та традиції білоруського народу.

На процес етнокультурного відродження впливають засоби масової інформації, зокрема періодична преса, а в першу чергу, ті видання, які мають відповідне призначення. У 1990 р. Республіканським товариством греків України (з 1991 р. – Союз греків України) було засновано газету „Логос”. Утім, не вдалося створити міцну фінансову базу для видання, газета виходила вкрай нерегулярно і власною долею відображала всі ті негаразди, які спіткали її засновників – Союз греків України. Друкованим органом Федерації грецьких товариств України є газета “Елліни України”, яка видається з березня 1996 р. З часу заснування газета чітко витримувала свою тематичну спрямованість у таких напрямках: актуальні проблеми національного руху, його організаційні питання; література і мистецтво греків України; проблеми науково-краснзнавчого характеру.

Серед регіональних грецьких товариств газету мають Маріупольське грецьке товариство („Хронос”, виходить з 1994 р., у період 1994 -1997 рр. - епізодично, під назвою „Елліни Приазов'я), Донецьке грецьке товариство („Камбана”, виходить з 2003 р.).. Загальний тираж щомісяця грецьких видань складає 3,0 тис. прим. Протягом усього періоду свого існування виходять виключно за рахунок спонсорів та фінансової допомоги грецької сторони. Слід зазначити, що усі грецькі видання друкувалися не грецькою, і не державною мовою, а російською. Тільки окремі матеріали грецьких газет публікувалися новогрецькою чи українською. Це обумовлено тим, що більшість українських греків (88,5 %) є російськомовними.

Протягом 1990-х рр. з деякою перервою виходили в ефір радіопередачі грецькою мовою. Так, з 1992 р. до 1997 р. на регіональному “Радіо Приазов'я” 2 рази на тиждень виходили передачі румейською і урумською мовами. З березня 1998 р. було запроваджено радіопередачу “Каліспера”, але тільки російською і новогрецькою. З 2001 р. вихід радіопередачі призупинився у зв'язку із згорненням фінансування з боку Генерального секретаріату у справах греків зарубіжжя. З 2006 р. передачі новогрецькою були поновлені на „Радіо Приазов'я”.

Отже, єдиним постійним засобом задоволення інформаційних потреб є грецька, переважно російськомовна, преса, а грецьке слово поки що фрагментарно присутнє в національних ЗМІ.

Розвинену медійну інфраструктуру створили поляки. З жовтня 2001 року на обласному радіо щомісяця виходить передача „Польська хвиля Донбасу”, обсягом ефірного мовлення 0,5 годин. На обласному телебаченні, починаючи з грудня 2002 року щомісяця на регулярній основі транслюється телевізійна програма „TV поляків Донбасу”, обсягом ефірного часу 0,5 годин. Загальний тираж газети „Поляки Донбасу”, щомісяця складає 3,0 тис. прим.

У першій половині 1990-х рр. Єдиним друкованим органом єврейської громади була

російськомовна газета „Алеф”, створена у 1990 р. Вона видавалася тиражем 7 тис. примірників, але виходила нерегулярно. Газета поміщала передруки з ізраїльської преси, місцеву хроніку єврейського руху, гострі публіцистичні матеріали, спрямовані проти антисемітизму. Зараз для єврейського населення області видаються газети „Наша жизнь в диаспоре и дома” двічі на місяць, загальним тиражем 5,5 тис. прим., журнал „А идише мамэ” щомісяця, загальним тиражем 1,5 тис. прим. Єврейська преса Донеччини є переважно російськомовною, але певна частина матеріалу друкується івритом.

Власні видання мають обласне товариство вірмен (газета „Армянский вестник - Наири”) і Донецький обласний татарський культурний центр („Наш дом – Украина”). В обласній газеті „Світлиця” щомісяця друкується сторінка білоруською мовою про життєдіяльність Донецької громадської організації „Культурно – просвітницьке товариство білорусів „Неман”.

Видання і поширення літератури національною мовою є найменш задіяною ділянкою роботи національно-культурних товариств у мовному питанні. Вочевидь вдається фінансова складність видавничої справи. Для тих меншин (греки, євреї) що мають відповідні можливості постає інша проблема – низька ступень розповсюдженості національних мов, а отже мала затребуваність подібних видань. Утім, Федерація грецьких товариств України весь час свого існування майже регулярно видає збірки поезій румейською чи урумською. До справи поширення національною літературою залучаються бібліотеки. Сектор єврейської літератури є в Артемівській центральній міській бібліотеці. В районах, де компактно проживають представники грецької національності, а саме у с. Сартана (м. Маріуполь), с. Гранітне Тельманівського району, сс. Роздольне та Стили Старобешівського району, с. Ялта Першотравневого району, с. Мала Янісоль Володарського району створено інноваційні типи бібліотек – бібліотеки грецької культури.

Отже, питання відродження національної мови постійно перебували у центрі увазі їх громадських об’єднань етнічних меншин Донецької області вже з самого початку їх організації наприкінці 1980-х рр. Створення елементів національного шкільництва у різних формах (класи, факультативи, недільні школи, приватні навчальні заклади); формування національно мовних ЗМІ та видання національно мовної літератури були основними напрямками діяльності у справі відродження національних мов. Особливу активність виказували національно-культурні товариства греків та євреїв. Становлення мовно-освітньої та медійної інфраструктури цих меншин багато в чому відбувалося за допомогою державних та громадських інституцій етнічної Батьківщини. Серед актуальних проблем сьогоденного стану реалізації мовних гарантій етнічних меншин Донеччини слід назвати - перетворення Європейської Хартії національних мов та мов меншин із механізму захисту зникаючих мов на інструмент політичної боротьби під гаслом захисту російської мови; відсутність будь-яких елементів підтримки мовного середовища (факультативи, курси, ЗМІ) у громадських об’єднань нечисленних меншин Донеччини (литовці, грузини, болгары тощо).

Список використаної літератури

1. Шульга М. Базовые принципы и ценности европейских стандартов языковой политики // Проекты законов о языках – экспертный анализ. – К., 2000. – С. 7-22.
2. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. – К., 2005. – 315 с.
3. Майборода О. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір // Сприяння поширення толерантності в поліетнічному суспільстві. — К.: Фонд «Європа ХХІ», 2002. — С. 9—40.
4. Римаренко Ю. Національний розвій України: проблеми і перспективи. – Л.: Юрінком, 1995. – 272 с.

5. Лойко Л. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність. –К.: Фоліант, 2005. – 634 с.
6. Ермолова В. Современные реалии и системный подход к решению проблем удовлетворения этнокультурных потребностей // Права людини в поліетнічному суспільстві / Упоряд. Санченко А. – К., 2004. – С. 127-131.
7. Болбат Т. Национальный вопрос в деятельности общественных объединений Донбасса:(вторая половина 80-х - начало 90-х годов) : Дис...канд.ист.наук: 07.00.01 / Донецкий ун-т. — Донецк, 1993. — 317 с.
8. Балабанов К., Пахоменко С. Національно-культурне та громадське життя греків України у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. – Маріуполь, 2006. – 260 с.
9. Вискуб С. Мовне питання: боротьба за права меншин чи за голоси виборців? // Форум націй. - 2005. - № 11 (42); Кот С. Мовна хартія: на Захід чи на Схід? // Форум націй. – 2006. - № 10 (53); Кулик В. „Регіональний” закон про українську двомовність // Форум націй. – 2007. - № 1 (56).
10. Національний склад та рідна мова населення Донецької області. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Статистичний збірник // Державний комітет статистики України. Донецьке обласне управління статистики.—Донецьк, 2003. – С.11.

Стаття надійшла до редакції 9.12.2013

A.Z. Shaihatdinov

THE LANGUAGE POLICY OF THE STATE AS A FACTOR OF PRESERVATION OF NATIONAL CULTURES OF ETHNIC MINORITIES DONBASS.

In the article the main activities of national cultural societies Donetsk region in the resurgence of national languages. Analyzed the achievements and challenges of the National Primary Education, the peculiarities of Sunday schools, the media described the ethnic communities and the degree of their use of national languages.

Keywords: *national-cultural societies, ethnic minorities, cultural infrastructure, ethno-cultural revival.*

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.28:316.723

Б.В.Слющинський**П.М.Іванов**

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ В УКРАЇНІ: СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО ПРИАЗОВ'Я

У статті досліджуються міжетнічні проблеми населення українського Приазов'я, які вплинули на специфічні відносини й на формування „приазовського типу культури”.

Ключові слова: мультикультуралізм, міжкультурна комунікація, „третя культура”, акультурація, декультурація.

Терміном мультикультуралізм визначають ситуацію співіснування у рамках однієї структурованої спільноти носіїв різних культурних традицій, під ним розуміють принцип етнопонаціональної, освітньої, культурної політики, яка визнає і підтримує право громадян зберігати, розвивати та захищати усіма законними методами свої етнокультурні особливості, а державу зобов'язує підтримувати такі зусилля громадян. Мультикультуралізм покриває найрізноманітніші прояви культурної несхожості. Спробуємо дослідити це явище на прикладі українського Приазов'я.

Отже, метою нашого дослідження буде міжкультурні відносини в даному регіоні, а завданням: визначити історичні фактори, що вплинули на соціальну структуру населення Приазов'я, виявити специфічні особливості населення регіону та ознаки акультурації та декультурації.

Як відомо, кожна нація і кожен етнос прагне не тільки „знайти” свою внутрішню автентичність, але й зберегти її. Це все складає регіональну реальність зі своєю специфікою, яку ми бачимо в українському Приазов'ї, як одному із багатонаціональних регіонів України.

Україну споконвіку вирізняла поліетнічність населення, що сприяло розвитку традицій мирного співіснування, культурної взаємодії та взаємовпливу різноманітних етнічних груп [1, с. 35–49]. Це впливало на створення певної системи переконань та цінностей, створювало соціально-просторову структуру соціуму. За даними перепису населення 1989 р., в Україні нараховувалося 37,4 млн. українців (72,7% населення республіки) та 14,0 млн. (27,3%) представників понад 130 інших національностей. Із представників інших національностей найчисленнішою етнічною спільнотою були росіяни – 11,4 млн. осіб, або 22,1% від всього населення. Сім етнічних груп нараховували від 100 до 500 тис. осіб: євреї – 486,3 тис. (0,9% населення), білоруси – 440 тис. (0,9%), молдавани – 342,5 тис. (0,6%), болгары – 233,8 тис. (0,5%), поляки – 219,2 тис. (0,4%), угорці – 163,1 тис. (0,3%), румуни – 134,8 тис. (0,3%) [2, с. 373].

Щодо мешканців Приазов'я (м. Маріуполь, с. Сартана, Старий Крим, Талаковка, Гнутово), то, за даними того ж перепису (1989 р.), тут мешкало всього 540,3 тис. чол.: росіян – трохи більше 260,0 тис. чол., українців – 226,0 тис. (більше 40%), греків – бл. 26,0 тис. (4,7%), білорусів – бл. 7,0 тис., євреїв – бл. 3,0 тис., болгар – бл. 2,0 тис. і 1200 – молдаван, бл. 1,0 тис. – поляків, більше 700 – німців і стільки ж – циган. Вірменів – більше 700 чоловік, грузинів – більше 300, азербайджанців – більше 200. Є досить нечисленні групи узбеків, казахів, таджиків, киргизів, туркменів, естонців, литовців, латишів та ін. [3, с. 2]. Багато

представників національностей, що зазнавали певних утисків за часів радянської влади (греки, євреї та ін.), пізніше повернули собі свою національність. Отже, на сьогодні перепис 1989 р. не відповідає дійсності.

За даними перепису 2001 р. в українському Приазов'ї налічується 104 національностей і етнічних груп. Найчисленнішими є українці, росіяни, греки, болгары, білоруси, євреї та ін., а одиничними представниками: вепси, голландці, канадці, ікорці, курди, негідальці, ногайці та ін.

Національності та етноси відрізняються один від одного як такі людські угруповання, що по-різному увібрали в себе дух оточуючого їх природного простору (ландшафту), що впливає на їхній менталітет (етноменталітет). Таким чином, етноменталітет є результатом несвідомого опосередкування, всотування у себе соціального і природного. Отже, можна стверджувати, що кожен *етнос* (національність) – це категорія не лише соціальна, а й *екосоціальна*, адже зміна довкілля викликає відповідні зміни в етносах (національностях).

По-перше, головним фактором є вірування, переконання і уявлення – *ідеальний* тип структури суспільства. Для Приазов'я це православ'я, католицизм, іудейство і мусульманство. **По-друге**, на структуру суспільства впливають цінності, норми, визначені соціальні ролі – *нормативний* тип структури суспільства. **По-третє**, спосіб взаємозв'язку соціальних статусів індивідів і характер відтворення соціальних систем – *організаційний* тип структури. **По-четверте**, випадкові елементи, до яких віднесемо особистісні інтереси та ресурси, що випадково надійшли – *випадковий* тип структури.

Нормативна і організаційна структури розглядаються як єдине ціле, вони становлять стратегію утворення структури суспільства. Ідеальна і випадкова структури та їх елементи, будучи включеними до функціонування соціальної структури як єдиного цілого, можуть викликати як позитивні, так і негативні відхилення в її поведінці. Це, у свою чергу, є наслідком неузгодженості у взаємодії різних структур, що виступають як елементи більш загальної соціальної системи. Отже, *соціальна структура суспільства* як функціональна єдність сукупності елементів регулюється тільки її властивими законами і закономірностями, а також володіє своєю власною детермінованістю. Внаслідок цього існування, функціонування та зміна структури соціуму визначається не законом, що стоїть ніби „поза ним”, а має характер саморегуляції, що підтримує у визначених умовах рівновагу елементів усередині соціуму, відновлює її при відомих порушеннях та направляє зміну цих елементів і самої структури даного соціуму. Сюди потрібно додати й те, що єдиальним фактором даних елементів і самої структури соціуму є культура. Вона є з'єднуючою ланкою не лише між елементами суспільства, але між природою і етносом. На думку відомого історика Л. Гумільова, вона створює *етнічну екологію*, яка і визначає умови і форми об'єднання етносу та природи [4, с. 27]. Подібної думки дотримуються М. Грушевський, Е. Маланюк, Д. Донцов, І. Лисяк-Рудницький [5, 37].

Описуючи географічний ландшафт України, Маланюк підкреслює, що своєрідний степовий коридор, який відокремив ліс від моря, був сприятливим місцем для переміщення кочівників з Азії, що відіграло не останню роль у долі української землеробської культури, адже українські землі були однаково сприятливими як для землеробства, так і для тваринництва. Сусідство кочівників відбивалося на характері осілих етнокультур [6, с. 9].

Отже, всі перелічені вище чинники так чи інакше впливають на етнічні якості, а ними є географічний фактор, який включає спільність територій, природні ресурси, економіко-географічне розташування етносу, природні і виробничі комплекси та ін. Спільність території є найважливішою умовою самовідтворення етносу. Природні умови цієї загальної території впливають на життєдіяльність людей, відбиваючись в деяких загальних особливостях їхньої господарської діяльності, культури, побуту, психіки, соціальної

поведінки та взаємовідносин. Природа впливає на культуру суспільства (етносу), а суспільство – на природу, завдяки чому виникає певне соціоприродне утворення (соціум), яке має свою відповідну соціальну структуру.

Соціальна структура соціуму є частиною його як соціальної системи, що поєднує в собі два компонента: *соціальний склад* (набір елементів даної структури, серед яких виділяють різні за типами соціальні спільноти і групи людей) і *соціальні зв'язки* (набір зв'язків елементів структури, що розрізняються як за масштабами розповсюдження їхньої дії, так і за їхнім значенням в характеристиці соціуму на визначеному ступені його функціонування та розвитку). Кожний соціум складається з відповідних елементів: соціальних спільнот (великі і малі соціальні групи); соціальних класів; національно-етнічних груп (соціально-етнічна структура); соціально-демографічної структури; соціально-територіальних чи соціально-поселенських спільнот.

Отже, *соціальна структура соціуму* – це стійкий зв'язок елементів у суспільній системі, який означає об'єктивний (реальний) розподіл суспільства на окремі соціальні спільноти (класи, верстви і групи) і в той же час вказує на різне положення людей по відношенню один до одного, виходячи з численних критеріїв. Крім цього, слід відзначити, що *соціальна структура* присутня в усіх формах соціальної поведінки, в соціальних інституціях, об'єднаннях, рухах тощо на конкретній географічній території, яка об'єднує в рамках титульної культури даний соціум. Ось чому структура соціуму стає важливою при дослідженні міжкультурної комунікації.

Перелічені вище чинники, створили певну регіональну реальність українського Приазов'я, яка дуже відрізняється від інших регіонів України. Вона тісно пов'язана із взаємозалежністю та виникненням універсального культурного простору, що створює умови, за яких не можуть нівелюватися реальні ролі національних ідентичностей, зокрема у країнах, які нещодавно здобули державний суверенітет. Адже національна ідентичність не лише визначає історичну територію певної нації у просторі та часі, а й забезпечує її представників духовними й культурними цінностями, спільною пам'яттю, міфами, традиціями, культовими об'єктами поклоніння тощо. Останні відіграють неабияку роль у країнах пострадянського простору, де необхідність утвердження національної ідентичності використовується як аргументація для обґрунтування доцільності державного будівництва та етнокультурного поступу, що мають заповнити ідеологічний вакуум посттоталітарної доби.

На початку ХХ ст. національна (моноетнічна) держава стала визнаною нормою політичної асоціації в більшості регіонів світу. Історично національна держава здебільшого утворювалася з початком формування нації. Тому державні кордони переважно чи в більшості випадків збігалися з етнічними.

Сьогодні світ поділено на національні держави, об'єднані регіональними міждержавними організаційними структурами. Водночас на імперських уламках постали держави зі строкатою мозаїкою етнонаціональних груп, що потенційно є причиною серйозної нестабільності та гострих етнічних конфліктів. На думку українського академіка В. Смолія, наприкінці ХХ ст. багата й розмаїта етнічна історія стає джерелом політичної деструкції, апології „етнічних чисток” та „гуманістичних воєн” [7, с. 19], що й призвело до сьогоднішніх етнонаціональних процесів, які заявили про себе в регіональній, релігійній, етнічній та мовнолінгвістичній свідомості, соціально-політичних рухах у всьому світі, включаючи і Україну, а отже, і Приазов'я.

Приазов'я являє собою північні приазовсько-причорноморські степові простори між Доном, в який впадають води Сіверського Дінця, і Дніпром, відомі з давнини як шлях „із варяг у греки”. По-різному цю місцевість іменували і давні історики, і сучасні літописці: Скуфією, Сарматією, Хазарією, Кіммерійською, Кіпчакською, Половецькою, Золотоординською і Ногайською землею, на якій свого часу процвітали Боспорське царство,

князівства Теодоро і Херсонес, жили таври, роксолани, готи, гунни, алани, угорці, болгари... І, нарешті, цей дивний край зеленого степу і синього моря назвали слов'янським іменем – Диким полем.

Українське Приазов'я – регіон зі складною і своєрідною не лише природою, але й історією етнокультурного розвитку. Особливості соціальних процесів, що тут відбувалися протягом історичного часу, яскраво відображаються у першій частині українського Приазов'я – Запорозькій. Враховуючи відсутність загальноприйнятих меж території Приазов'я, де поселилися козаки Запорозької Січі, її як правило, визначають територією басейнів річок, що впадають в Азовське (колись Сурозьке) море. Формування національного складу населення тодішнього Приазов'я припадає на другу четверть XVIII ст., коли лівобережжя р. Берди увійшло до Кальміуської паланки Запорозької Січі [8, с. 51–52]. Поява перших постійних поселень у Приазов'ї припадає на початок 70-х рр. XVIII ст. Це були фортеці дніпровської укріпленої лінії. На думку М. Крилова та О. Арабаджі, ними були: Олексіївська (на захід від с. Білоцерківка Куйбишевського р-ну), Захар'ївська (на схід від с. Калайтанівка Бердянського р-ну) і Петровська (с. Новопетрівка Бердянського р-ну) [7, с. 49–50]. Щодо етнічного складу населення регіону, то за даними В. Кабузана, наприкінці 70–80 рр. XVIII ст. на колишніх землях Приазов'я, проживали переважно українці (64,36%) та росіяни (8,09%) а пізніше – греки. В. Кабузан вважає (деякі дослідники стверджують, що перші групи греків вийшли з Криму у липні 1778 р. і зимували у Олександрівську (Запоріжжя)), що у 1780 р. почалось переселення греків із Криму у Приазов'я, згідно з Грамотою Катерини II (жалуваної грецьким переселенцям із Криму 21 травня 1779 р.).

Хто ж такі греки того часу? За умов татарсько-турецького панування, на тлі згасання й занепаду християнського церковного і культурного життя поширилася татаризація та тюркизація грецького етносу. Татарська й турецька мови стали фактично офіційними мовами Криму, а також мовами міжетнічного спілкування на півострові. Це негативно вплинуло на грецьку культуру, істотно звузило сферу використання грецької мови, яка збереглася лише в межах християнських громад. Указані процеси спричинилися до появи двох нових етнічних груп – урумів, або греків-татар (самоназва греків, які розмовляють тюркськими діалектами з огузо-кипчацькою основою), та румеїв (ромейів), чи греків-еллінів (греків, мову яких одні дослідники відносять до північної групи новогрецьких діалектів, інші – до одного з діалектів давньогрецької мови), а відтак виникнення однієї з найболючіших та найбільш дискусійних проблем етнічної історії кримських (маріупольських, приазовських) греків [7, с. 49–50].

Саме греки-уруми та греки-румеї і переселилися на терени Приазов'я. Територію для них визначала не грамота Катерини II, а ордер князя Потьомкіна генерал-поручику В. Чорткову від 29 вересня 1779 р. Згідно з ордером грекам надавалася територія: „... От Азовского моря до устья реки Берды, где крепость Петровская, для которой оставляется округа в 12 тысяч десятин, по левому берегу Каратыша до его верховьев, откуда граница идет по прямой линии на „вершину” балки Кобыльной и по правому ее берегу до устья, впадающего в речку Мокрые Ялы, по правому берегу Мокрых Ялов до устья, впадающего в реку Волчью, оттуда по берегу Волчьей до устья балки Осиновой и по левому берегу последней до верховьев, от верховьев Осиновой [балки] по прямой линии на верховья речки Березнеговатой до ее устья, впадающего в реку Кальмиус, далее по правому берегу Кальмиуса до впадения его в Азовское море, оттуда по берегу Азовского моря до округа вышеупомянутой крепости Петровской” [9, с. 33–34]. Але греки продовжували чинити опір переселенню до Маріупольського повіту, вимагаючи надання земель згідно з „Постановою кримських християн”. Проте агітація православного духовенства та демонстрація військової сили (у Приазов'я було перекинуто три гусарських та два пікінерських ескадрони) врешті-решт стали „переконливими аргументами” російського уряду і навесні та влітку 1780 р. греки залишили Самарську паланку і подались на південь. Там вони заснували

м. Маріанполь (Маріямполь, Марієнполь, Маріуполь), перша частина назви якого пов'язана, очевидно, з біблійним жіночим ім'ям Марія (тюркомовні уруми (греки-татари) вимовляли ім'я Марія – Мар'ям (Маріам)). Відтак, у жалуваній грамоті місто над гирлом Кальміусу названо Маріанполем, а в пізніших документах, зокрема в розпорядженні Азовської губернської канцелярії від 24 березня 1780 р. за № 1817 – Маріуполем [7, с. 65]. Разом з греками до Приазов'я перебиралися і вірмени. Слід зазначити, що сюди з часом були перевезені із Росії державні селяни, пізніше німці, болгары та ін.

Як бачимо, населення Приазов'я вже з самого початку складалося із переселенців. Відсутність корінного населення, звичайно, накладає відбиток на особливості комунікативних процесів, які тут відбувалися. Тобто вже з самого початку в Приазов'ї виникали комунікаційні бар'єри, що є, на думку польського соціолога А. Клоковської [9, с. 10], результатом культурних рис осіб, які змушені пристосовуватися до самого часопростору. Таким чином, можна стверджувати, що **першою специфічною особливістю** населення Приазов'я є *відсутність корінного населення*, що позбавляє його певного стрижня, чи можна сказати „характеру” місцевого мешканця. Тут, через багато десятиліть, чи навіть століть, відчувається „тимчасовість” життя. Майже кожна друга молода людина сьогодні прагне змінити місце проживання (результати інтерв'ю).

Як відомо, у спілкуванні етносів, особливо, коли вони волею долі з'єднані простором і часом, відбувається зустріч „двох сповідей”, яка породжує нову „*третю культуру*” („*третьої етнос*”), якої до цього часу не існувало. Це створює специфічні особливості, які необхідні для порозуміння чи адаптації однієї культури до іншої. Такий діалог досить часто об'єднує людей у дружні гурти, але часто і ділить людей на „*своїх*” та „*чужих*”, що вселяє у їхню поведінку деяку осторогу, невідвертість, обережність і страх. За таких обставин етноменталітет формується саме на співставленні „*свій*” – „*чужий*” і не сприяє виробленню певних традицій, спільних для всіх національностей і етнічних груп. Тобто, **другою специфічною особливістю** населення Приазов'я можна вважати *поділ на „своїх” та „чужих”*.

Слід зазначити, що етнічні традиції виступають як елементи соціальної та культурної спадщини етносу, що передаються від покоління до покоління і зберігаються у свідомості та укладі життя даного етносу протягом тривалого часу. Вони охоплюють певні суспільні настанови, норми поведінки, цінності, ідеї, звичаї, ритуали та інше і забезпечують наступність у розвитку матеріальної та духовної культури етносу, сприяють збереженню зв'язку поколінь. Як показали опитування, серед українців, греків, вірмен і євреїв, найбільш масовою є думка про те, що консолідуючу роль у життєдіяльності спільнот відіграє мова, література, мистецтво, народні обряди, звичаї, риси характеру, віросповідання, спільність території, історія держави, національна символіка тощо. Але все перелічене вище, відбувається за допомогою такого об'єднуючого елемента, як мова. Тому **третьою специфічною особливістю** населення Приазов'я є *відсутність фактичного рівноправ'я мов, тобто порушення зв'язку між нацією, її творчістю, мовою та особливостями етноменталітету*.

Найпоширенішими елементами самоідентифікації майже кожного етносу в Україні виступають передусім мова і народні звичаї, обряди. Проте в одних (українців, росіян, молдаван, румун, угорців, гагаузів) переважає самоідентифікація на мовному ґрунті, а в інших (білорусів, поляків, болгар, греків, караїмів, корейців) – на духовних елементах традиційно-побутової культури. Певний виняток тут становлять євреї: їхня самоідентифікація концентрується, передусім, навколо історії власного народу і професійної культури. Взагалі ж визначальною рисою сучасної етносвідомості в Україні є відчутна актуалізація історичної пам'яті [6, с. 63]. Якщо проаналізувати результати дослідження (інтерв'ю), назви населених пунктів, вулиць міста, то побачимо, що у Приазов'ї досить чітко

окреслюються саме такі тенденції. Отже, можна зробити висновок, що **четвертою специфічною особливістю** населення Приазов'я є *актуалізація історичної пам'яті*.

Серед деяких етносів (греків, болгар, молдаван, угорців, гагаузів) спостерігається різкий сплеск розповсюдженості стереотипу (схематизованого, емоційно забарвленого образу певної етнічної спільноти, який поширюється як типовий для кожного її представника). Незважаючи на те, що такий образ дещо спрощений, поверхневий і фіксує в собі несуттєві риси етносу чи етнічної групи, він надзвичайно стійкий, консервативний і важко піддається будь-яким змінам під впливом раціональної інформації. Стереотипні оцінки, поняття, образи, закріплені у суспільній свідомості, відображають загальні якості, риси етнічних спільнот, між якими виникають міжетнічні культурні зв'язки, які на перший погляд, ніби розвивають етнічні стереотипи, проте, цей процес не є простим, однозначним [10, с. 28–32]. Тут відбуваються взаємосприйняття лише за відповідних умов, тобто, коли відсутні негативні соціальні настанови. Як тільки вноситься елемент таких настанов, „вибухають” міжетнічні конфлікти (напр., виборчі кампанії).

До специфічної особливості населення Приазов'я, потрібно віднести і особливості рис характеру етносів, адже вони визначають характер тих відносин, які відбуваються у суспільстві. Оскільки, Приазов'я населяють 104 національності та етноси, то, очевидно, відбувається певна складність у відносинах між ними. Але, як показали дослідження, на характер відносин впливають тільки численні етноси, які вважають себе „основними” чи принаймні більш вагомими у соціальному вимірі. Особливо це властиво для буденної свідомості росіян, греків та євреїв. Нечисленні етноси ніби розчиняються у загальній культурі і проявляються лише на певних національних святах чи фольклорних фестивалях. Отже, **п'ятою специфічною особливістю** є *відродження культурно-своєрідних ментальних стереотипів*.

Розглядаючи історичні фактори, які вплинули на регіональну реальність як складову соціально-просторової структури соціуму, не можна не зупинитись на виробничих факторах. Вони, звичайно, мають відношення і до ландшафту регіону і до, знову ж таки, історичних періодів його розвитку.

Для українського Приазов'я характерним є наявність моря (географічний фактор) і важкої індустрії (історичний фактор). Саме ці фактори і вплинули на появу тих чи інших етнічних груп і формування „характеру” міста.

Як ми вже зазначали, Катерина II, переселила у Приазов'я греків і знищила Запорізьку Січ. Визначну роль у цьому відіграли не тільки політичні аспекти діяльності імператриці, але і сприятливі умови регіону та наявність моря. Пізніше тут починають розбудовуватися великі промислові гіганти, які отримали з часом назви: „металургійний комбінат ім. Ілліча”, металургійний комбінат „Азовсталь”, завод важкого машинобудування „Азовмаш”, коксохімічний завод „Коксохім”.

Розбудова зазначених гігантів вимагала значних людських ресурсів. Тому „політика” держави і була спрямована на термінове заселення Приазов'я. Сюди звідусіль направляли людей для роботи. Такі масові переселення, особливо під час оголошення „Ударних будівництв” (стан 3000, стан 1700 тощо) створювали певну дисгармонію для звичного життєвого процесу населення Приазов'я, наповнювали його нервозністю через „прискорений” темп будівництв і тимчасовість проживання запрошених. Ця тимчасовість і обов'язковість виконання будь-що поставлених завдань сприяли вихованню байдужості до регіону, а отже, впливали на якість виконуваної роботи і, звичайно, на відносини у суспільстві. Але так сталося, що тимчасовість „вживалася” і „укорінювалася”, а отже, передавалася майбутнім поколінням. Тому, як свідчать проведені дослідження, молодь, здебільшого, прагне змінити місце проживання. Отже, **шостою специфічною особливістю** населення українського Приазов'я є *відчуття тимчасовості*.

Відчуття тимчасовості впливає на моральні норми, створює систему уявлень про правильну і неправильну поведінку, регулює її соціотипи. Тут переплітається етнічна мораль та відчуття тимчасовості, причому дуже важливу роль відіграє останнє. Адже мораль – це страх, сором, почуття боргу, відповідальність, честь, совість, почуття провини, почуття власного достоїнства та ін. Звичайно, індивід, який знаходиться у будь-якій місцевості як тимчасовий мешканець менше слідкує за цими складовими моральної поведінки, а це впливає на суспільну свідомість.

Крім цього мораль етнічна також є однією із форм суспільної свідомості (цілісність якої складають політична, правова, наукова, релігійна, моральна та побутова форми суспільної свідомості), що проявляється у притаманній певному етносу сукупності моральних норм, санкцій, оцінок, наказів, взірців поведінки. Вона підтримує існування етносоціальної системи, регулює, встановлює, впорядковує, оформлює, оцінює взаємовідносини та поведінку представників етнічної спільноти, забезпечує виконання етнічних норм поведінки та діяльності, тобто створює морально-етнічні норми, які виступають як різновиди форм соціальних цінностей, що утворюються культурою певного етносу і є продуктом його свідомості. Кожному етносу властивий свій специфічний набір цінностей та ієрархія соціальних цінностей, що в цілому і надає останнім етнічні специфічні особливості. На думку М. Вебера, етнічні цінності забезпечують цілісність етнічного формування і духовних благ для існування і розвитку етнічної спільноти. Отже, **сьомою специфічною особливістю** населення Приазов'я можна вважати *морально-етнічні норми та ієрархію етнічних цінностей*.

Як показують проведені в Приазов'ї дослідження, сьогодні відбуваються певні зміни у ієрархії етнічних цінностей. Ці зміни дають можливість одним етносам відчувати свою значимість, а іншим відчуття „небезпеки”, переживання за зникнення з часом свого етносу. Саме політика держави по відношенню до національностей та етносів, відіграє свою роль у їх збереженні, становленні та розвитку, чи, навпаки, занепаді, розчиненні у „масовій” свідомості, і „присвоєнні” собі іншого, „чужого” етносу, переважно визнаного державою [290]. Отже, **восьмою специфічною особливістю** населення українського Приазов'я буде *відчуття національної і етнічної безпеки*.

Дослідження також доводять, що ментальність етносу проявляється і в розбіжностях, яскраво виражених в індивідуалістичному та колективістському світосприйнятті етносів. Це залежить від цінностей. Основні цінності індивідуалістичної культури – свобода у вчинках та самодостатність, самостійність у судженнях, володарювання, вирізнення себе поміж інших та незалежність від групи. Як наслідок – поведінка людей регулюється здебільшого соціальними настановами, порівняно з груповими моральними нормами. Саме принцип індивідуалістичної культури притаманний у даному регіоні українцям та грекам. У колективістській культурі на першому місці колективне, а соціальна ідентичність є більш значуща, ніж індивідуальна, тому зв'язок з групами більш тісний. Найбільш яскраво це проявляється у представників єврейського і циганського етносів. Основний принцип – наслідування традиціям батьків, покора обов'язку, що сприяє збереженню єдності групи, взаємозалежності відносин між собою. Це створює і певну ієрархію цінностей. Отже, співвіднесення індивідуалістичного і колективістського теж накладає свій відбиток на взаємопорозуміння, а отже, і на гармонійне існування великої кількості етносів в одному регіоні.

У зв'язку з особливостями історичного, політичного, економічного розвитку, завдяки релігійним, культурним, мовним, міграційним впливам багатьох націй і народностей, етнічні й етнографічні групи мають значні спільні культурні (відмінні від культур кожного етносу окремо), національно-психологічні риси. Ці риси створюють окремий за „характером” і „настроєм” приазовський регіон, який різко відрізняється навіть від інших регіонів

Донецької області, у яку він включений. Тут повністю відсутня колективістська орієнтація (крім маленьких етносів), наявна замкненість, нездатність до протестів, пристосованість до пропонованого життя. На це вплинуло не тільки географічне розташування і етнічний склад населення, але й „страх минулого” і нестабільність сьогодення. Отже, **дев'ятою особливістю населення Приазов'я є відсутність колективістських орієнтацій.**

Ще одна, **десята специфічна особливість**, яка притаманна населенню Приазов'я – „*етнічна працьовитість*” („любов” до праці, здатність займатися тим, що подобається тривалий час, не відволікаючись на інші речі). Як відомо, кожній національності та етнічній групі притаманні свої риси. Напр., греки і німці трудяться раціонально, передбачено. Досить наполегливо і цілеспрямовано трудяться українці, білоруси, татари, корейці, болгары. Росіяни трудяться більш „вільно”, не поспішаючи, не націлюючись на якість результату, а „під натхнення”. Їх праця спрямована на кінцевий результат у вигляді заробітної плати. Якщо в одній робітничій групі працюють представники різних національностей і етносів, то звичайно, виробляється специфічний характер трудового ритму. Тому якість виконуваної роботи не завжди відповідає вимогам, що пред'являються до неї незалежно від суми винагороди.

Отже, говорячи про національності, етнос і етнічні особливості соціально-просторової структури українського Приазов'я, можна констатувати, що кожному регіону, а не тільки країні в цілому, притаманний свій *етнонаціональний характер*, який залежить від дуже багатьох чинників: географічного розташування, структури населення, демографічних показників, національно-етнічного складу, релігійних переконань, політико-економічних і соціальних умов, історичних періодів, системи правління, ідеології, основного виду виробництва і виробничих підприємств, наявності вищих навчальних закладів і міграційних процесів та ін. Все це створює особливу специфічну культуру регіону.

Культура населення Приазов'я дуже цікава за своїм соціоструктурним виміром, що впливає на погляди, прагнення, мотиви, форму організації життєдіяльності. Слід відзначити і те, що у багатонаціональному регіоні відбувається постійна міжкультурна комунікація, на яку впливає і рівень розвитку культури в цілому: матеріальної, духовної, політичної, економічної, науково-технічної тощо, а це значить, що кожному історичному типу суспільства властиві свої особливості, що змінюють його культуру.

По-перше, розвиток суспільства змінює його культуру, яка є способом адаптації людини до дійсності, відображає реакцію на технологічні, економічні, зміни у суспільстві і у той же час культурні зміни в ціннісній ієрархії впливають на всі сфери суспільства.

По-друге, з'являються нові культурні установки, які відповідають певному рівню цивілізації.

По-третє, в кожний цивілізаційний період створюються свої переконання і вірування (спосіб життя, праця, прагнення до успіху, накопичення багатства тощо). Це створює і певні символи, які не можуть не впливати на загальну культуру населення регіону.

По-четверте, розвиток суспільства та його культура залежать від політики держави (спілкування у межах однієї держави, поза її межами, визнання „інших” культур і їх сприйняття тощо).

По-п'яте, географічне оточення і міжнародний взаємозв'язок держави з іншими державами сприяє міжкультурним стосункам.

На своєрідну специфіку українського Приазов'я вплинула і культура, отримана попередніми поколіннями під час історичного розвитку.

Таким чином, можна сказати, що на регіональну реальність як складову соціально-просторової структури соціуму вплинули: переселення греків і переселення представників інших національностей та етносів; залежність від російської імперії; розбудова гігантських металургійних комбінатів і переселення людей для їх будівництва; поліетнічність; ідеологія;

спосіб і характер виробництва; акультурація і декультурація, як результат політики держави.

Список використаної літератури

1. Євтух В. Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти / В. Б. Євтух. – К. : СтилоС, 2001.
2. Україна: утвердження незалежної держави: 1991–2001 / [гол. ред. ради В. А. Смолій]. – К. : Альтернативи, 2001.
3. Саєнко Р. Кто мы, Мариупольцы? / Р. Саєнко, В. Гайдукова, В. Мирошніченко // Приазовский рабочий. – 21 ноября 1989. – № 222 (14779).
4. Гумилев Л. И. География этноса в исторический период / Л. И. Гумилев. – Л. : Политиздат, 1990.
5. Римаренко С. Ю. Самовизначення особи, нації, держави / С. Ю. Римаренко. – К. : Видавничий дім „Юридична література”, 1999.
6. Афанасьєва Л. В. Етнокультурний ландшафт: категоріальний концепт / Л. В. Афанасьєва, М. В. Елькін // Етнокультурний ландшафт Північного Приазов'я. – Сімферополь : Таврія, 2004.
7. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії : Документи. Матеріали. Карти / [гол. ред. В. Смолій]. – К. : Либідь, 2000.
8. Кабузан В. М. Заселение Новороссии в XVIII – первой половине XIX века (1719–1858 гг.) / В. М. Кабузан. – М. : Наука, 1976.
9. Маріуполь и его окрестности : Издание Почетнаго попечителя Д. Ал. Хараджаева. – Маріуполь : Типо-Литографія А. А. Франтова, 1892.
9. Komunikacja miedzykulturowa: zblizenia i impresje / [pod red. Aliny Kapciak, Leszka Korporowiczka i Andrzeja Tyszki]. – Warszawa : Instytut Kultury, 1995. – P. 10.
10. Межэтнические культурные связи в Донбассе: история, этнография, культура / [под ред. Г. П. Ерхова]. – Донецк : ЧП Чайка, 2000.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2013

Sliushchinskiy B. V.

Ivanov P.M.

MULTICULTURALISM IN UKRAINE: UKRAINIAN AZOV SPECIFICITY

The article deals with the problem of ethnic Ukrainian population of Azov, which influenced the specific relations and to the formation of "Azov-type culture."

Keywords: multiculturalism, intercultural communication, "third culture", acculturation, dekulturatsiya.

УДК 81.25 (075.8)

Т.М. Наумова

РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ:

Жаркова Є.М. та ін. Теорія і практика перекладу: підручник / Є.М. Жаркова, М.В. Нікольченко, Т.М. Нікольченко; за редакцією Т.М. Нікольченко. – Донецьк: Вид-во «Нолідж» (донецьке відділення), 2013.– 439 с.

У статті проаналізовано підручник «Теорія і практика перекладу», що є вдалою спробою поповнити навчальне та методичне забезпечення підготовки майбутніх перекладачів. Науково-практичне видання складається з п'яти частин як різномісних ракурсів висвітлення теоретичних і практичних перекладацьких проблем. Рецензований підручник розрахований на студентів, які вивчають дисципліну «Теорія і практика сучасного перекладу».

Ключові слова: переклад, перекладознавство, перекладацька діяльність, перекладач, лінгвоперекладознавство, підручник, навчальна дисципліна.

У розвитку світової культури важливе місце посідає перекладацька діяльність. «Золотим мостом» розуміння між нами і далекими людьми, давніми поколіннями назвав переклад І.Я. Франко. Ці слова класика української літератури, українського перекладу та перекладознавства стали крилатими. Перекладацька діяльність була і є невід'ємною складовою інформаційного простору. Переклад виник у зв'язку з суспільною потребою в ньому.

Розширення комунікації між народами в сучасному світі супроводжується вивченням мов та адекватним перекладом. Власне перекладам людство зобов'язане знайомству з найвідомішими пам'ятками літератури та наукової думки. Тому й виникла потреба у підготовці кваліфікованих фахівців, які обізнані з розмаїттям проблем перекладу та перекладознавства.

Становлення перекладознавчої діяльності та теоретичної думки в галузі перекладу на теренах України пройшло складний шлях. Ця проблема сягає своїм корінням у глибоку давнину. Вона багатоаспектна, багатогранна. Жодне дослідження з теорії і практики перекладу вповні не може висвітлити усієї кількості питань, які постають перед тими, хто хоче донести до читача, слухача обшир знань на іншій мові. Та головне – високоякісна підготовка фахівців-перекладачів.

За роки незалежності України питання про переклади і перекладознавство в нашій державі нарешті набуває все ширшого розвитку. У 1966 році було відкрито єдине перекладацьке відділення на факультеті романо-германської філології Харківського університету, згодом – у Київському університеті було відкрито таке ж відділення, але для підготовки військових перекладачів з базовою російською мовою-джерелом. Як зазначає Гаращук К.В. [1], «лише у 1991 році, коли Україна стала незалежною, ситуація радикально змінилася. По-перше, різко зросла кількість студентів, яких приймають на перекладацькі відділення вже згаданих університетів, які тепер готують фахівців для різних галузей господарства. З 1992 року почав працювати факультет «Референт-перекладач» в одному з перших приватних вищих навчальних закладів України – Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія». З 1966 року підготовку перекладачів здійснює Львівський національний університет» [1, с. 50]. Сьогодні підготовку перекладачів проводять майже у всіх навчальних закладах України. На філологічних спеціальностях створені чи то кафедри теорії і практики перекладу, чи то уведені спеціалізації «Переклад». Розмаїття таких спеціалізацій велике – переклад українсько-англійський, французький,

німецький, грецький, російський, україно-російський та ін. Майже на всіх філологічних факультетах викладаються навчальні дисципліни «Теорія і практика перекладу». Окрім підготовки перекладачів, провадиться і велика робота щодо об'єднання зусиль майстрів перекладацької галузі. На базі провідних вищих навчальних закладів – Львівського, Київського університетів створені осередки перекладачів – «Перекладацькі майстерні». Велика робота в галузі відтворення історії перекладацької справи ведеться у Харківському університеті [4].

Отже, у культурологічному просторі сучасної України приділяється велика увага підготовці перекладачів-професіоналів. З цим пов'язана і нагальна потреба у створенні підручників для підготовки фахівців-перекладачів. За час становлення і активного розвитку перекладознавства (XX-XXI ст.) створена значна кількість перекладознавчих досліджень, підручників, методичних посібників, які стосуються конкретно перекладу з однієї мови на іншу. Компактних же видань, у яких би були висвітлені всі багатоаспектні проблеми перекладу, з якими стикаються викладач і студент під час вивчення дисципліни «Теорія і практика сучасного перекладу», обмаль, особливо в українському освітянському просторі. Якщо й з'являються такі видання, то вони швидко перетворюються на раритетні через обмежені накладки, які не можуть забезпечити навіть бібліотеки вищих навчальних закладів.

Вдалою спробою поповнити навчальне та методичне забезпечення підготовки майбутніх перекладачів є підручник «Теорія і практика перекладу» (Жаркова Є.М. та ін. Теорія і практика перекладу: підручник / Є.М. Жаркова, М.В. Нікольченко, Т.М. Нікольченко. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013. – 439 с.), розрахований на студентів, які вивчають дисципліну «Теорія і практика сучасного перекладу».

Науково-практичне видання «Теорія і практика перекладу» складається з п'яти частин як різнотипних ракурсів висвітлення теоретичних і практичних перекладацьких проблем. Кожна частина представляє собою завершений матеріал: I розділ – «Загальна теорія перекладу»; II розділ – «Лінгвістика тексту й переклад»; III розділ – «Прагматичні аспекти перекладу»; IV розділ – «Короткий огляд перекладацької справи в Україні»; V розділ посібника містить вправи для перекладу з англійської на російську та українську мови, з російської мови на українську та навпаки, оскільки населення Сходу України живе в умовах російсько-українського білінгвізму. Послідовність представлених розділів ніяк не применшує їх значущості. Їхні назви мають дещо умовний характер, але всі вони нерозривно пов'язані й об'єднані дисципліною «Перекладознавство», водночас постаючи в ролі специфікаторів цієї багатоаспектної дисципліни. Оскільки автори посібника є фахівцями з різних галузей філології (з англійської – Жаркова Є.М., з української і російської – Нікольченко М.В. та Нікольченко Т.М.), тому частини підручника присвячені англо-українсько-російським мовним зв'язкам, хоча ці теоретичні підходи можуть бути поширені і на перекладацьку діяльність з інших мов.

У I частині – «Загальна теорія перекладу» – розглядаються еволюція перекладацької діяльності, сучасний статус теорії перекладу, її предмет; відомі на сьогоднішній день концепції перекладу, найбільш близькі авторам. Як наголошують автори підручника, першими теоретиками перекладу були самі перекладачі, які прагнули узагальнити власний досвід, а іноді й досвід «побратимів за професією», у ролі перших теоретиків виступали найвидатніші перекладачі всіх часів. І хоча висловлювані ними положення не відповідали сучасним вимогам науковості й доказовості, все ж ціла низка таких міркувань і сьогодні викликає інтерес. У першому розділі порівнюються різні погляди на переклад і перекладознавство, наводиться думка багатьох дослідників про те, що переклад – це таке ж мистецтво, як і власна художня творчість, а теорія перекладу нерозривно пов'язана з перекладацькою практикою.

Цілком слушно стверджується, що сучасна теорія перекладу ґрунтується на одному із важливих видів вербальної комунікації - обміні інформацією між людьми, які говорять різними мовами і належать до різних культур. Така комунікація може здійснюватися тільки за участю посередника (людини або комп'ютерної програми), здатного сприймати повідомлення в письмовій або усній формі однієї мови і відтворювати його за допомогою іншої мови. Таке мовне посередництво може здійснюватися різними способами. Головним із них є переклад. Переклад відрізняється від інших видів мовного посередництва – реферату, анотації, переказу, резюме – в першу чергу особливою функцією – бути повноправною заміною вихідного повідомлення. Саме намір виконати переклад означає постановку завдання створити подібний репрезентант оригіналу; адресат, який користується перекладом, виходить з припущення, що текст перекладу і змістовно, і структурно адекватно відтворює оригінал. Адресат використовує переклад так, ніби це і є оригінал: цитує з перекладу оригінал, висловлює міркування про зміст оригіналу, оцінює його мову і стиль.

Частина розробок I розділу присвячена проблемі «сутність перекладу», де переклад розглядається як особливий випадок міжмовної та міжкультурної комунікації, описується механізм детермінації перекладу мовними та соціокультурними чинниками. На підґрунті єдиної концепції розглядаються такі фундаментальні проблеми лінгвоперекладознавства, як адекватність та еквівалентність перекладу, перекладуваність, перекладацькі трансформації тощо. Тому знання матеріалу I частини необхідне студенту, щоб опанувати, як вже зазначалося, специфікуючі аспекти перекладу та набути професійних умінь та навичок.

II розділ – «Лінгвістика тексту й переклад». Головна мета цих розробок – ознайомити студентів з основами лінгвістики тексту, враховуючи, що вміння та навички вільної сегментації вихідного тексту, виявлення та оцінка як окремих залежностей, так і оцінка залежностей у тексті загалом дозволяють перекладачеві здійснювати адекватний переклад тексту, зважаючи на особливість зіставлення стилів – офіційно-ділової прози, наукової прози, художньої прози. За браком місця, вочевидь, менше уваги приділено поетичному перекладу. Але ми вважаємо, що проблема перекладу поетичних творів потребує окремих розробок.

У III розділі – «Прагматичні аспекти перекладу» – аналізуються прагматичні відношення, які виникають у процесі перекладу та у процесі міжмовної комунікації, вплив на цей процес прагматичних чинників – компонентів комунікативного ланцюжка перекладу. Значну увагу приділено питанням міжкультурної комунікації, зокрема, відбору, знаходженню еквівалента й коментуванню реалій. У цьому розділі автори підручника на матеріалі багатьох досліджень розглядають «вічні» питання, що постають під час перекладацької діяльності: «Переклад повинен читатися як оригінал», «Переклад повинен читатися як переклад», «Переклад повинен читатися як надбання, сучасне оригіналу», «Переклад може допускати додавання й опущення». І головне, на чому слушно наголошується авторами підручника – перекладач має досконало володіти мовами, розуміти свою роль у «перекодуванні» інформації з однієї мови на іншу.

У IV розділі здійснюється короткий екскурс в історію перекладацької справи в Україні в часи Київської Русі, Середньовіччя, XIX-XX сторіч та сучасності. Цей розділ нам видається важливим. Автори підручника пов'язали історію перекладу в Україні зі становленням писемної літератури, культури українського народу та наголошують на просвітницькій місії перших перекладачів, особливо в літературі давньоукраїнській. Перекладацька діяльність письменників XIX сторіччя пов'язана з бажанням прогресивної громадськості зберегти українську мову, яку всіляко забороняла самодержавна влада. Тому й вдавалися письменники до перекладів Біблії українською для недільних шкіл, де вона ще вивчалася. Автори підручника слушно завважують, що більшість перекладачів і дослідників перекладів в українському культурологічному просторі дивилися на переклад як на націєтворчий

чинник. Ці погляди започатковані І.Я. Франком, розвинуті його послідовниками М.Т. Рильським, Р.П. Зорівчак та багатьма сучасними теоретиками і практиками перекладу та перекладознавцями.

Позитивним у IV розділі підручника є те, що в ньому простежується непростий шлях становлення перекладів в українській культурі від сивої давнини до сучасності, наголошується на становленні власне українських перекладацьких шкіл в Україні, не зважаючи на спротив певних кіл проросійського спрямування. Видатні твори світової літератури стали відомими широкому читацькому загалу в Україні саме завдяки сподвижницькій діяльності майстрів перекладацької справи. Це і Кирило та Мефодій, і видатні письменники-полемісти, це Г. Сковорода, видатні викладачі Києво-Могилянської академії, світочі культури XIX сторіччя – І. Котляревський, Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, П. Куліш, М. Старицький та багато інших. У підручнику вказані й імена багатьох перекладачів і перекладознавців XX сторіччя – М. Зерова, О. Фінкеля, М. Рильського, В. Державина, Р. Зорівчак, В. Коптілова, Г. Кочура, М. Стріхи, О. Чередниченка, М. Москаленка, І. Корунця та інших.

Відзначимо й виховний аспект. Розділ з історії українського перекладознавства має виразну національну складову через перелік оновленого складу згадуваних дослідників, висвітлення «прихованих» до цього часу питань. Усе це несе студентам правду про формування й функціонування українського перекладу, змушує їх думати й аналізувати.

Оскільки підручник як жанр навчальної літератури має на меті ознайомити читачів з головними проблемами галузі, нам видається цікавим підхід до ознайомлення студентів з роботою сучасного дослідника перекладів Шмігера Т.В. «Історія українського перекладознавства XX сторіччя: ключові проблеми та періодизація». Це дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.16 – перекладознавство. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007. Автори підручника наголошують, «...оскільки це дослідження – чи не єдиний аналітичний огляд надскладної проблеми українського перекладознавства, про нього дозволимо сказати більш розлого, використовуючи висновки про свою роботу самого дисертанта» [2, с. 301]. У вступі до книги вже вказувалося, що будь-які видання з теорії і практики перекладу стають майже раритетними через їхні невеликі накладі, тому автори використали висновки до проблеми з дисертації автора. Зважаючи на значення цього дослідження і на потребу науковців та перекладачів у такому дослідженні, у 2009 році Т.В. Шмігер підготував монографію за матеріалами дисертації [5]. Укладачі підручника наводять відгуки на це видання Миколи Дупляка, американсько-українського педагога, засновника Українського Лемківського Музею у Стемфордї, громадського діяча, екс-редактора тижневика «Народна воля» у м. Скрантон, Пенсильванія (США). Рецензент високо поцінував монографію Т. Шмігера. Приєднуємося до слів Р. Зорівчак, автора передмови до даної монографії: «Актуальність монографії про українське перекладознавство XX віку не викликає ніяких сумнівів, зокрема, якщо врахувати, що з'явилося у нас чимало невігласів, які (чи то з власного безголов'я, чи на догоду комусь) намагаються ствердити, ... що й перекладацької школи в Україні ніколи не було, й успіхи нашого перекладознавства в найкращих випадках спорадичні. Адже найлегше подолати, підкорити той нарід, якого вдалося поступово, підступно переконати, що в його культурі нічого не існувало» [5, с. 19]. Рецензент зазначає, що при досить солідному, як для сучасних умов України накладі – 1000 примірників – книга вже стала бібліографічною рідкістю, що потребує її перевидання.

Уважаємо слушним висновки авторів підручника: «...переклад і перекладознавство – це багатолітня, всеосяжна, багатовимірна галузь нашої культури. Кожна епоха має своїх носіїв чужого слова до нашої скарбниці та тих, хто несе українські твори в інші світи. Ця діяльність потребує негайної уваги з боку як письменницької громадськості, так і з боку

державних інституцій, бо за такого стану речей дійсно можна назавжди залишитися на узбіччі світового гуманітарного прогресу» [5, с. 308].

У V розділі вміщені практичні завдання з англійсько-українсько-російського перекладу з урахування того, що ефективність практичних занять зі студентами визначається не обсягом перекладеного матеріалу, а кількістю типових перекладацьких проблем, що були виявлені та розв'язані під час роботи над цим матеріалом. Це можливо за умови, що викладач добре обізнаний з положеннями теорії перекладу, вміє конкретизувати їх і відповідно застосовувати щодо конкретного матеріалу. Такий підхід вимагає великої попередньої роботи з навчальними текстами для визначення перекладацьких проблемних питань для з'ясування, які саме загальні принципи і методи будуть використані під час перекладу цих текстів, на які труднощі слід звернути увагу.

Викладаючи навчальний матеріал у вигляді цілісного тексту, автори підручника не додають до нього конкретних завдань, як це традиційно робиться в підручниках і навчальних посібниках з практики перекладу, а надають можливість власне викладачеві сформулювати проблемні питання відповідно до визначеної мети, а також до рівня мовної підготовки студентів. Отже, викладач пропонує студентам детально вивчити текст (коли студенти виконують передперекладацькі та перекладацькі дії), а на наступному, більш складному етапі навчання, пропонується перекласти текст (з яким, можливо, студенти вже працювали), попередньо вказавши на конкретні параметри перекладацької ситуації, яка визначає остаточний вибір варіанта перекладу. Набір завдань має не обов'язковий, а рекомендаційний характер і відповідає класифікаціям, що запропоновані провідними вітчизняними перекладознавцями. Автори підручника наголошують, що «обов'язковою умовою ефективності заняття є «гнучкість» планування заняття, що дозволяє викладачеві швидко переорієнтуватися за необхідності зміни основного змісту заняття з метою заповнення прогалин у знаннях чи вміннях студентів. Тому варто готуватися до заняття «із запасом» [3, с. 346]: мати додатковий навчальний матеріал, запропонувати іншу форму роботи, бути готовим навести додаткові приклади, пов'язати аналізовану проблему з більш загальними та суміжними проблемами». Таким чином, при проведенні практичних занять викладач не скутий певними вправами, а має можливість підготувати вправи на фундаменті запропонованих текстів творчо, з урахуванням зацікавленості студентів та їхньої підготовки.

Позитивним вважаємо те, що до підручника додано словник лінгвістичних та перекладознавчих термінів, який слугуватиме студентам під час вивчення матеріалів з перекладу та перекладознавства. У кінці книги вміщено досить розлогий список використаної та рекомендованої літератури, що дає змогу звернутися до різних авторів, які вивчали питання перекладознавчої діяльності майстрів слова. Кожен розділ супроводжується питаннями до теми, переліком ключових слів, що концентрує увагу студентів на аналізованому матеріалі. Студентам пропонуються списки есеїв та теми рефератів.

У підручнику «Теорія і практика перекладу» творчо використані матеріали монографій, статей, конференцій з перекладознавства, лінгвістики, філософії; роботи як вітчизняних, так і зарубіжних авторів: О.І. Білецького, Р.П. Зорівчак, В.І. Карабана, В.Н. Комісарова, В.В. Коптілова, І.В. Корунця, О.Л. Кундзіча, О.Ф. Лосєва, М.Н. Москаленка, В.Д. Радчука, М.Т. Рильського, Н.В. Романовської, О.В. Федорова, О.М. Фінкеля, І.Я. Франка, Г.В. Чернова, Л.М. Черноватого, Л.О. Черняхівської, К.І. Чуковського, О.Д. Швейцера, Т.В. Шмігера, Юдж.Найди та багатьох інших фахівців у перекладознавчій галузі. Окрім того, автори послуговувалися теоретичними розробками та практичними напрацюваннями видатних українських перекладачів М.К. Зерова, Г.П. Кочура, А.О. Содомори, М.В. Стріхи та багатьох інших майстрів «перекодування» різноманітної інформації з однієї мови на іншу. У підручнику здійснюється спроба розглянути усі ключові аспекти теорії перекладу. Рецензований підручник націлює на набуття фундаментальних знань перекладача-

професіонала та вчителя-словесника, що вимагає перш за все інтенсивної самостійної роботи студента з літературою за фахом і не менше – аналізу, який базується на оволодінні основами лінгвоперекладознавства, художнього перекладу, фактичним матеріалом.

Важливо, що матеріал підручника розрахований на студентів, які вже мають ґрунтовну підготовку з лінгвістичних та практичних мовних дисциплін, на аспірантів, на вчителів-словесників, які призвичаюють учнів до вміння перекладати як з мов далеких, так і близькоспоріднених.

Отже, створено підручник, який, поза сумнівами, є важливим явищем у навчальному процесі підготовки майбутніх фахівців у галузі перекладу. Зважаючи, що в українському освітянському просторі таких видань обмаль, його авторів слід привітати. Безумовно створити підручник, який би задовольнив усіх, неможливо. Будь-яка схема навчального курсу має свої переваги та недоліки. Але перед нами авторська концепція побудови навчального видання. Матеріал сформовано так, щоб кожен розділ представляв собою відносно самостійний блок, та, за необхідності, порядок їх вивчення можна було б змінити чи доповнити новими матеріалами, конкретними прикладами з практики різних перекладачів. У той же час автори зберегли структурний та змістовний зв'язок між розділами.

Проблеми перекладу дуже близькі до проблем оригінальної творчості. Переклад – це діяльність, у якій, разом із необхідними лінгвістичними, мовними, літературознавчими знаннями, вирішальним фактором є ще й інтелектуальна складова перекладача. Адже переклади закономірно вважаються містком між культурами різних народів. Від якості перекладів у слухача та читача формується уявлення про культурні здобутки інших народів. Тому головне завдання підручника – допомогти формуванню у студента цілісної системи поглядів перекладача-професіонала та перекладознавця-критика. Вважаємо, що цей підручник стане у нагоді всім, хто хоче досягнути мистецтво «єднання між народами».

Автори підручника слушно наголошують, що переклад – це продукт інтелектуальної творчості, який має велике культурологічне значення. На нашу думку, підручник є не лише вагомим внеском у розвиток українського перекладознавства, а й стане у нагоді науковцям, студентам, вчителям-словесникам, та всім, хто не байдужий до світових надбань мистецтва слова, духовної і культурної спадщини нашого народу.

Список використаної літератури

1. Гаращук К.В. Історія підготовки перекладачів / К.В. Гаращук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – № 22. – С. 49–51.
2. Жаркова Є.М. та ін. Теорія і практика перекладу: підручник / Є.М. Жаркова, М.В. Нікольченко, Т.М. Нікольченко; за редакцією Т.М. Нікольченко. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013.– 439 с.
3. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: учеб. пособие / В.Н. Комиссаров. – М.: ЭТС, 2004. – 424 с.
4. Олександр Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства: зб. вибр. пр. / Л.М. Черноватий, В.І. Карабан, В.О. Подміногін та ін.; за ред. Л.М. Черноватого, В.І. Карабана. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 438 с.
5. Шмігер Т.В. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя / Т.М. Шмігер; передм. Р. Зорівчак; ЛНУ ім. Івана Франка. – К.: Смолоскип, 2009. – 342 с.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2013

T. Naumova

BOOK REVIEW

Eug. M. Zharkova, M.V. Nikolchenko, T.M. Nikolchenko; ed. By T.M. Nikolchenko, Theory and Practice of Translation, 'Knowledge', Donetsk, 2013, 439 pp. ISBN 978-617-579-824-9.

The study and practice of translation involves many pitfalls, and the authors of the book under review provide an introduction to these problems.

'Theory and Practice of Translation' provides a readable and useful introduction to translation for the general reader as well as the student. However, it is in the first place intended for the use as an introduction for students. While it can be adapted for the use in accordance with whatever arrangements the teacher deems suitable, it is primarily envisaged as the basis for a discussion – centered course in Translation.

The book is comprised of five Parts. Four parts examine the basic theoretical issues of Translation as well as its historical line. The 5th Part suggests a number of practical issues. A glossary provides definitions of key terms, terms that may be unfamiliar and terms that have a special meaning in Translation.

The length of the theoretical chapters, with a couple of exceptions, is such that they are suitable for week's reading and discussion. The Questions for discussion at the end of each Chapter are not designed simply to test comprehension of the ideas discussed in the Chapter, but also aimed at getting the reader to think about implications of those ideas beyond the confines of the Chapter.

The Further Reading is suggestive rather than definitive and it helps readers to gain as wide a variety of views and interpretations as they can.

This book will be of use in constructing individual scientific researches. In this sense it may be treated as a guide to consideration of the most general problems that seem intrinsic to all such researches.

This volume presents an overview of Translation, with emphasis on its basic concepts and theoretical perspective. It is designed to be used in a number of ways: as a concise text, as a companion to any of the standard texts, and as a supplement to both introductory and advanced courses. Its clear and logical organization of topics makes it ideal for both initial study and a review.

The authors of the book 'Theory and Practice of Translation' are specialist and their thought and conclusions rest on the foundation of distinguished and professional research in different periods and fields.

**ЗВІТ ПРО ПРОВЕДЕННЯ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ»**

У Маріупольському державному університеті щорічна Всеукраїнська конференція проводиться впр'яте, що засвідчує стійкий інтерес наукової спільноти до обговорення ролі та значення особистості в інформаційному просторі та впливу інформаційних чинників на соціальну динаміку.

В 2013 році на конференцію було представлено 129 доповідей від науковців не тільки всіх регіонів України з ВНЗ, але й зарубіжжя (16 учасників з Білорусі, Німеччини, Польщі, Португалії, Російської Федерації), що надало заходів міжнародного забарвлення і підкреслило важливість міждисциплінарного підходу до вивчення феноменів та явищ інформаційної культури в сучасному світі.

В конференції взяли участь як досвідчені науковці (4 доктори наук, професори 18 кандидатів наук, доцентів), так і молоді вчені (25 осіб) та студенти (82 особи). Видання матеріалів конференції до її початку сприяло популяризації заходу, в якому взяли участь понад 300 осіб, підвищенню ефективності обговорення проблем під час пленарного та секційних засідань.

Обговорення заявленої проблематики на шести секційних засіданнях («Особистість в умовах становлення інформаційного суспільства»; «Інформатизація як чинник розвитку інформаційного суспільства»; «Документно-інформаційне забезпечення діяльності установ в умовах інформатизації (підсекції «Документно-інформаційне забезпечення бібліотечної та архівної галузі», «Документно-інформаційне забезпечення управління»); «Інформаційна складова світового та вітчизняного культурного розвитку»; «Історична динаміка інформаційно-культурного простору»; «Роль освіти в становленні інформаційного суспільства») дозволило визначити найбільш цікаві доповіді та сформулювати основні

положення Резолюції конференції.

Матеріали конференції розміщено на сайті кафедри культурології та інформаційної діяльності МДУ: <http://mdgu-kid.at.ua/>.

Пленарне засідання конференції

Робота секції «Інформатизація як чинник розвитку інформаційного суспільства»

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БАТИЧКО ГАЛИНА ІВАНІВНА – кандидат наук з мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

БОГАТИКОВА ОЛЕНА ВАДИМІВНА – аспірант Маріупольського державного університету

ДЕМІДКО ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА – здобувач Маріупольського державного університету

ДРАБЧУК ЮРІЙ ПАВЛОВИЧ – здобувач Київського національного університету культури і мистецтв.

ІВАНОВ ПАВЛО МИХАЙЛОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології, філософії та соціології Маріупольського державного університету.

КІРІЄНКО АНАСТАСІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА – аспірантка кафедри теорії та історії культури Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського

КОВАЛЬЧУК СВІТЛАНА ПЕТРІВНА – кандидат культурології, завідувач відділом Національної парламентської бібліотеки України.

КУЛАКОВСЬКА ІРИНА МИКОЛАЇВНА – кандидат культурології, викладач КНУКіМ.

КРИГІНА ОЛЬГА ВАЛЕРІЇВНА - старший викладач кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

НАУМОВА ТЕТЯНА МИХАЙЛІВНА - кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Приазовського державного технічного університету.

НІКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОЙСЕЙОВИЧ – доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ПЕТРОВА ІРИНА ВЛАДИСЛАВІВНА – кандидат педагогічних наук, доцент професор кафедри культурології КНУКіМ

ПОПОВИЧ ОЛЕНА ВІКТОРІВНА – кандидат педагогічних наук, доцент Приазовського державного технічного університету.

РАДЗІЄВСЬКИЙ ВІТАЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ – кандидат культурології, доцент, доцент кафедри культурології Київського національного університету культури і мистецтв

РУДЕНКО ГАЛИНА ІГОРІВНА – студентка ОКР «Спеціаліст» спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» Маріупольського державного університету

САБАДАШ СЕРГІЙ ЮРІЙОВИЧ – аспірант Маріупольського державного університету.

САБАДАШ ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА – доктор культурології, професор, завідувач кафедри італійської мови, літератури та культури Маріупольського державного університету.

СЛЮЩИНСЬКИЙ БОГДАН ВАСИЛЬОВИЧ – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри політології, філософії та соціології Маріупольського державного університету.

СМИРНА ЛЕСЯ ВЯЧІСЛАВІВНА – кандидат мистецтвознавства, старший науковий співробітник, завідувач відділу міжнародних наукових зв'язків Національної академії мистецтва України.

ЦІМОХ НАТАЛІЯ ІВАНІВНА – доцент Київського національного університету культури і мистецтв

ШАЙХАТДІНОВ АНДРІЙ ЗАГІТОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Приазовського державного технічного університету.

ЯЦИК ІРИНА СТАНІСЛАВІВНА – кандидат філософських наук, доцент кафедри естетики, етики та образотворчого мистецтва Житомирського державного університету ім. І. Франка.

ЯЦИК СЕРГІЙ ПЕТРОВИЧ – кандидат філософських наук, старший викладач Житомирського автодорожнього коледжу.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЙ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам *ДСТУ 7152:2010* до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- *постановка проблеми* у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- *висновок* з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. *Публікація починається* з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

- основний текст статті;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- резюме англійською мовою (курсив).

Для публікацій іншими мовами резюме українською обов'язкове.

3. *Вимоги до оформлення тексту*:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft World 97-2003. Обсяг – від 6 до 12 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 12, інтервал – 1, поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм;

- *перелік літературних джерел* розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Список використаної літератури* і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- *щодо символів*. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- *посилання на літературу* в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується *авторською довідкою* із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті:

УДК 371.13(495)

Н. О. Постригач**ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ ГРЕЦЬКОЇ СИСТЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ**

Процес реформування педагогічної освіти відбувається у європейських країнах різними темпами, має суттєві специфічні особливості. Однак, розробка єдиних стандартів якості педагогічної освіти, професійного розвитку та педагогічної діяльності є запорукою того, що система педагогічної освіти Греції рухається у напрямі все більшої відповідності діяльності вчителя актуальним потребам освітньої політики інших національних держав та Європейського регіону в цілому.

Ключові слова:

Текст статті

Список використаної літератури

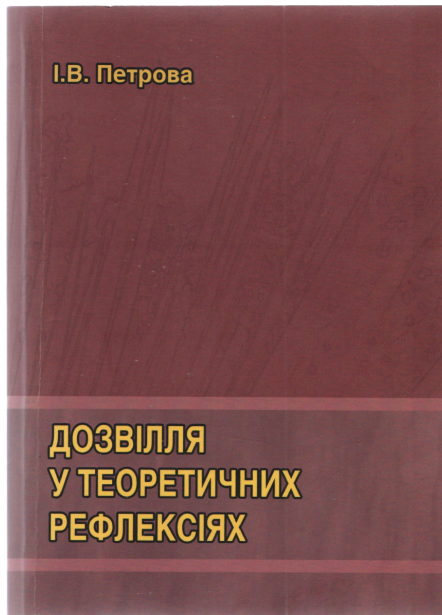
1.
2.

Дата надходження до редакції

N. Postrygach**MAIN ACHIEVEMENTS OF THE GREEK SYSTEM OF PEDAGOGICAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF MODERN EUROPEAN EDUCATIONAL POLICY**

In the article the main achievements of Greek system of pedagogical education in the context of modern European educational policy are analyzed. The author underlines, that educational policy will be effective if it practices in schools every day and corresponds to the long-term requirements of its national educational system.

Книжкова полиця

Петрова І.В. Дозвілля у теоретичних рефлексіях / І.В. Петрова. – К.: НАККіМ, 2012. – 296 с.

Монографію присвячено історико-культурній еволюції дозвілля ВІД доби Античності до Новітнього часу. На фундаментальному історико-культурному матеріалі висвітлено становлення, формування й трансформацію дозвілля у контексті його парадигмального розвитку. Здійснено аналіз теоретико-мегодологічних засад дозвілля та обґрунтовано передумови становлення дозвіллезнавства як інтегрованої теорії дозвілля.

Видання розраховане на науковців гуманітарного профілю, викладачів вищих навчальних закладів, фахівців галузі культури і мистецтва.

Проблеми формування інформаційної культури особистості: Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю, Маріуполь, 01 листопада 2013 р. / за загал. редакцією Г. І. Батичко. – Маріуполь: МДУ, 2013. – 276 с.

Збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю з проблем формування інформаційної культури особистості, яка відбулася 01 листопада 2013 року. До збірника увійшли тези доповідей, присвячених дослідженню інформаційних процесів та формуванню інформаційної культури у суспільстві.

Видання адресоване науковцям, викладачам, аспірантам та студентам, а також усім, хто цікавиться сучасними проблемами науки та освіти.

Жаркова Є.М. та ін. Теорія і практика перекладу: підручник / Є.М. Жаркова, М.В. Нікольченко, Т.М. Нікольченко; за редакцією Т.М. Нікольченко. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013.– 439 с.

(Докладніше див. рецензію на стор.131-137 нашого видання)

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ
ВИПУСК 6

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.наук., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш
Заступник відповідального редактора – к.мист., доц. Г. І. Батичко
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Рябуха

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників 129а
тел.: (0629)52-99-46, e-mail: mggu_kafedra_kid@mail.ru

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ № 17804-6654Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №432.2

Видавець МФ ТОВ «Друкарня "Новий світ"»
87510, м.Маріуполь, вул.Красномаякська, 2; тел.: (0629)41-35-13
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №1792 від 20.05.2004

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей